O‘ZBEKISTON
RESPUBLIKASI
MUSTAQILLIGINING
35 YILLIGI

Birlashgan xalq —
buyuk kelajak!

Маъруфжон Тажибоев

юридик фанлари бўйича
фалсафа доктори, доцент

СУД МУҲОКАМАСИДА ПРОЦЕССУАЛ ТАРТИБ ВА ТАРАФЛАР ТЕНГЛИГИ

Судьялар, суд ходимлари, адвокатлар
ва суд муҳокамасининг бошқа иштирокчилари учун
ўқув қўлланма

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг
35 йиллигига бағишланади

УДК: 347.91/.95(575.1)(075)
КБК: 67.410(5Ў)я7
Т 15

М.М.Тажибоев. Суд муҳокамасида процессуал тартиб ва тарафлар тенглиги **/ўқув қўлланма Масъул муҳаррир: М.Т. Турғунов – Тошкент: ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти, 2026. 130 б.**

Масъул муҳаррир: юридик фанлар доктори, профессор **М.Т. Турғунов**

Тақризчилар:

Юридик фанлари доктори, профессор **М.М.Мамасидиқов**
Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент **Э.К.Собиров**

Мазкур ўқув қўлланма Ўзбекистон Республикасида Суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш фақат суд мажлисида интизомни сақлаш, суд процессида судьянинг ваколатлари, тарафларнинг ҳуқуқи ва мажбуриятлари, суд мажлиси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ёритилган. Шунингдек ўқув қўлланмада суд мажлисида суд ҳокимияти ва судьяга нисбатан ҳурматсизлик кўрсатиб, ҳуқуқбузарликлар содир этганлиги учун процессуал қонун ҳужжатларда белгиланган жавобгарликка тортиш бўйича тавсиялар берилган ва судья томонидан қабул қилинадиган суд ҳужжатлари чиқариш масалалари ёритилган.

Шунингдек, процессуал кодекслар асосида қабул қилинган суд ҳужжатларидан намуналар, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленум қарорларидан намуналар берилган.

Қўлланмани тайёрлашдан асосий мақсад мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш, илм-назарияни амалиёт билан ҳамоҳангда олиб борилишини таъминлаш, шунингдек ёш судьяларга суд ҳужжатларини тузишда амалий ва назарий ёрдам кўрсатиш этиб белгиланган.

Монография ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти Илмий кенгашининг 2026 йил 25 августдаги 9-сон мажлисида нашрга тавсия этилган.

ISBN: 978-9910-4602-5-8 **© ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти, 2026**

Мундарижа

Кириш ..... 3 - 7

I- Қисм.

1.1. **СУД МУҲОКАМАСИ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ПРОЦЕССУАЛ АҲАМИЯТИ ..... 8 - 16**

1.2. **СУДЬЯНИНГ СУД МУҲОКАМАСИНИ БОШҚАРИШ ВАКОЛАТЛАРИ ..... 16 - 27**

1.3. **СУД МАЖЛИСИ ИШТИРОКЧИЛАРИНИНГ ПРОЦЕССУАЛ МАҚОМИ 27-38**

II- Қисм.

2.1. ТАРАФЛАР ТЕНГЛИГИ ПРИНЦИПИНИНГ ТУШУНЧАСИ ВА МАЗМУНИ ..... 39 - 46

2.2. **СУД МУЗОКАРАЛАРИДА ТАРАФЛАРНИНГ ТЕНГ ҲУҚУҚЛАРИ ....47 - 53**

III- Қисм.

3.**1. СУД МАЖЛИСИДА ПРОЦЕССУАЛ ИНТИЗОМНИ ТАЪМИНЛАШ ..... 54 - 63**

3.2. СУД МАЖЛИСИДА ПРОЦЕССУАЛ ИНТИЗОМНИ ТАЪМИНЛАШ ЧОРАЛАРИНИНГ СУД ТУРЛАРИ БЎЙИЧА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ ..... 64 - 74

IV- Қисм. Хулоса ..... 75 - 82

V- Қисм.

5.1. СУД МУҲОКАМАЛАРИНИ ОЛИБ БОРИШ ЮЗАСИДАН ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМ ҚАРОРЛАРИ .... 83 - 108

5.2. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУД ПЛЕНУМИНИНГ ҚАРОРЛАРИ ..... 109 - 125

IV- Қисм ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР ..... 126 - 129

“Адолат – давлатчиликнинг мустаҳкам пойдеворидир. Адолат ва қонун устуворлигини таъминлашда эса суд ҳокимияти ҳал қилувчи ўринни эгаллайди”[1].

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини таъминлаш ва одил судловни амалга оширишнинг самарадорлигини ошириш суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Суд ҳокимиятининг мустақиллиги, судьяларнинг қонунга бўйсунган ҳолда холис ва беғараз фаолият юритиши, судга мурожаат қилган ҳар бир шахснинг ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш имконияти одил судловнинг муҳим кафолатларидир.

Суд муҳокамаси одил судловни амалга оширишнинг энг муҳим босқичларидан бири бўлиб, унда ишнинг ҳақиқий ҳолатлари аниқланади, тарафлар ва бошқа процесс иштирокчиларининг тушунтиришлари эшитилади, далиллар текширилади ва уларга ҳуқуқий баҳо берилади. Шу сабабли суд муҳокамасининг қонун билан белгиланган процессуал тартибда ўтказилиши суд ҳужжатининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилиги билан бевосита боғлиқдир.

Суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш фақат суд мажлисида интизомни сақлаш билан чекланмайди. У судья томонидан процесс иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш, тарафларга ўз процессуал ҳуқуқларини амалга ошириш учун зарур шароит яратиш, далилларни текшириш, илтимоснома ва эътирозларни кўриб чиқиш, тарафларнинг тушунтиришлари ва суд музокараларини белгиланган тартибда ўтказиш каби ўзаро боғлиқ процессуал ҳаракатларни қамраб олади.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексида фуқаролик суд ишларини юритишнинг муҳим принциплари сифатида қонун ва суд олдида тенглик, судьяларнинг мустақиллиги, тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги, суд муҳокамасининг ошкоралиги, бевоситалиги ва оғзакилиги белгиланган. Кодексга кўра, тарафлар процессуал ҳуқуқлардан тенг фойдаланадилар ва тенг мажбуриятларга эга бўладилар.

Тарафлар тенглиги принципи суд муҳокамасининг ташқи ташкилий қоидаси эмас, балки одил судловнинг мазмунини белгилайдиган фундаментал

---

[1] — Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020 йил 29 декабрь.

процессуал кафолатдир. Тарафларнинг далилларни тақдим этиш, уларни текширишда иштирок этиш, саволлар бериш, илтимоснома ва эътирозлар билдириш, суд ҳужжатлари юзасидан ўз фикрини баён қилиш ҳамда суд музокараларида иштирок этиш имкониятларининг тенглиги суд муҳокамасининг ҳаққоний ва холис ўтказилишига хизмат қилади.

Тарафлар тенглиги принципи суднинг тарафлардан бирининг позициясини қўллаб-қувватлаши ёки унинг манфаатларини ҳимоя қилиши дегани эмас. Аксинча, суднинг асосий вазифаси тарафларга қонунда белгиланган процессуал ҳуқуқларини амалга ошириш учун тенг имконият яратиш, уларнинг далил ва важларини холисона эшитиш ҳамда ишни қонун асосида ҳал қилишдан иборатдир.

Шу нуқтаи назардан, судьянинг процессуал раҳбарлик роли алоҳида аҳамият касб этади. Судья суд мажлисини бошқарар экан, бир томондан, суд муҳокамасининг белгиланган тартибда ва самарали ўтишини таъминлаши, иккинчи томондан эса, тарафларнинг процессуал мустақиллиги ва тенглигини бузмаслиги лозим. Процессуал раҳбарлик билан суднинг холислиги ўртасидаги мувозанатни таъминлаш судья фаолиятининг энг муҳим жиҳатларидан биридир.

Амалиётда суд муҳокамасида процессуал тартиб ва тарафлар тенглигини таъминлаш билан боғлиқ турли масалалар учрайди. Жумладан, тарафларни суд мажлиси вақти ва жойи ҳақида тегишли тарзда хабардор қилиш, суд материаллари билан танишиш имкониятини таъминлаш, далилларни тақдим этиш ва текширишда тенг имконият яратиш, илтимоснома ва эътирозларни кўриб чиқиш, суд музокараларида тарафларга тенг шароит яратиш, суд мажлиси баённомаси ва аудио-видео қайдларини юритиш каби масалалар шулар жумласидандир.

Айниқса, суд муҳокамасида процессуал ҳуқуқларни амалга ошириш имкониятининг бир тарафга нисбатан чекланиши бошқа тарафга нисбатан процессуал устунлик вужудга келишига сабаб бўлиши мумкин. Бундай ҳолат эса тарафлар тенглиги ва мусобақалашув принципларининг мазмунига таъсир қилиши эҳтимоли билан аҳамиятлидир.

Замонавий судлов шароитида мазкур масалаларнинг долзарблиги янада ортмоқда. Электрон суд ишларини юритиш, видеоконференцалоқа, электрон далиллар, суд мажлисларини аудио-видео қайд этиш каби рақамли технологияларнинг суд амалиётига кенг жорий этилиши процесс иштирокчиларининг процессуал ҳуқуқларини амалга ошириш учун янги имкониятлар яратмоқда. Бироқ мазкур имкониятлардан фойдаланишда ҳам процессуал тартиб, холислик ва тарафлар тенглиги талабларига риоя қилиниши муҳимдир.

Шу билан бирга, суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш судга ҳурматни қарор топтириш, процесс иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўғри тушунтириш, суд мажлисида юзага келиши мумкин бўлган низоли вазиятларни процессуал воситалар асосида ҳал қилиш ва суд муҳокамасининг самарадорлигини таъминлашни ҳам тақозо этади.

Мазкур ўқув қўлланманинг асосий мақсади суд муҳокамасида процессуал тартиб ва тарафлар тенглиги принципларининг мазмунини назарий ва амалий жиҳатдан ёритиш, уларни суд амалиётида қўллашнинг самарали усулларини кўрсатиш ҳамда судьялар, суд ходимлари, адвокатлар ва суд муҳокамасининг бошқа иштирокчилари учун амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ўқув қўлланмада суд муҳокамасининг процессуал тартиби, судьянинг процессуал раҳбарлик ваколатлари, тарафларнинг тенг процессуал ҳуқуқлари, мусобақалашув принципи, далилларни тақдим этиш ва текшириш, илтимоснома ва эътирозларни кўриб чиқиш, суд музокаралари, суд мажлисида процессуал интизомни таъминлаш, аудио-видео қайд этиш ва видеоконференцалоқа орқали иштирок этиш каби масалалар комплекс равишда таҳлил қилинади.

Қўлланманинг муҳим жиҳати шундаки, унда назарий қоидаларни баён қилиш билан бир қаторда суд муҳокамасида учрайдиган амалий ҳолатларга ҳам алоҳида эътибор қаратилади. Шу мақсадда суд мажлисини ташкил этиш ва ўтказиш алгоритмлари, амалий вазиятлар, казуслар, процессуал ҳаракатлар бўйича тавсиялар ҳамда назорат саволларидан фойдаланиш назарда тутилган.

Мазкур ўқув қўлланма судьялар, суд ходимлари, адвокатлар, прокурорлар, ҳуқуқшунослар, юридик таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек суд процессида иштирок этувчи бошқа шахслар учун мўлжалланган.

Қўлланманинг назарий ва амалий аҳамияти шундан иборатки, унда суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш ва тарафлар тенглигини кафолатлаш ўзаро боғлиқ процессуал институтлар сифатида кўриб чиқилади. Бу эса одил судловни амалга оширишда қонун талабларига қатъий риоя этиш, процесс иштирокчиларининг ҳуқуқларини таъминлаш ва суд муҳокамасининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

***

АМИР ТЕМУР

(1336–1405 йиллар, Кеш — Шаҳрисабз ҳудуди)

Амир Темур — Марказий Осиё тарихида йирик давлат арбоби ва саркарда бўлиб, давлат бошқаруви ва тартиб-интизом масалаларига катта эътибор берган.

Фикри: *Давлат бошқарувида тартиб, интизом, маслаҳат ва адолат муҳим аҳамиятга эга. Давлат хизматчиси ўз вазифасини масъулият билан бажариши лозим.*

Манба: “Темур тузуклари” номи билан маълум бўлган сиёсий-ахлоқий мерос.

1.1. СУД МУҲОКАМАСИ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ПРОЦЕССУАЛ АҲАМИЯТИ

“Судларнинг асосий вазифаси адолатни қарор топтиришдан иборат. Бунинг учун суд ҳар бир иш юзасидан қонуний, асосли ва адолатли қарор чиқариши лозим”[2].

Фуқаролик суд ишларини юритишнинг асосий мақсади фуқаролар, юридик шахслар ва бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш, низоли ҳуқуқий муносабатларни қонун талаблари асосида ҳал этиш ва иш бўйича қонуний ҳамда асослантирилган суд ҳужжати қабул қилинишини таъминлашдан иборат.

Мазкур мақсадга эришишда суд муҳокамаси алоҳида аҳамият касб этади. Чунки суд муҳокамаси жараёнида тарафларнинг талаб ва эътирозлари бевосита эшитилади, улар тақдим этган далиллар текширилади, гувоҳлар сўроқ қилинади, эксперт ва мутахассисларнинг фикрлари олинади, процесс иштирокчиларининг илтимосномалари кўриб чиқилади ҳамда низонинг ҳақиқий ҳолатларига ҳуқуқий баҳо берилади.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига мувофиқ, фуқаролик ишлари бўйича одил судлов фақат суд томонидан қонунда белгиланган процессуал тартибда амалга оширилади. Шунингдек, фуқаролик суд ишларини юритиш тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилиши белгиланган.

Шу жиҳатдан суд муҳокамаси фақат ишни кўриб чиқишнинг техник босқичи эмас, балки суд томонидан одил судловни амалга оширишнинг асосий процессуал шакли ҳисобланади.

Суд муҳокамаси тушунчаси

Суд муҳокамаси — суд томонидан муайян фуқаролик ишини процессуал қонунчиликда белгиланган тартибда бевосита кўриб чиқиш, тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг тушунтиришларини эшитиш, далилларни текшириш, илтимоснома ва эътирозларни ҳал қилиш, суд

---

[2] — Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2017 йил.

музокараларини ўтказиш ҳамда ишни мазмунан ҳал қилишга қаратилган процессуал ҳаракатлар мажмуидир.

Суд муҳокамасининг муҳим хусусияти шундаки, унда иш бўйича аҳамиятга эга бўлган ҳолатлар тарафларнинг фақат ёзма баёнотлари билан эмас, балки суд мажлисида бевосита текшириладиган процессуал материаллар асосида аниқланади.

Фуқаролик процессуал кодексида суд муҳокамасига оид алоҳида 22-боб мавжуд бўлиб, унда суд мажлиси, суд мажлисини очиш, суд муҳокамасида иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш, ишни мазмунан кўриш, суд музокаралари ва бошқа процессуал ҳаракатларни амалга ошириш тартиби белгиланган. Кодекснинг 208-моддасига кўра, иш муҳокамаси ишда иштирок этувчи шахслар албатта хабардор қилинган ҳолда суднинг очиқ мажлисида ўтказилади.

Демак, суд муҳокамаси тушунчасини икки жиҳатда кўриш мумкин.

Биринчидан, **объектив маънода** суд муҳокамаси — ишни судда кўриш билан боғлиқ бўлган процессуал ҳаракатлар тизимидир.

Иккинчидан, **субъектив-процессуал маънода** суд муҳокамаси — судья, тарафлар, уларнинг вакиллари, учинчи шахслар, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар ва бошқа процесс иштирокчиларининг қонун билан белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш жараёнидир.

Бу икки жиҳат ўзаро чамбарчас боғлиқ. Суд муҳокамасида процессуал ҳаракатларнинг тўғри амалга оширилиши иштирокчиларнинг процессуал ҳуқуқларидан амалда фойдаланиш имкониятини таъминлайди.

Суд муҳокамасининг процессуал аҳамияти

Суд муҳокамасининг биринчи ва асосий аҳамияти — **низонинг ҳақиқий ҳолатларини аниқлаш**дан иборат.

Фуқаролик процессуал кодекси судга ишнинг ҳақиқий ҳолатларини, тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳар тарафлама, тўлиқ ва холисона аниқлаш учун қонунда белгиланган чораларни кўриш ваколатини беради. Айни вақтда тарафлар ўз талаблари ва эътирозларига асос қилиб кўрсатган ҳолатларни исботлаши лозим. Далиллар, асосан, тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар томонидан тақдим этилади.

Бу қоида суднинг вазифаси билан тарафларнинг процессуал вазифаларини аниқ фарқлашни талаб қилади.

Суд тарафлардан бирининг манфаатини ҳимоя қилмаслиги, унинг ўрнига даъво ёки эътироз асосларини шакллантирмаслиги керак. Бироқ суд иш учун юридик аҳамиятга эга ҳолатларни аниқлаши, тарафларга уларнинг

процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириши, зарур ҳолларда қонун доирасида далилларни тақдим этишда кўмаклашиши лозим.

Шунинг учун суд муҳокамасида суднинг фаоллиги билан тарафларнинг тенглиги ўртасида процессуал мувозанат сақланиши муҳимдир.

Суд муҳокамасининг иккинчи муҳим аҳамияти — **тарафларнинг тенг ҳуқуқлилигини амалда таъминлаш**дир.

Тарафларнинг қонун ва суд олдида тенглиги фуқаролик процессининг асосий принципларидан бири ҳисобланади. Фуқаролик процессуал кодекси фуқаролик ишлари бўйича одил судловни тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширишни белгилайди.

Тарафларнинг процессуал тенглиги уларга бир хил ҳуқуқий имкониятлар берилишини англатади. Жумладан, тарафлар иш материаллари билан танишиш, улардан кўчирмалар олиш, далиллар тақдим этиш, далилларни текширишда иштирок этиш, саволлар бериш, илтимосномалар киритиш, эътирозлар билдириш, суд ҳужжатлари устидан шикоят қилиш ва қонунчиликда назарда тутилган бошқа процессуал ҳуқуқлардан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши лозим.

Шу нуқтаи назардан, суд муҳокамаси тарафлар тенглиги принципининг фақат қонун матнида мавжуд бўлиши эмас, балки унинг **амалда таъминланадиган процессуал кафолати** ҳисобланади.

Масалан, агар суд даъвогарнинг далилларини текшириб, жавобгарнинг шу далилларга нисбатан муносабат билдириш имкониятини бермаса, бу ҳолат тарафларнинг процессуал тенглигига салбий таъсир қилиши мумкин. Худди шу каби, жавобгар томонидан тақдим этилган муҳим далилларни даъвогарга танишиш ва улар юзасидан фикр билдириш имкониятисиз судда баҳолаш ҳам тенглик принципига мос келмайди.

Шунинг учун судья ҳар бир процессуал ҳаракатда икки тарафнинг ҳам ўз позициясини билдириш имконияти мавжудлигини таъминлаши лозим.

Суд муҳокамаси ва суд муҳокамасига тайёргарликнинг ўзаро боғлиқлиги

Суд муҳокамасининг самарадорлиги кўп жиҳатдан ишни суд муҳокамасига қанчалик сифатли тайёрланганига боғлиқ.

Фуқаролик процессуал кодексининг 201-моддасига кўра, судья аризани қабул қилиш ва иш қўзғатиш тўғрисида ажрим чиқарганидан сўнг ишни ўз вақтида ва тўғри кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилиш мақсадида уни суд муҳокамасига тайёрлайди. Қонун суд муҳокамасига тайёрлашнинг вазифалари қаторида тарафларнинг ҳуқуқий муносабатларини ва ишни кўришда қўлланилиши лозим бўлган қонунни аниқлаш, талаб ва эътирозларни

асословчи фактларни белгилаш, зарур далиллар доирасини аниқлаш, процесс иштирокчилари таркиби масаласини ҳал қилиш ва бошқа процессуал вазифаларни назарда тутади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 24 августдаги 26-сонли қарорида ишни суд муҳокамасига тайёрлаш фуқаролик процессининг мустақил ва мажбурий босқичи эканлигига эътибор қаратилган. Ушбу босқичда зарур процессуал ҳаракатлар амалга оширилганидан кейингина ишни суд муҳокамасига киришиш лозимлиги тушунтирилган.

Бу қоида суд амалиёти учун муҳим аҳамиятга эга. Чунки иш суд муҳокамасига етарли даражада тайёрланмасдан киритилса, суд мажлисида кутилмаган процессуал масалаларнинг кўпайиши, далилларни қўшимча талаб қилиш зарурати, янги шахсларни процессга жалб қилиш, ишни кейинга қолдириш каби ҳолатлар юзага келиши мумкин.

Натижада суд муҳокамасининг самарадорлиги пасаяди ва ишни оқилона муддатларда кўриб чиқишга салбий таъсир кўрсатади.

Шу сабабли суд муҳокамасига тайёргарлик ва суд муҳокамаси бир-биридан ажралган ҳолда эмас, балки ягона процессуал жараённинг ўзаро боғлиқ босқичлари сифатида қаралиши лозим.

Суд муҳокамасининг асосий процессуал белгилари

Суд муҳокамасини бошқа процессуал ҳаракатлардан ажратиб турувчи бир қатор муҳим белгилар мавжуд.

Биринчидан, суд муҳокамаси қонун билан белгиланган процессуал шаклда амалга оширилади.

Судья ишни ўз хоҳишига кўра эмас, балки Фуқаролик процессуал кодексида белгиланган тартиб асосида кўриши лозим. Суд мажлисини очиш, процесс иштирокчиларининг келган-келмаганини аниқлаш, уларнинг ваколатларини текшириш, ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш, далилларни текшириш, илтимосномаларни кўриб чиқиш, суд музокараларини ўтказиш каби ҳаракатларнинг ҳар бири муайян процессуал талабларга бўйсундирилган.

Иккинчидан, суд муҳокамаси бевоситалик хусусиятига эга.

Суд иш учун аҳамиятли далилларни бевосита текшириши, тарафларнинг тушунтиришларини эшитиши, гувоҳларни сўроқ қилиши, эксперт хулосаларини муҳокама қилиши ва бошқа процессуал ҳаракатларни амалга ошириши орқали ишнинг ҳақиқий ҳолатларини аниқлайди.

Учинчидан, суд муҳокамаси тортишувчанлик принципи асосида ўтказилади.

Тарафлар ўз талаб ва эътирозларини мустақил равишда асослайди, далиллар тақдим этади, қарши тарафнинг далиллари ва процессуал позицияси юзасидан ўз фикрини билдиради. Суд эса тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини амалга ошириш учун зарур шароит яратади.

Тўртинчидан, суд муҳокамаси ошкоралик принципи билан боғлиқ.

Фуқаролик процессуал кодексида барча судларда ишлар муҳокамаси, қоида тариқасида, очиқ ўтказилиши белгиланган. Қонунда назарда тутилган ҳолларда, жумладан давлат сири, фарзандликка олиш сири, шахсий ҳаётга оид маълумотларни муҳофаза қилиш зарурати мавжуд бўлганда, иш ёпиқ суд мажлисида кўрилиши мумкин.

Бешинчидан, суд муҳокамаси процессуал натижага йўналтирилган.

Суд муҳокамасининг якуний мақсади иш бўйича суд ҳужжатини қабул қилиш учун зарур бўлган фактик ва ҳуқуқий асосларни аниқлашдан иборат. Шу боис суд мажлисида амалга ошириладиган ҳар бир процессуал ҳаракат ишнинг тўғри ҳал қилинишига хизмат қилиши лозим.

Суд муҳокамасида судьянинг ўрни

Суд муҳокамасини ташкил этиш ва бошқаришда судья марказий процессуал субъект ҳисобланади.

Бироқ судьянинг процессуал раҳбарлиги тарафлардан бирининг манфаатини ҳимоя қилиш ёки унга иккинчи тарафга нисбатан устунлик бериш дегани эмас.

Судьянинг асосий вазифаси — суд муҳокамасини қонун доирасида ташкил этиш, процессуал тартибни таъминлаш, тарафларнинг ҳуқуқларини амалга ошириш учун тенг шароит яратиш, далилларни ҳар томонлама ва холисона текшириш ҳамда ишни қонуний ва асосли ҳал қилиш учун зарур процессуал шарт-шароитларни таъминлашдир.

Шу нуқтаи назардан судьянинг процессуал раҳбарлиги уч асосий йўналишда намоён бўлади:

1. **ташкилий раҳбарлик** — суд мажлисининг вақти, тартиби ва кетма-кетлигини таъминлаш;
2. **процессуал раҳбарлик** — тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишини таъминлаш;
3. **ҳуқуқий раҳбарлик** — ишни қонун талаблари асосида кўриш ва процессуал қарорларни қонуний асосда қабул қилиш.

Суд муҳокамасига тайёргарлик босқичида судья ишни етарли даражада тайёрланган деб топгандан кейин уни суд мажлисида муҳокама қилишга тайинлаш ҳақида ажрим чиқаради ва тарафлар ҳамда бошқа процесс

иштирокчиларини суд мажлисининг вақти ва жойи ҳақида хабардор қилиш чораларини кўради.

Суд мажлиси бошланганда эса судья, хусусан, қайси иш кўрилишини эълон қилади ва процессуал қонунчиликда назарда тутилган кейинги ҳаракатларни амалга оширади. ФПКнинг 210-моддаси суд мажлисини очиш тартибини белгилайди.

Амалий мисол

Фараз қилайлик, даъвогар қарз шартномаси бўйича пул маблағини ундириш ҳақида судга мурожаат қилган. Даъвогар шартнома ва тилхатни далил сифатида тақдим этган. Жавобгар эса қарз суммаси қайтарилганини билдириб, пул берилганлигини тасдиқловчи банк ҳужжатларини тақдим этган.

Бундай ҳолатда суд муҳокамаси фақат даъвогарнинг ҳужжатларини ўрганиш билан чекланмаслиги керак. Жавобгарнинг эътирозлари ҳам эшитилиши, у тақдим этган далиллар даъвогарга кўрсатилиши ва даъвогарга улар юзасидан фикр билдириш имконияти берилиши лозим.

Агар суд фақат бир тараф тақдим этган далилларни муҳокама қилиб, иккинчи тараф далилларини текширмаса, суд муҳокамасининг тортишувчанлик ва тарафлар тенглиги талабларига риоя қилинганлиги ҳақида савол туғилади.

Шунингдек, тарафлардан бири илтимоснома киритган тақдирда, суд уни эътиборсиз қолдирмасдан, қонун талабларига мувофиқ ҳал қилиши ва зарур ҳолларда тегишли процессуал қарор қабул қилиши лозим.

Демак, суд муҳокамасининг сифати нафақат якуний суд ҳужжати билан, балки унга олиб келган процессуал ҳаракатларнинг қонунийлиги ва тарафлар учун тенг процессуал имкониятлар яратилганлиги билан ҳам белгиланади.

Суд муҳокамасида процессуал тартибнинг аҳамияти

Суд муҳокамаси самарали бўлиши учун унда процессуал тартиб таъминланган бўлиши шарт.

Процессуал тартиб деганда суд мажлисида қонун талабларига риоя қилиниши, процесс иштирокчиларининг белгиланган процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириши, судьянинг кўрсатмаларига риоя қилиниши, далилларни текшириш ва муҳокама қилишнинг белгиланган кетма-кетлиги сақланиши тушунилади.

Процессуал тартибнинг бузилиши баъзан оддий ташкилий камчиликдек кўриниши мумкин. Аслида эса у тарафларнинг процессуал ҳуқуқларига бевосита таъсир қилиши мумкин.

Масалан, тарафга сўз бериш имкониятини бермаслик, унинг илтимосномасини кўриб чиқмаслик, далил билан танишиш имкониятини чеклаш, гувоҳга савол бериш ҳуқуқини асоссиз равишда рад этиш ёки суд музокарасида иштирок этиш имкониятини таъминламаслик суд муҳокамасининг процессуал талабларига таъсир қилувчи ҳолатлардир.

Шу сабабли суд мажлисида тартибни таъминлаш фақат интизом масаласи эмас, балки **одил судловни амалга оширишнинг муҳим кафолати** сифатида қаралиши лозим.

Суд муҳокамаси ва тарафлар тенглиги ўртасидаги боғлиқлик

Суд муҳокамаси ва тарафлар тенглиги бир-бирини тўлдирувчи процессуал категориялардир.

Тарафлар тенглиги суд муҳокамасида амалга оширилмаса, мазкур принципнинг амалий аҳамияти пасаяди. Аксинча, суд муҳокамаси процессуал тартибга риоя қилинган ҳолда ташкил этилса, тарафларнинг ўз ҳуқуқларини тўлиқ амалга ошириши учун зарур шароит яратилади.

Тарафлар тенглиги қуйидаги процессуал имкониятларда яққол намоён бўлади:

- судга ўз талаб ва эътирозларини баён қилиш;
- далиллар тақдим этиш;
- тақдим этилган далиллар билан танишиш;
- далилларга нисбатан фикр билдириш;
- гувоҳларга савол бериш;
- эксперт ва мутахассисларга саволлар бериш;
- илтимосномалар киритиш;
- эътироз билдириш;
- суд музокараларида иштирок этиш;
- суд ҳужжатлари устидан шикоят қилиш.

Шу билан бирга, тарафларга тенг ҳуқуқлар берилиши суднинг тарафлар позициясини бир хил деб баҳолаши шартлигини англатмайди. Суд тарафларнинг далиллари ва ҳуқуқий позицияларини қонун талаблари асосида мустақил баҳолайди.

Демак, **тенглик — натижанинг тенглиги эмас, балки процессуал имкониятларнинг тенглиги**дир.

Бу қоидани суд амалиётида аниқ англаш муҳим. Суд тарафлардан бирининг талаби қонуний ва асосли, иккинчисининг эътирози эса асоссиз деб топиши мумкин. Бироқ бундай хулоса тарафларнинг ҳар иккисига ўз позициясини баён қилиш, далиллар тақдим этиш ва уларни муҳокама қилиш учун тенг процессуал имконият берилганидан кейин шаклланиши лозим.

Судья учун амалий хулосалар

Суд муҳокамасини ташкил этишда судья қуйидаги асосий қоидаларга амал қилиши мақсадга мувофиқ:

1. **Иш суд муҳокамасига етарли даражада тайёрланганидан кейин кўришга киришиш.** Бунинг учун ишни суд муҳокамасига тайёрлаш босқичида процессуал аҳамиятга эга барча асосий масалалар ҳал қилинган бўлиши лозим.
2. **Тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини тушунтириш.** Айниқса, далил тақдим этиш, илтимоснома киритиш, савол бериш, эътироз билдириш ва суд музокарасида иштирок этиш ҳуқуқларининг амалда таъминланишига эътибор қаратиш зарур.
3. **Ҳар икки тарафга тенг процессуал имконият яратиш.** Бир тарафга берилган муҳим процессуал имконият, қонун талабларидан келиб чиқиб, иккинчи тараф учун ҳам таъминланиши лозим.
4. **Далилларни бевосита ва холисона текшириш.** Суд ҳар бир далилнинг ишга алоқадорлиги, мақбуллиги ва ишончлилигини қонун талаблари асосида баҳолаши керак.
5. **Илтимоснома ва эътирозларни эътиборсиз қолдирмаслик.** Ҳар бир процессуал мурожаат тегишли тартибда кўриб чиқилиши ва зарур ҳолларда асослантирилган процессуал қарор билан расмийлаштирилиши лозим.
6. **Суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш.** Тартибни таъминлашда судьянинг талаблари барча процесс иштирокчиларига нисбатан бир хил қўлланиши муҳим.
7. **Суднинг процессуал раҳбарлиги билан тарафларнинг мустақиллиги ўртасида мувозанатни сақлаш.** Суд тарафнинг ўрнига унинг процессуал позициясини шакллантирмаслиги, бироқ унинг қонунда белгиланган процессуал ҳуқуқларини амалга ошириши учун зарур шароитни таъминлаши лозим.
8. **Суд муҳокамасининг ҳар бир босқичини кейинги босқич билан мантиқий боғлаш.** Суд мажлисини очишдан тортиб суд музокараларига қадар амалга ошириладиган процессуал ҳаракатлар ишни қонуний ва асосли ҳал қилиш мақсадига хизмат қилиши керак.

Хулоса

Шундай қилиб, суд муҳокамаси фуқаролик процессининг марказий босқичларидан бири бўлиб, унда низонинг фактик ҳолатлари аниқланади,

далиллар текширилади, тарафларнинг ҳуқуқий позициялари эшитилади ва ишни мазмунан ҳал қилиш учун зарур процессуал асослар шакллантирилади.

Суд муҳокамасининг процессуал аҳамияти, аввало, унинг қонунийлик, тортишувчанлик, тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги, ошкоралик, бевоситалик ва холислик принциплари асосида амалга оширилиши билан белгиланади.

Шу боис суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш ва тарафларга тенг процессуал имкониятлар яратиш суднинг фақат ташкилий вазифаси эмас, балки одил судловнинг қонунийлиги ва адолатлилигини таъминловчи муҳим процессуал кафолатдир.

***

АЛИШЕР НАВОИЙ

(1441–1501 йиллар, Ҳирот)

Алишер Навоий — буюк шоир, мутафаккир, давлат арбоби ва инсонпарварлик ғояларининг йирик намояндаси.

Фикри: Адолат давлат ва жамият барқарорлигининг асосидир. Мансабдор шахс ўз манфаатидан кўра халқ манфаатини устун қўйиши, ҳокимият ваколатидан адолатли фойдаланиши керак.

Асосий манбалар: «Маҳбуб ул-қулуб», «Садди Искандарий».

***

МАРК ТУЛЛИЙ ЦИЦЕРОН

(милоддан аввалги 106–43 йиллар, Арпинум)

Цицерон — Рим сиёсатчиси, нотиқ, ҳуқуқшунос ва файласуф.

Фикри: Ҳуқуқнинг моҳияти адолат ва табиий ҳақиқат билан боғлиқ. Давлат қонунийлик ва умумий манфаат асосида фаолият юритиши керак.

Асосий манбалар: «Қонунлар ҳақида», «Давлат ҳақида».

***

ФОМА АКВИНСКИЙ

(1225–1274 йиллар, Рокказекка)

Фома Аквинский — ўрта аср Европа ҳуқуқий-фалсафий тафаккурининг йирик намояндаси.

Фикри: ***Қонун умумий манфаатга қаратилган ва адолат талабларига мос бўлиши лозим. Қонуннинг мақсади жамиятда тартиб ва адолатни таъминлашдир.***

Асосий манба: «Илоҳиёт суммаси» («Summa Theologiae»).

1.2. СУДЬЯНИНГ СУД МУҲОКАМАСИНИ БОШҚАРИШ ВАКОЛАТЛАРИ

“Суд остонасига қадам қўйган ҳар бир инсон, Ўзбекистонда адолат ҳукм сураётганига тўла ишонч ҳосил қилиши керак”[3].

Суд муҳокамасининг қонуний, изчил ва самарали ўтказилиши кўп жиҳатдан судьянинг суд мажлисини қандай ташкил этиши ва бошқаришига боғлиқ. Судья суд мажлисида фақат низони ҳал қилувчи субъект сифатида эмас, балки процессуал ҳаракатларнинг қонунга мувофиқ амалга оширилишини таъминловчи, тарафларга ўз ҳуқуқларини тўлиқ амалга ошириш имкониятини яратувчи ва суд муҳокамасининг тартибини таъминловчи процессуал раҳбар сифатида ҳам иштирок этади.

Фуқаролик процессуал қонунчилигида суд мажлисида раислик қилувчига алоҳида процессуал мақом берилган. Судьянинг ушбу ваколатлари унинг шахсий хоҳиши ёки маъмурий раҳбарлик ваколати эмас, балки суд муҳокамасининг процессуал мақсадларидан келиб чиқадиган қонуний ваколатлардир. Шунинг учун судьянинг ҳар бир процессуал ҳаракати қонунга асосланган, холис ва ишда иштирок этувчи шахсларнинг процессуал ҳуқуқларига мос бўлиши лозим.

---

[3] — Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2019 йил.

Судьянинг процессуал раҳбарлиги тушунчаси

Процессуал раҳбарлик — судьянинг суд мажлисини қонун билан белгиланган тартибда ташкил этиши, процесс иштирокчиларининг ҳаракатларини процессуал қоидалар доирасида мувофиқлаштириши, ишни кўришнинг кетма-кетлигини таъминлаши ва суд муҳокамасининг самарали ўтказилиши учун зарур процессуал қарорларни қабул қилишига қаратилган фаолиятидир.

Процессуал раҳбарликнинг мазмунини судьянинг тарафлар ўрнига иш юритиши билан аралаштирмаслик керак. Судья тарафларнинг процессуал позициясини шакллантирмайди, уларнинг ўрнига далиллар тўпламайди ва бир тараф манфаатини иккинчи тараф манфаатидан устун қўймайди. Судьянинг вазифаси — тарафларга ўз ҳуқуқларидан фойдаланиш учун қонун доирасида тенг процессуал шароит яратишдир.

Шу нуқтаи назардан, процессуал раҳбарликнинг икки томони мавжуд:

биринчидан, суд муҳокамасини ташкил этиш ва бошқариш;

иккинчидан, бу раҳбарликни холислик ва тарафлар тенглиги талаблари доирасида амалга ошириш.

Агар биринчи жиҳат мавжуд бўлмаса, суд муҳокамаси тартибсиз ва самарасиз кечиши мумкин. Агар иккинчи жиҳат бузилса, судьянинг процессуал раҳбарлиги тарафлардан бирининг позициясини қўллаб-қувватлашга айланиб қолиши эҳтимоли юзага келади.

Суд мажлисини бошқаришда раислик қилувчининг ўрни

Суд мажлисида раислик қилувчи суд муҳокамасининг умумий тартибини белгилайди ва процессуал ҳаракатларнинг изчил амалга оширилишини таъминлайди.

Фуқаролик процессуал кодексида суд мажлисига раислик қилувчининг алоҳида мақоми белгиланган. Бу мақом суд мажлисида иштирок этаётган барча шахсларга нисбатан бир хил процессуал талабларни қўллашни, суд муҳокамасининг белгиланган тартибини сақлашни ва ишнинг мазмунан тўғри кўрилишини таъминлашни назарда тутади.

Раислик қилувчининг процессуал раҳбарлиги, аввало, суд мажлисининг ташқи ва ички тартибини ташкил этишда намоён бўлади.

У:

* суд мажлисини очади;

* суд муҳокамасининг вақти ва жойи ҳақидаги маълумотларни эълон қилади;

* ишда иштирок этувчи шахсларни аниқлайди;

* уларнинг ваколатларини текширади;

* процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларни тушунтиради;

* суд таркиби ва бошқа процесс иштирокчилари ҳақида маълумот беради;

* рад қилиш ҳуқуқини тушунтиради;

* тарафларнинг илтимоснома ва эътирозларини эшитади;

* далилларни текшириш тартибини ташкил этади;

* тарафларга сўз бериш кетма-кетлигини белгилайди;

* суд музокараларини ташкил этади;

* суд мажлисида тартибни таъминлайди;

* зарур ҳолларда процессуал ажримлар қабул қилиниши учун масалани суд муҳокамасига қўяди.

Шу билан бирга, ушбу ҳаракатларнинг ҳар бири тегишли процессуал нормаларга мувофиқ амалга оширилиши лозим.

Тарафларга сўз бериш

Судьянинг энг муҳим процессуал ваколатларидан бири — суд мажлисида иштирок этувчи шахсларга ўз позициясини баён қилиш учун сўз беришдир.

Тарафларнинг эшитилиш ҳуқуқи суд муҳокамасининг тортишув ва тенг ҳуқуқлилик принциплари билан узвий боғлиқ. Судья бир тарафга берилган имкониятни иккинчи тарафдан асоссиз равишда чекламаслиги керак.

Масалан, даъвогарга ўз талабларини тушунтириш учун кенг имконият берилиб, жавобгарнинг эътирозларини баён қилиши сунъий равишда чекланса, бу суднинг процессуал раҳбарлиги эмас, балки тарафлар тенглигига зид ёндашув бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, тарафнинг сўз бериш ҳуқуқи суд мажлисини чекланмаган вақт давомида олиб бориш ҳуқуқини англатмайди. Судья ишга алоқадор масалаларни ажратиб кўрсатиши, такрорий ёки иш учун аҳамиятсиз баёнотларни тартибга солиши мумкин.

Демак, судьянинг вазифаси — тарафни гапиришдан маҳрум қилиш эмас, балки унинг процессуал позициясини **тартибли, мазмунли ва ишга алоқадор шаклда баён қилиши учун шароит яратиш**дир.

Савол бериш тартибини белгилаш

Суд муҳокамасида савол бериш ҳам судьянинг процессуал раҳбарлиги остида амалга оширилади.

Тарафлар, учинчи шахслар, уларнинг вакиллари, прокурор, эксперт ва бошқа процесс иштирокчилари қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда саволлар бериш ҳуқуқига эга.

Судья саволларнинг ишга алоқадорлигини, процессуал мақсадга мувофиқлигини ва бошқа иштирокчиларнинг ҳуқуқларига таъсирини баҳолайди.

Шунинг учун судья:

* ишга алоқадор бўлмаган саволни тўхтатиши;

* бир мазмундаги саволларни такрорлашга йўл қўймаслиги;

* ҳақоратли ёки таҳдидли шаклда берилган саволларни тўхтатиши;

* процесс иштирокчисининг ҳуқуқларини бузадиган саволларга йўл қўймаслиги;

* зарур ҳолларда саволни аниқлаштиришни талаб қилиши мумкин.

Бироқ саволни чеклаш ваколати судьяга тарафнинг далилларни текшириш имкониятини асоссиз равишда чеклаш ҳуқуқини бермайди.

Бу ерда муҳим мезон —саволнинг шакли эмас, унинг иш учун аҳамияти ва процессуал мақсадидир.

Масалан, тараф экспертга савол бермоқчи бўлса, судья саволнинг экспертиза предметига алоқадорлигини текшириши мумкин. Аммо савол эксперт хулосасининг асосланганлигини текширишга қаратилган бўлса, уни фақат тараф судьяга маъқул бўлмаган позицияни билдиргани учун рад этиш мумкин эмас.

Илтимосномаларни ҳал қилиш

Судьянинг процессуал раҳбарлиги тарафларнинг илтимосномаларини кўриб чиқишда ҳам намоён бўлади.

Тарафлар далилларни талаб қилиб олиш, эксперт тайинлаш, гувоҳни чақириш, далилларни текшириш, ишни кейинга қолдириш ва бошқа процессуал ҳаракатларни амалга ошириш ҳақида илтимоснома бериши мумкин.

Судья ҳар бир илтимосномани унинг процессуал аҳамияти нуқтаи назаридан кўриб чиқиши керак.

Илтимосномани кўриб чиқишда, одатда, қуйидаги масалалар аниқланиши муҳим:

1. илтимоснома ким томонидан берилган;

2. қандай процессуал ҳаракат сўралмоқда;

3. ушбу ҳаракат иш учун қандай аҳамиятга эга;

4. уни амалга ошириш учун қонуний асос бор-йўқлиги;

5. қарши тарафнинг фикри қандай;

6. илтимосномани қаноатлантириш ёки рад этиш қандай процессуал оқибатларга олиб келиши.

Айниқса, бир тарафнинг илтимосномаси қаноатлантирилса, қарши тарафга ҳам унинг процессуал ҳуқуқларини амалга ошириш учун зарур имконият берилиши тарафлар тенглигининг муҳим кафолатидир.

Суд муҳокамасининг кетма-кетлигини белгилаш

Судья ишни кўриш жараёнида процессуал ҳаракатларнинг кетма-кетлигини таъминлайди.

Суд муҳокамасида ҳаракатларнинг тартибсиз амалга оширилиши далилларнинг тўлиқ текширилмаслигига, тарафларнинг позицияси аниқланмаслигига ёки бир масаланинг бир неча марта муҳокама қилинишига олиб келиши мумкин.

Шу сабабли судья:

* ишни мазмунан кўришнинг бошланишини;
* тарафларнинг талаб ва эътирозларини баён қилишини;
* далилларни текшириш кетма-кетлигини;
* гувоҳларни сўроқ қилиш тартибини;
* эксперт ва мутахассисларга савол беришни;
* ёзма ва электрон далилларни текширишни;
* суд музокараларига ўтишни

процессуал қонун талаблари асосида ташкил этади.

Бунда судья ишни тезроқ тугатиш мақсадида муҳим процессуал ҳаракатларни ўтказиб юбормаслиги керак. Суд муҳокамасининг тезкорлиги унинг тўлиқлиги ва холислигидан устун қўйилмайди.

Судьянинг процессуал раҳбарлиги ва тарафлар мустақиллиги

Фуқаролик суд ишларини юритишда тарафлар ўз талаблари ва эътирозларини мустақил равишда шакллантиради. Бу ҳолат судьянинг процессуал раҳбарлик ваколатини чекламайди, балки унинг мазмунини белгилаб беради.

Судья тарафга:

* қандай даъво беришни;

* қандай талаб қўйишни;
* қайси далилни тақдим этишни;
* қайси ҳуқуқий позицияни танлашни
мажбурий тарзда белгилаб бермаслиги керак.

Бироқ судья процесс иштирокчисига унинг процессуал ҳуқуқлари ва мажбуриятларини тушунтириши, зарур процессуал ҳаракатларни амалга ошириш тартибини тушунтириши ва қонун талабларига риоя этилишини таъминлаши шарт.

Шунинг учун “судья ёрдам бериши” билан “судья тараф ўрнига ҳаракат қилиши” ўртасида аниқ чегара мавжуд.

Масалан, судья тарафга далил тақдим этиш ҳуқуқига эга эканини тушунтириши мумкин. Лекин қайси далилни тақдим этиш тарафнинг ўзига тегишли процессуал танловдир.

Судьянинг процессуал қарор қабул қилиш ваколати

Суд муҳокамаси давомида кўплаб процессуал масалалар юзага келади. Уларга рад қилиш, далилларни қабул қилиш, илтимосномаларни ҳал этиш, экспертиза тайинлаш, ишни кейинга қолдириш, процессуал мажбурлов чораларини қўллаш ва бошқа масалалар киради.

Бундай масалаларни ҳал қилишда судьянинг қарори:
* қонуний;
* асосланган;
* иш ҳолатларига мос;
* тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини таъминловчи
бўлиши керак.

Айниқса, тарафнинг илтимосномаси рад этилганда, унинг рад этилиш сабаби тушунарли ва процессуал жиҳатдан асосланган бўлиши муҳим.

Судьянинг “илтимоснома рад қилинди” деган умумий баёноти ўрнига, зарур ҳолларда илтимосномани рад этишга олиб келган ҳуқуқий ва фактик асослар кўрсатилиши тарафларнинг суд фаолияти устидан процессуал назоратини таъминлайди.

Судьянинг процессуал ваколатлари ва уларнинг чегаралари

Судьянинг процессуал раҳбарлик ваколати кенг бўлса-да, у чекланмаган ваколат эмас.

Унинг асосий чегараларини қуйидаги қоидалар ташкил этади:

биринчи, судья қонунга амал қилиши керак;

иккинчи, судья тарафларга тенг муносабатда бўлиши лозим;

учинчи, судья бир тарафнинг процессуал позициясини шакллантириб бермаслиги керак;

тўртинчи, судья далилларни олдиндан муайян тараф фойдасига баҳоламаслиги лозим;

бешинчи, судья процесс иштирокчиларининг қонуний эътироз ва илтимосномаларини асоссиз равишда тўхтатмаслиги керак;

олтинчи, судья суд мажлисида тартибни таъминлаш ваколатидан тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини чеклаш учун фойдаланмаслиги лозим.

Шу нуқтаи назардан, судьянинг процессуал раҳбарлиги “фаол”, аммо “бетараф” бўлиши керак.

Судьянинг суд мажлисида тартибни таъминлаш ваколати

Суд муҳокамасининг самарали ўтиши учун судья суд мажлисида тартибни таъминлаши шарт.

Фуқаролик процессуал кодекси суд мажлисида тартиб бузилганда раислик қилувчи томонидан огоҳлантириш, қонун назарда тутган ҳолларда суд мажлиси залидан чиқариб юбориш каби процессуал таъсир чораларини қўллаш имконини беради. ФПКнинг 145-моддасида бу чораларнинг айрим шахслар ва процесс иштирокчиларига нисбатан қўлланиш хусусиятлари ҳам белгиланган.

Бироқ ушбу ваколатнинг мавжудлиги судьяга ҳар қандай норозиликни тартиббузарлик деб баҳолаш ҳуқуқини бермайди.

Масалан, тараф судьянинг ажримига норозилигини билдирса, бунинг ўзи суд тартибини бузиш ҳисобланмайди. Тараф ўз фикрини қонун доирасида билдирса, судья уни эшитиши ва зарур ҳолларда тегишли процессуал тартибда ҳал қилиши лозим.

Аксинча, тараф раислик қилувчининг қонуний фармойишларини қасддан бажармаса, суд муҳокамасини атайлаб бузса ёки бошқа иштирокчиларнинг процессуал ҳуқуқларини амалга оширишга халақит берса, қонунчиликда белгиланган таъсир чораларини қўллаш учун асос юзага келиши мумкин.

Судьянинг тарафлар тенглигини таъминлашдаги роли

Судьянинг процессуал раҳбарлиги тарафлар тенглигини таъминлашнинг муҳим воситасидир.

Тарафлар тенглиги фақат уларга бир хил вақт бериш билан чекланмайди. У:

* далил тақдим этиш;
* далилларни текшириш;
* савол бериш;
* эътироз билдириш;
* илтимоснома бериш;
* суд музокараларида иштирок этиш;
* суд ҳужжатлари билан танишиш;
* процессуал қарорлар устидан шикоят қилиш

имкониятларининг тенг таъминланишини ҳам қамраб олади.

Шунинг учун судья бир тарафга қандай процессуал имконият берган бўлса, иккинчи тарафнинг шу каби ҳуқуқини ҳам таъминлаши лозим.

Масалан, даъвогарга қўшимча далил тақдим этиш имкони берилган бўлса, жавобгарга ушбу далил билан танишиш ва унга нисбатан ўз муносабатини билдириш учун зарур процессуал имконият берилиши керак.

Бу — судьянинг тарафлардан бирини қўллаб-қувватлаши эмас, балки “процессуал тенгликни таъминлаш”дир.

Судьянинг холислиги ва процессуал раҳбарлиги

Судьянинг фаол процессуал раҳбарлиги унинг холислигига зид эмас. Аксинча, қонуний процессуал раҳбарлик холис суд муҳокамасининг муҳим шартидир.

Холислик судьянинг пассив бўлишини англатмайди.

Агар судья процесс иштирокчилари тартибсиз ҳаракат қилаётганини кўриб туриб чора кўрмаса, ишга алоқадор бўлмаган саволлар берилаётганига йўл қўйса ёки бир тарафнинг процессуал ҳуқуқлари чекланаётганини бартараф этмаса, бу ҳолат ҳам суд муҳокамасининг адолатли ўтишига салбий таъсир қилиши мумкин.

Шунинг учун судья:

“фаол раҳбар — лекин тараф эмас;”

талабчан раҳбар — лекин жазоловчи эмас;

процессни бошқарувчи — лекин тарафнинг вакили эмас;

далилларни текширувчи — лекин тараф ўрнига далил тўпловчи эмас бўлиши лозим.

Амалий ҳолат

Фараз қилайлик, фуқаролик иши бўйича суд мажлисида даъвогар ўз талабларини баён қилди. Жавобгар эса даъвогарнинг баёнотларига эътироз билдириб, қўшимча далил тақдим этиш учун вақт сўради.

Бундай ҳолатда судьянинг вазифаси жавобгарнинг илтимосномасини автоматик равишда қаноатлантириш ёки рад этиш эмас. Аввало, қўшимча далил иш учун аҳамиятлими, уни ҳозир тақдим этиш мумкинми, уни олиш учун қўшимча вақт зарурми, даъвогарнинг ушбу далилга нисбатан муносабат билдириш имконияти бўладими — деган процессуал масалаларни баҳолаш талаб этилади.

Агар судья далилни қабул қилса, даъвогарга ҳам ушбу далил билан танишиш ва унга муносабат билдириш имконияти берилиши лозим.

Шундай қилиб, судьянинг процессуал раҳбарлиги бир тарафнинг илтимосномасини ҳал қилиш билан чекланмай, **иккинчи тарафнинг процессуал ҳуқуқларини ҳам таъминлашни** талаб қилади.

Амалий алгоритм

Судья суд муҳокамасини бошқаришда қуйидаги кетма-кетликдан фойдаланиши мумкин:

1. Суд мажлисининг процессуал мақсадини белгилаш.

2. Иштирокчиларнинг процессуал мақомини аниқлаш.

3. Ҳар бир иштирокчига унинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш.

4. Тарафларга ўз позициясини баён қилиш учун тенг имконият бериш.

5. Илтимоснома ва эътирозларни эшитиш.

6. Далилларни текшириш кетма-кетлигини белгилаш.

7. Саволларнинг ишга алоқадорлигини назорат қилиш.

8. Зарур процессуал қарорларни қабул қилиш ва уларни асослаш.

9. Суд мажлисида тартибни таъминлаш.

10. Суд музокараларига ўтиш ва тарафларга тенг имконият бериш.

11. Суд муҳокамасини қонун талабларига мувофиқ якунлаш.

Ушбу алгоритм судьянинг ишни тезкор кўриш мақсади билан тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини таъминлаш мажбурияти ўртасида мувозанатни сақлашга хизмат қилади.

Амалий хулоса

Судьянинг суд муҳокамасини бошқариш ваколати фуқаролик процессининг самарадорлигини таъминловчи муҳим процессуал институтдир. Судья суд мажлисини ташкил этади, процессуал ҳаракатларнинг кетма-кетлигини белгилайди, тарафларга сўз беради, илтимоснома ва эътирозларни кўриб чиқади, савол бериш тартибини назорат қилади, далилларни текширишни ташкил этади ва суд муҳокамасида тартибни таъминлайди.

Бироқ ушбу ваколатлар судьяни процесс иштирокчисига айлантирмайди. Судья тарафларнинг ўрнига талаб ёки эътироз шакллантириши, уларнинг процессуал позициясини белгилаши ёки бир тараф манфаатини илгари суриши мумкин эмас.

Шунинг учун судьянинг процессуал раҳбарлиги ***фаоллик ва холисликнинг уйғунлигига*** асосланиши керак.

Судьянинг фаоллиги — ишни самарали бошқаришда;

холислиги — тарафлардан бирининг позициясини қўллаб-қувватламасликда;

талабчанлиги — процессуал тартибни таъминлашда;

бетарафлиги — барча иштирокчиларга бир хил мезонларни қўллашда намоён бўлади.

Айниқса, суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш билан тарафларнинг ҳуқуқларини амалга ошириш ўртасида мувозанат сақланиши муҳим. Судьянинг процессуал раҳбарлиги тарафларнинг овозини чеклашга эмас, балки уларнинг қонуний позициясини судга тўлиқ ва тартибли етказиш имкониятини таъминлашга қаратилган бўлиши лозим.

Шу маънода, судьянинг суд муҳокамасини бошқариш ваколати **одил судловни амалга ошириш воситаси** бўлиб, унинг қонуний ва холис амалга

оширилиши суд муҳокамасининг сифати, тарафлар тенглиги ва қабул қилинадиган суд ҳужжатининг қонунийлигига бевосита таъсир қилади.

***

НИЗОМУЛМУЛК

(1018–1092 йиллар, Тус ҳудуди)

Низомулмулк — Салжуқийлар давринининг машҳур давлат арбоби ва давлат бошқаруви назариясига оид асар муаллифи.

Фикри: Давлат бошқарувининг барқарорлиги адолатли бошқарув, масъулиятли амалдорлар ва аҳоли ҳуқуқларини ҳимоя қилишга боғлиқ.

Асосий манба: «Сиёсатнома».

ГУГО ГРОЦИЙ

(1583–1645 йиллар, Делфт)

Гуго Гроций — замонавий халқаро ҳуқуқ ва ҳуқуқ фалсафаси ривожига катта таъсир кўрсатган ҳуқуқшунос.

Фикри: Ҳуқуқ инсонлар ва давлатлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи умумий қоидалар тизими бўлиб, адолат ва мажбуриятларга таянади.

Асосий манба: «Уруш ва тинчлик ҳуқуқи ҳақида».

1.3. СУД МАЖЛИСИ ИШТИРОКЧИЛАРИНИНГ ПРОЦЕССУАЛ МАҚОМИ

Суд муҳокамасининг қонуний ва адолатли ўтказилиши нафақат судьянинг процессуал раҳбарлигига, балки суд мажлисида иштирок этувчи ҳар бир шахснинг ҳуқуқий мақоми, процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўғри англаши ҳамда улардан қонун доирасида фойдаланишига ҳам боғлиқ.

Суд муҳокамаси бир нечта процессуал субъектларнинг ўзаро ҳаракати асосида амалга оширилади. Уларнинг айримлари ишнинг натижасидан бевосита манфаатдор бўлган ҳолда ўз процессуал позициясини ҳимоя қилади, бошқалари эса одил судловни амалга оширишга кўмаклашади. Шу сабабли суд мажлиси иштирокчиларини бир хил ҳуқуқий мақомга эга шахслар сифатида қараш мумкин эмас.

Фуқаролик процессуал кодексида ишда иштирок этувчи шахслар ва одил судловни амалга оширишга кўмаклашувчи шахслар ўртасида муайян ҳуқуқий фарқ белгиланган. Ишда иштирок этувчи шахслар таркибига тарафлар, учинчи шахслар, уларнинг вакиллари, ариза берувчилар ва алоҳида тартибда юритиладиган ишлар бўйича бошқа манфаатдор шахслар, прокурор, шунингдек қонунда назарда тутилган ҳолларда бошқа давлат органлари, ташкилотлар ва айрим фуқаролар киради.

Гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар ва бошқа процессуал вазифани бажарувчи шахслар эса одил судловни амалга оширишга кўмаклашувчи шахслар ҳисобланади.

Бундай тасниф суд муҳокамасида иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

Тарафлар ва уларнинг процессуал мақоми

Фуқаролик процессида тарафлар — даъвогар ва жавобгар — низонинг асосий субъектларидир. Улар ўртасидаги ҳуқуқий низо суд муҳокамасининг предметини ташкил этади.

Даъвогар ўзининг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқи ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатини ҳимоя қилиш мақсадида судга мурожаат қилади. Жавобгар эса даъвогар томонидан билдирилган талаб юзасидан ўз эътирозлари ва процессуал позициясини баён қилади.

Тарафларнинг асосий хусусияти шундаки, улар ишнинг натижасидан ҳуқуқий жиҳатдан манфаатдор бўлиб, судда ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган процессуал ҳаракатларни амалга оширадилар.

Тарафлар:

- иш материаллари билан танишиш;
- улардан кўчирмалар олиш ва нусхалар кўчириш;
- рад қилиш ҳақида арз қилиш;
- далиллар тақдим этиш;
- далилларни текширишда иштирок этиш;
- саволлар бериш;
- илтимосномалар киритиш;
- эътирозлар билдириш;
- тушунтиришлар бериш;
- суд музокараларида иштирок этиш;
- суд ҳужжатлари устидан шикоят қилиш;
- қонун билан берилган бошқа процессуал ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Шу билан бирга, процессуал ҳуқуқлардан фойдаланиш мажбуриятларни бажариш билан бирга амалга оширилади. Ишда иштирок этувчи шахслар ўзларига берилган процессуал ҳуқуқлардан инсофли равишда фойдаланиши ва зиммасига юклатилган мажбуриятларни бажариши шарт.

Демак, тарафнинг процессуал мақоми икки жиҳатдан намоён бўлади: **ҳуқуқларни амалга ошириш имконияти** ва **процессуал мажбуриятларни бажариш зарурати**.

Тарафлар тенглиги ва уларнинг процессуал мақоми

Тарафлар процессуал жиҳатдан тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга бўлиши суд муҳокамасининг муҳим кафолатидир.

Бу тенглик тарафларнинг ҳар бир процессуал ҳаракати бир хил бўлиши кераклигини англатмайди. Даъвогар даъво талабини шакллантиради, жавобгар эса унга нисбатан эътироз билдиради. Бироқ ҳар икки тараф ўз процессуал позициясини баён қилиш, далиллар тақдим этиш, қарши тарафнинг далилларига муносабат билдириш ва суднинг процессуал ҳаракатларида иштирок этиш учун тенг имкониятга эга бўлиши керак.

Шу нуқтаи назардан, судья тарафларнинг процессуал мақомидаги фарқ билан уларнинг процессуал имкониятларидаги тенгликни бир-биридан ажратиши лозим.

Тарафларнинг вакиллари

Тарафлар ўз ишларини судда шахсан ёки вакиллари орқали юритишлари мумкин.

Вакилнинг процессуал мақоми у вакиллик қилаётган шахснинг ҳуқуқ ва манфаатларини судда ифода этишга қаратилган.

Вакил суд мажлисида:

- вакиллик қилувчи шахснинг процессуал позициясини баён қилиши;
- далиллар тақдим этиши;
- илтимосномалар киритиши;
- эътирозлар билдириши;
- саволлар бериши;
- суд музокараларида иштирок этиши;
- қонун доирасида бошқа процессуал ҳаракатларни амалга ошириши мумкин.

Бироқ вакилнинг ваколати ҳужжат билан тасдиқланган бўлиши ва айрим процессуал ҳаракатлар учун махсус ваколат талаб қилиниши мумкин.

Судья суд мажлисининг бошида вакилнинг ваколатларини текшириши лозим. Бу нафақат ташкилий ҳаракат, балки суд томонидан кейинчалик қабул қилинадиган процессуал қарорнинг қонунийлиги учун муҳим кафолатдир.

Вакилнинг процессуал мақоми билан тарафнинг мақомини аралаштирмаслик зарур. Вакил мустақил манфаат субъекти сифатида эмас, балки вакиллик қилувчи шахснинг процессуал ҳуқуқ ва манфаатларини амалга оширувчи шахс сифатида иштирок этади.

Прокурорнинг процессдаги иштироки

Фуқаролик ишларида прокурорнинг процессда иштирок этиши унинг бошқа тарафлардан фарқ қилувчи махсус процессуал мақомини белгилайди.

Прокурорнинг иштироки, аввало, қонунда назарда тутилган ҳолларда фуқароларнинг, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган.

Прокурор тарафнинг вакили эмас. Шунинг учун унинг процессдаги мақомини даъвогар ёки жавобгарнинг процессуал мақоми билан тенглаштириш мумкин эмас.

Прокурор ишда иштирок этганда қонун доирасида:

- иш материаллари билан танишиши;
- далилларни текширишда иштирок этиши;
- саволлар бериши;
- илтимоснома ва эътирозлар билдириши;
- суд музокараларида иштирок этиши;
- қонунда назарда тутилган ҳолларда суд ҳужжатларига нисбатан тегишли процессуал ҳаракатларни амалга ошириши мумкин.

Прокурорнинг процессда иштирок этиши судьянинг холислигига таъсир қилмаслиги керак. Суд прокурорнинг фикрини бошқа процесс иштирокчиларининг фикридан устун қўйиши мумкин эмас.

Шунингдек, прокурорнинг суддаги позицияси суд учун мажбурий эмас. Суд ишдаги барча далилларни қонун талаблари асосида мустақил баҳолайди.

Учинчи шахслар

Фуқаролик процессида учинчи шахслар ҳам муҳим процессуал субъект ҳисобланади.

Уларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар даъвогар ва жавобгардан фарқли равишда низонинг дастлабки тарафлари бўлмаслиги мумкин, бироқ иш бўйича қабул қилинадиган суд ҳужжати уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига таъсир қилиши эҳтимоли мавжуд.

Учинчи шахсларни икки асосий гуруҳга ажратиш мумкин:

1. низо предметига нисбатан мустақил талаб билан арз қилувчи учинчи шахслар;
2. низо предметига нисбатан мустақил талаб билан арз қилмайдиган учинчи шахслар.

Уларнинг процессуал ҳуқуқлари ҳам шу мақомига қараб фарқ қилади.

Мустақил талаб билан иштирок этувчи учинчи шахс амалда низо предметига нисбатан ўз талабини қўяди ва муайян жиҳатдан даъвогарга яқин процессуал мақомга эга бўлади.

Мустақил талаб билан арз қилмайдиган учинчи шахс эса тарафлардан бирининг тарафида иштирок этса-да, низо предметига нисбатан мустақил талаб билдирмайди.

Судья учинчи шахсларнинг процессуал мақомини тўғри белгилаши лозим. Чунки уларнинг ҳуқуқларини тушунтириш, далилларни тақдим этиш имкониятини бериш ва суд ҳужжатининг уларга таъсирини баҳолаш шу мақомга боғлиқ.

Гувоҳнинг процессуал мақоми

Гувоҳ — иш учун аҳамиятли ҳолатлар тўғрисида маълумотга эга бўлган ва суд томонидан чақирилган шахсдир.

Гувоҳнинг асосий вазифаси — судга унга маълум бўлган ҳолатлар ҳақида ҳаққоний маълумот бериш.

Гувоҳ тараф эмас. Унинг иш натижасидан ҳуқуқий манфаатдорлиги тарафники каби бўлмаслиги керак. Шунинг учун гувоҳнинг процессуал вазифаси низони ҳал қилиш эмас, балки судга иш учун аҳамиятли фактик ҳолатларни аниқлашга кўмаклашишдан иборат.

Гувоҳ:

- суд чақирувига биноан келиши;
- суд томонидан берилган саволларга жавоб бериши;
- ўзига маълум бўлган ҳолатлар ҳақида ҳаққоний маълумот бериши;
- қонунда белгиланган процессуал талабларга риоя қилиши лозим.

Узрсиз сабабларга кўра судга келмаслик ёки қонунда белгиланган мажбуриятларни бажармаслик муайян процессуал ва ҳуқуқий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Шу билан бирга, гувоҳнинг қонун билан кафолатланган ҳуқуқлари ҳам мавжуд. Масалан, шахс ўзининг ёки яқин қариндошларининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган ҳолатларда қонун билан белгиланган кафолатлардан фойдаланади.

Судья гувоҳни сўроқ қилишда унинг процессуал мақомига риоя қилиши, унга ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириши ҳамда гувоҳга босим ўтказилишига йўл қўймаслиги керак.

Экспертнинг процессуал мақоми

Эксперт махсус билим талаб қиладиган масалаларни текшириш ва улар бўйича хулоса бериш учун жалб этилади.

Фуқаролик процессуал кодексида экспертиза фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билим талаб қиладиган масалаларни тушунтириш учун тайинланиши белгиланган. Суд экспертизани ишда иштирок этувчи шахсларнинг илтимосномасига кўра ёки ўз ташаббусига кўра тайинлаши мумкин.

Экспертнинг процессуал мақоми унинг мустақиллиги ва махсус билимларига асосланади.

Эксперт:

- экспертиза предметига оид иш материаллари билан танишиш;
- зарур маълумотлардан кўчирмалар олиш;
- қўшимча материаллар ва текшириш объектларини сўраш;
- суд муҳокамасида экспертиза предметига оид далилларни текширишда иштирок этиш;
- суднинг рухсати билан ишда иштирок этувчи шахсларга ва гувоҳларга саволлар бериш;
- ўз хулосаси бўйича тушунтиришлар бериш ҳуқуқига эга.

Ишда иштирок этувчи шахслар эксперт ҳал қилиши лозим бўлган саволларни судга таклиф қилиш ҳуқуқига эга. Бироқ якуний саволлар доирасини суд белгилайди ва таклиф қилинган саволларни рад этиш сабабларини асослаши лозим.

Экспертнинг хулосаси суд учун олдиндан белгиланган мажбурий далил эмас. Суд уни ишдаги бошқа далиллар билан биргаликда баҳолайди.

Шу сабабли судья экспертнинг махсус билим соҳасига кирувчи масалани мустақил равишда «эксперт ўрнига» ҳал қилмаслиги, эксперт эса ҳуқуқий масалалар бўйича суд ўрнига қарор қабул қилмаслиги лозим.

Мутахассиснинг процессуал мақоми

Мутахассис махсус билим ва кўникмаларидан фойдаланган ҳолда судга далилларни аниқлаш, мустаҳкамлаш ва текширишда ёрдам беради.

Эксперт билан мутахассис ўртасидаги асосий фарқ шундаки, эксперт, одатда, махсус тадқиқот ўтказиб, хулоса беради, мутахассис эса суд

муҳокамасида махсус билимларидан фойдаланган ҳолда амалий ёрдам кўрсатади.

Масалан, электрон далилни кўздан кечиришда компьютер технологиялари бўйича мутахассис судга электрон маълумотларни техник жиҳатдан кўриш, очиш ва тушунтиришда ёрдам бериши мумкин.

Мутахассиснинг иштироки судьянинг процессуал раҳбарлигини алмаштирмайди. Мутахассис махсус билим талаб қиладиган техник масалани тушунтириши мумкин, аммо суд қандай ҳуқуқий хулосага келиши суднинг ваколатида қолади.

Таржимоннинг процессуал мақоми

Таржимон суд муҳокамасида иштирок этувчи шахсларнинг процессуал ҳуқуқларини амалга оширишини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Тилни етарлича билмайдиган шахснинг суд муҳокамасида ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини тўлиқ амалга ошириши учун таржимон хизмати зарур бўлиши мумкин.

Таржимоннинг вазифаси айтилган фикрни бошқача мазмунда ифодалаш ёки судга ўз фикрини билдириш эмас, балки бир тилдаги нутқни иккинчи тилга тўғри ва тўлиқ таржима қилишдан иборат.

Шунинг учун таржимон:

- таржимани тўлиқ ва аниқ амалга ошириши;
- суд муҳокамасига аралашмаслиги;
- таржима қилинаётган шахснинг фикрини ўзгартирмаслиги;
- ўзининг шахсий муносабатини таржимага қўшмаслиги лозим.

Таржимоннинг холислигига шубҳа туғдирувчи ҳолатлар мавжуд бўлса, уни рад қилиш масаласи қонунчиликда белгиланган тартибда ҳал қилиниши мумкин.

Суд мажлиси котибининг процессуал мақоми

Суд мажлиси котиби суд муҳокамасининг процессуал жиҳатдан тўғри қайд этилишини таъминловчи муҳим процесс иштирокчисидир.

Котибнинг асосий вазифаларидан бири суд мажлиси баённомасини юритишдан иборат.

Баённома суд мажлисида амалга оширилган процессуал ҳаракатларни кейинчалик текшириш имконини берадиган муҳим процессуал ҳужжат ҳисобланади.

Котиб, жумладан:

- суд мажлисига чақирилган шахсларнинг келган-келмаганлигини қайд этади;

- суд мажлисида амалга оширилган процессуал ҳаракатларни баённомада акс эттиради;
- тарафлар, гувоҳлар, экспертлар ва бошқа шахсларнинг тушунтиришлари ҳамда кўрсатувларини қайд этади;
- суднинг процессуал ҳаракатларини белгиланган тартибда расмийлаштиришда иштирок этади.

Котиб судьянинг процессуал қарорини ўзгартирмайди ва унга ҳуқуқий баҳо бермайди. Унинг вазифаси — суд муҳокамасини белгиланган процессуал талабларга мувофиқ қайд этиш.

Шу нуқтаи назардан, суд мажлиси баённомасининг тўғри юритилиши тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг муҳим кафолатларидан биридир.

Суд мажлиси иштирокчиларининг процессуал мақомини фарқлаш

Суд муҳокамасида иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқий мақомини қуйидаги тарзда умумлаштириш мумкин:

Иштирокчи	**Асосий процессуал вазифаси**	**Иш натижасига муносабати**
Даъвогар	Ўз талабини асослаш ва ҳимоя қилиш	Бевосита манфаатдор
Жавобгар	Талабга нисбатан эътироз билдириш ва ўз позициясини ҳимоя қилиш	Бевосита манфаатдор
Учинчи шахс	Ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш	Ҳуқуқий манфаат мавжуд бўлиши мумкин
Вакил	Вакиллик қилувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини ифода этиш	Вакиллик муносабатига боғлиқ
Прокурор	Қонунда белгиланган ҳолларда қонун ва манфаатларни ҳимоя қилишда иштирок этиш	Тараф эмас
Гувоҳ	Фактлар ҳақида маълумот бериш	Низони ҳал қилмайди
Эксперт	Махсус билим асосида хулоса бериш	Низони ҳал қилмайди
Мутахассис	Судга махсус билим асосида амалий ёрдам бериш	Низони ҳал қилмайди
Таржимон	Тил бўйича процессуал мулоқотни таъминлаш	Низони ҳал қилмайди
Суд мажлиси котиби	Суд муҳокамасини процессуал қайд этиш	Низони ҳал қилмайди

Ушбу фарқ судья учун амалий аҳамиятга эга. Чунки шахснинг процессуал мақоми нотўғри белгиланса, унга тушунтириладиган ҳуқуқ ва мажбуриятлар ҳам нотўғри бўлиши, натижада суд муҳокамасининг қонунийлигига таъсир кўрсатиши мумкин.

Процесс иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш

Суд мажлиси бошида ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш судьянинг муҳим процессуал вазифаларидан биридир.

ФПКда суд мажлисида ишда иштирок этувчи шахсларга уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш алоҳида процессуал ҳаракат сифатида белгиланган. Шунингдек, эксперт ва мутахассисга ҳам уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилади.

Ҳуқуқларни формал тарзда «ўқиб бериш»нинг ўзи етарли эмас. Судья иштирокчининг процессуал мақомига қараб унга айнан қайси ҳуқуқлардан фойдаланиши мумкинлигини тушунарли шаклда баён қилиши муҳим.

Айниқса:

- далил тақдим этиш;
- далилларни текширишда иштирок этиш;
- савол бериш;
- илтимоснома билдириш;
- эътироз билдириш;
- суд ҳужжати устидан шикоят қилиш

каби ҳуқуқларнинг амалий мазмуни тушунтирилиши тарафларнинг суд муҳокамасида фаол иштирок этишига хизмат қилади.

Процесс иштирокчиларининг ўзаро муносабати

Суд мажлисида иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқлари ўзаро боғлиқ.

Масалан, бир тараф далил тақдим этса, иккинчи тараф мазкур далил билан танишиш ва унга нисбатан ўз фикрини билдириш имкониятига эга бўлиши керак.

Эксперт хулоса берса, тарафлар ушбу хулосани муҳокама қилиш ва қонун доирасида унга саволлар бериш имкониятига эга бўлиши мумкин.

Гувоҳ кўрсатув берса, тарафлар қонунчиликда белгиланган тартибда унга савол бериш ҳуқуқидан фойдаланади.

Демак, суд мажлиси иштирокчиларининг процессуал мақоми алоҳида-алоҳида ҳуқуқлар йиғиндисидан иборат эмас. Улар ўзаро боғлиқ бўлиб, бир

иштирокчининг процессуал ҳаракати бошқа иштирокчининг ҳуқуқларини амалга ошириш имкониятига таъсир қилиши мумкин.

Шу сабабли судьянинг асосий вазифаларидан бири — ушбу ўзаро боғлиқ ҳуқуқларни мувофиқлаштириш ва уларнинг қонун доирасида амалга оширилишини таъминлашдир.

Амалий ҳолат

Масалан, суд мажлисида даъвогар томонидан электрон ёзишмалар тақдим этилди. Суд ушбу материални ишга қўшди.

Бундай ҳолатда жавобгарга мазкур электрон далил билан танишиш, унинг ҳақиқийлигига эътироз билдириш, зарур бўлса мутахассис ёки экспертиза жалб этиш ҳақида илтимоснома бериш имконияти яратилиши керак.

Агар судья электрон далилни бир тараф тақдим этгани учун дарҳол ишончли далил сифатида қабул қилиб, жавобгарга муносабат билдириш имкониятини бермаса, бу ҳолат тарафларнинг процессуал тенглигига таъсир қилиши мумкин.

Шунинг учун суд иштирокчиларининг процессуал мақомини тўғри белгилашнинг ўзи етарли эмас. Судья ҳар бир иштирокчининг ҳуқуқи бошқа иштирокчиларнинг ҳуқуқлари билан қандай боғлиқлигини ҳам ҳисобга олиши лозим.

Судья учун амалий қоидалар

Суд мажлиси иштирокчиларининг процессуал мақомини таъминлашда судья учун қуйидаги қоидалар муҳим:

1. Ҳар бир иштирокчининг процессуал мақомини аниқ белгилаш.
2. Вакилнинг ваколатини текшириш.
3. Иштирокчига айнан унинг мақомига тегишли ҳуқуқ ва мажбуриятларни тушунтириш.
4. Тарафлар ва бошқа иштирокчиларнинг ҳуқуқларини бир-биридан фарқлаш.
5. Гувоҳ, эксперт ва мутахассиснинг процессдаги вазифасини аралаштирмаслик.
6. Прокурорни тараф ёки тараф вакили билан тенглаштирмаслик.
7. Эксперт хулосасини суд қарорининг ўрнини босувчи ҳужжат сифатида баҳоламаслик.

8. Таржимоннинг холис ва тўлиқ таржима қилишини таъминлаш.

9. Суд мажлиси котибининг процессуал қайд юритиш вазифасини таъминлаш.

10. Бир иштирокчининг процессуал ҳуқуқини таъминлаш бошқа иштирокчининг ҳуқуқларини асоссиз чеклашга олиб келмаслигига эътибор бериш.

Амалий хулоса

Суд мажлиси иштирокчиларининг процессуал мақоми уларнинг суд муҳокамасидаги вазифаси ва ҳуқуқий манфаатига қараб фарқ қилади. Тарафлар ва учинчи шахслар иш натижасидан ҳуқуқий манфаатдор субъектлар бўлса, гувоҳ, эксперт, мутахассис ва таржимон одил судловни амалга оширишга кўмаклашувчи шахслар ҳисобланади.

Тарафлар процессуал ҳуқуқлардан тенг фойдаланиш имкониятига эга бўлиши керак. Бироқ тенглик барча иштирокчилар бир хил ҳуқуқларга эга дегани эмас. Аксинча, **тенглик — ҳар бир процесс иштирокчисига унинг процессуал мақомига мувофиқ ҳуқуқларини самарали амалга ошириш учун зарур имкониятни таъминлашдир**.

Судья учун энг муҳим вазифалардан бири процесс иштирокчиларининг мақомини тўғри белгилаш ва шу мақомга мувофиқ ҳуқуқ ва мажбуриятларни тушунтиришдан иборат.

Суд мажлисида тарафлар, вакиллар, прокурор, учинчи шахслар, гувоҳ, эксперт, мутахассис, таржимон ва суд мажлиси котибининг процессуал вазифалари бир-биридан фарқ қилади. Уларнинг ваколатлари ва вазифаларини аралаштириш суд муҳокамасининг процессуал тартибига салбий таъсир қилиши мумкин.

Шу билан бирга, барча иштирокчилар учун умумий бўлган талаб — **судга ҳурмат, процессуал интизомга риоя қилиш ва қонун билан берилган ҳуқуқлардан инсофли фойдаланишдир**.

Шу маънода, суд мажлиси иштирокчиларининг процессуал мақомини тўғри белгилаш кейинги процессуал ҳаракатларнинг қонунийлиги учун бошланғич шарт ҳисобланади. Судьянинг процессуал раҳбарлиги эса айнан шу турли мақомга эга субъектларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўзаро мувофиқлаштириш орқали суд муҳокамасининг қонуний ва холис ўтишини таъминлайди.

***

ЖАЛОЛИДДИН ДАВОНИЙ

(1426–1502 йиллар, Эроннинг Давон худуди)

Жалолиддин Давоний — ислом фалсафаси, ахлоқ ва сиёсий тафаккур ривожига катта ҳисса қўшган мутафаккир.

Фикри: Адолат инсонлар ва ижтимоий муносабатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайди. Давлат бошқаруви ахлоқий масъулият ва адолатга таяниши керак.

Асосий манба: «Ахлоқи Жалолий».

АВРЕЛИЙ АВГУСТИН

(354–430 йиллар, Тагаст)

Августин — христиан фалсафасининг йирик вакилларидан бири.

Фикри: Адолатсизлик ҳукмрон бўлган жамиятда давлат ўзининг ҳақиқий ижтимоий мақсадини тўлиқ амалга ошира олмайди. Ҳокимият ахлоқий масъулият билан уйғун бўлиши керак.

Асосий манба: «Худо шаҳри ҳақида».

II-Қисм
2.1. ТАРАФЛАР ТЕНГЛИГИ ПРИНЦИПИНИНГ ТУШУНЧАСИ ВА МАЗМУНИ

Суд муҳокамасининг адолатли, қонуний ва холис ўтказилишида тарафларнинг процессуал тенглиги муҳим аҳамиятга эга. Тарафлар тенглиги принципи суд муҳокамасида иштирок этувчи тарафларнинг бир хил ҳуқуқий мақомга эга бўлишини, ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун қонун билан назарда тутилган процессуал имкониятлардан тенг даражада фойдаланишини англатади.

Тарафлар тенглиги одил судловнинг фақат формал талабигина эмас. У суд муҳокамасининг бутун жараёнини қамраб олувчи процессуал кафолатлар тизимидир. Ушбу принцип тарафларнинг судга мурожаат қилиш, ўз позициясини баён этиш, далиллар тақдим этиш, далилларни текширишда иштирок этиш, саволлар бериш, илтимосномалар киритиш, эътирозлар билдириш, суд ҳужжатларидан шикоят қилиш каби процессуал имкониятлардан қонун доирасида фойдаланишида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексида судда ишларни кўришнинг муҳим асосларидан бири сифатида тарафларнинг тортишуви ва тенг ҳуқуқлилиги белгиланган. Бу қоида тарафлардан бирининг суд муҳокамасида иккинчи тарафга нисбатан процессуал устунликка эга бўлиб қолишига йўл қўймасликка хизмат қилади.

Тарафлар тенглигининг ҳуқуқий моҳияти

Тарафлар тенглиги, аввало, суд олдида тенг процессуал мақомни англатади. Бироқ бу тушунчани тарафларнинг ҳаётий, иқтисодий, касбий ёки бошқа имкониятлари мутлақо бир хил бўлиши шарт, деб талқин қилиш мумкин эмас.

Масалан, бир тараф юридик шахс, иккинчи тараф жисмоний шахс бўлиши мумкин. Бир тарафнинг адвокати бор, иккинчи тараф эса ўз ҳуқуқларини мустақил ҳимоя қилиши мумкин. Бир тараф катта ҳажмдаги ҳужжатларга эга бўлиши, иккинчи тараф эса бундай имкониятга эга бўлмаслиги мумкин. Тарафлар тенглиги ана шу фарқларни сунъий равишда йўқ қилишни эмас, балки суд муҳокамасида ҳар бир тарафга ўз процессуал позициясини ҳимоя қилиш учун қонун доирасида тенг имконият яратилишини талаб қилади.

Шу нуқтаи назардан, суднинг вазифаси тарафларнинг моддий ёки ташкилий имкониятларини тенглаштириш эмас, балки уларнинг процессуал

имкониятларидан фойдаланишида асоссиз тўсиқлар юзага келишига йўл қўймасликдан иборат.

Тарафлар тенглиги ва суднинг холислиги

Тарафлар тенглиги принципи суднинг холислиги билан бевосита боғлиқ.

Суд тарафлардан бирининг вакили ёки ҳимоячиси сифатида ҳаракат қилмаслиги лозим. Судьянинг вазифаси тарафлардан қайси бири ҳақлигини олдиндан белгилаб қўйиш эмас, балки ҳар икки тарафнинг процессуал имкониятларини таъминлаган ҳолда ишдаги ҳолатларни тўлиқ ва холисона аниқлаш ҳамда қонун асосида қарор қабул қилишдан иборат.

Шу сабабли судьянинг процессуал раҳбарлиги тарафлар тенглигига зид бўлмаслиги керак.

Масалан, судья тарафларнинг биридан келиб тушган илтимосномани муҳокама қилиб, иккинчи тарафга фикр билдириш имкониятини бермасдан қарор қабул қилса, бу ҳолат процессуал тенглик нуқтаи назаридан савол туғдиради. Аксинча, илтимоснома билан танишиш, унга муносабат билдириш ва зарур ҳолларда эътироз келтириш имконияти ҳар икки тарафга берилса, суд муҳокамасининг тортишувга асосланган хусусияти таъминланади.

Тарафлар тенглиги ва тортишув принципи

Тарафлар тенглиги ва тортишув принциплари бир-бирини тўлдиради, аммо улар айнан бир хил тушунча эмас.

Тортишув принципи тарафларнинг ўз талаб ва эътирозларини мустақил равишда асослаши, далиллар тақдим этиши ва ўз ҳуқуқий позициясини ҳимоя қилиши билан боғлиқ.

Тарафлар тенглиги принципи эса ушбу фаолиятни амалга ошириш учун тарафларга тенг процессуал имконият берилишини таъминлайди.

Демак, тортишув тарафларнинг процессуал фаоллигини, тенглик эса ушбу фаолият учун зарур процессуал шароитларни ифодалайди.

Бу икки принципдан бирининг бузилиши иккинчисининг самарадорлигига ҳам таъсир кўрсатади. Агар тарафларга далил тақдим этиш имконияти тенг берилмаса, тортишув тўлиқ амалга ошмайди. Агар тарафларнинг далиллари, тушунтиришлари ва эътирозлари бир хил процессуал тартибда кўриб чиқилмаса, тенгликнинг мазмуни ҳам бузилади.

Тарафларнинг процессуал ҳуқуқларидан тенг фойдаланиши

Тарафлар тенглиги бир қатор муҳим процессуал ҳуқуқлар орқали намоён бўлади.

Жумладан, тарафлар:

- иш материаллари билан танишиш;
- улардан кўчирмалар олиш ва нусхалар кўчириш;
- далиллар тақдим этиш;
- далилларни текширишда иштирок этиш;
- саволлар бериш;
- илтимосномалар киритиш;
- эътирозлар билдириш;
- судга тушунтириш бериш;
- ўз вакилларидан фойдаланиш;
- суд муҳокамасида ўз позициясини баён қилиш;
- суд ҳужжатлари устидан шикоят қилиш каби қонун билан берилган процессуал ҳуқуқлардан фойдаланиши мумкин.

Ушбу ҳуқуқларнинг амалий қиймати шундаки, суд ҳар бир тарафга улардан фойдаланиш учун реал имконият яратиши керак.

Фақат ҳуқуқнинг қонун матнида мавжуд бўлиши етарли эмас. Масалан, тарафга далил тақдим этиш ҳуқуқи берилган бўлса-да, унинг илтимосномаси асоссиз равишда кўриб чиқилмаса ёки далилни тақдим этиш учун зарур вақт берилмаса, формал тенглик мавжуд бўлгани ҳолда унинг амалий мазмуни бузилиши мумкин.

Шунинг учун процессуал тенгликни баҳолашда нафақат ҳуқуқнинг мавжудлиги, балки ушбу ҳуқуқдан амалда фойдаланиш имконияти ҳам ҳисобга олиниши лозим.

Далиллар масаласида тарафлар тенглиги

Тарафлар тенглигининг энг муҳим кўринишларидан бири далиллар билан боғлиқ процессуал ҳаракатларда намоён бўлади.

Ҳар бир тараф ўз талаблари ва эътирозларини асословчи далилларни тақдим этиш, уларни текширишда иштирок этиш ва иккинчи тараф тақдим этган далилларга нисбатан ўз муносабатини билдириш имкониятига эга бўлиши лозим.

Суд бир тараф тақдим этган далилни иккинчи тарафга танишиш ва муносабат билдириш имкониятисиз иш материалларига қўшиб, унинг асосида процессуал қарор қабул қилса, бу ҳолат тарафлар тенглиги нуқтаи назаридан жиддий баҳоланиши лозим.

Айниқса, электрон далиллардан фойдаланилаётган ҳозирги шароитда ушбу масала янада долзарб аҳамият касб этмоқда. Электрон хатлар, аудио-видеоёзувлар, электрон ҳужжатлар, электрон ёзишмалар ёки бошқа рақамли маълумотлар ишга тақдим этилганда иккинчи тараф улар билан танишиш ва

уларнинг мазмуни, олинган манбаси ёки ҳақиқийлиги бўйича ўз фикрини билдириш имкониятига эга бўлиши керак.

Илтимосномаларни кўриб чиқишда тенглик

Суд муҳокамасида тарафлар томонидан турли илтимосномалар киритилиши мумкин. Масалан, қўшимча далилни талаб қилиб олиш, гувоҳни чақириш, экспертиза тайинлаш, далилни текшириш, суд мажлисини бошқа вақтга қолдириш ёки бошқа процессуал ҳаракатни амалга ошириш ҳақида илтимоснома берилиши мумкин.

Бундай ҳолларда судья илтимосноманинг мазмунини процессуал қонун талаблари асосида баҳолайди. Бироқ илтимоснома берган тарафнинг процессуал имконияти иккинчи тарафникидан устун қўйилмаслиги лозим.

Айни вақтда тарафлар тенглиги суд барча илтимосномаларни албатта қаноатлантириши шарт, деган маънони англатмайди. Суд илтимосномани қаноатлантириш ёки рад этиш ҳақида қонунга мувофиқ қарор қабул қилиши мумкин. Муҳими, тарафга ўз илтимосномасини асослаш ва зарур ҳолларда бошқа тарафнинг муносабати билан танишиш имконияти таъминланиши ҳамда суд қарорининг сабаблари тушунарли бўлиши керак.

Судьянинг процессуал раҳбарлиги ва тенглик

Суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш судьянинг муҳим вазифаларидан биридир. Судья суд мажлисини бошқаради, тарафларга сўз беради, далилларни текшириш тартибини белгилайди, илтимосномаларни кўриб чиқади ва суд муҳокамасининг қонун талабларига мувофиқ ўтишини таъминлайди.

Бироқ процессуал раҳбарликни тарафларнинг процессуал фаолиятини алмаштириш билан адаштирмаслик лозим.

Судья:

- бир тарафнинг ўрнига ҳуқуқий позиция шакллантирмаслиги;
- бир тараф учун далилларни излаш ва тақдим этишда асоссиз устунлик яратмаслиги;
- бир тарафнинг эътирозларини иккинчи тарафникидан устун қўймаслиги;
- тарафлардан бирига бошқасига берилмаган процессуал имкониятни бермаслиги;
- бир тарафнинг вакили билан бошқасига нисбатан фарқли муносабатда бўлмаслиги лозим.

Шу билан бирга, судья тарафларнинг қонун билан белгиланган процессуал ҳуқуқларини амалга оширишларига зарур шарт-шароит яратиши мумкин ва лозим.

Бу ерда асосий мезон — **суднинг тарафлар ўртасидаги низонинг бир томонига айланиб қолмаслиги**.

Тенгликнинг формал ва амалий кўриниши

Тарафлар тенглигини икки жиҳатда кўриш мумкин.

Биринчиси — **формал тенглик**. Бунда тарафларнинг қонун бўйича бир хил процессуал ҳуқуқларга эгалиги назарда тутилади.

Иккинчиси — **амалий ёки реал тенглик**. Бунда тарафларнинг мазкур ҳуқуқлардан амалда фойдаланиш имкониятлари таъминланади.

Масалан, суд ҳар икки тарафга суд мажлиси вақти ҳақида бир хил тартибда хабар берган бўлиши формал тенгликни кўрсатади. Аммо тарафлардан бирига иш материаллари билан танишиш имконияти берилмаган бўлса, амалда тенглик таъминланган, деб бўлмайди.

Шу сабабли судья учун асосий вазифалардан бири процессуал ҳуқуқларни фақат расмий равишда эълон қилиш эмас, балки уларнинг реал амалга оширилишини таъминлашдир.

Тарафлар тенглиги мутлақ тенглик эмас

Процессуал тенгликни тарафларга ҳар қандай вазиятда айнан бир хил процессуал ҳаракатни амалга ошириш имкониятини бериш сифатида тушуниш ҳам тўғри эмас.

Айрим ҳолларда қонун тарафларнинг процессуал мақомига қараб турли ҳуқуқ ва мажбуриятларни белгилаши мумкин. Масалан, даъвогар ва жавобгарнинг процессуал вазифалари бир хил эмас. Уларнинг ишдаги манфаатлари ҳам бир-биридан фарқ қилади.

Тенглик шундаки, ҳар бир тараф ўз процессуал мақомига мос ҳуқуқлардан фойдаланиш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун қонун доирасида тенг имкониятга эга бўлади.

Шу маънода процессуал тенглик — **бир хиллик эмас, балки тенг ҳуқуқий имконият**дир.

Амалий ҳолат

Масалан, даъвогар судга қўшимча ҳужжат тақдим этди. Суд ҳужжатни иш материалларига қўшди ва уни суд мажлисида текширишга киришди. Жавобгар эса мазкур ҳужжат билан танишмаганини, унинг нусхаси берилмаганини ва ҳужжатга нисбатан ўз муносабатини билдириш учун вақт кераклигини билдирди.

Бундай вазиятда судьянинг асосий вазифаси ҳужжатни автоматик равишда рад этиш ёки қабул қилиш эмас, балки унинг процессуал мақомини қонун асосида белгилаш, иккинчи тарафга уни танишиш ва ўз муносабатини билдириш имкониятини бериш ҳамда шундан кейин масалани ҳал қилишдан иборат бўлади.

Агар суд жавобгарнинг ушбу ҳуқуқини инобатга олмасдан янги ҳужжатни баҳолаб, иш бўйича хулоса чиқарса, кейинчалик суд ҳужжатининг қонунийлиги ва асослилиги масаласида процессуал бузилиш юзага келиши мумкин.

Тарафлар тенглигининг суд муҳокамасидаги асосий кафолатлари

Тарафлар тенглигини таъминлаш учун суд муҳокамасида қуйидаги кафолатларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. тарафларни суд мажлиси ҳақида тегишли тартибда хабардор қилиш;
2. тарафларга процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш;
3. иш материаллари билан танишиш имкониятини таъминлаш;
4. далиллар тақдим этиш ва уларни текширишда иштирок этиш имкониятини бериш;
5. ҳар бир тарафнинг илтимоснома ва эътирозларини кўриб чиқиш;
6. бир тараф тақдим этган далил ва тушунтиришлар бўйича иккинчи тарафга фикр билдириш имкониятини бериш;
7. суд музокараларида тарафларга тенг процессуал имконият яратиш;
8. судьянинг тарафлардан бирига нисбатан асоссиз устун муносабатда бўлишига йўл қўймаслик;
9. процессуал қарорларни қонун ва иш ҳолатларига асосланган ҳолда қабул қилиш;
10. суд мажлиси жараёнини тегишли тарзда қайд этиш.

Судья учун амалий қоида

Тарафлар тенглигини таъминлашда судья учун қуйидаги оддий қоида амалий аҳамиятга эга:

«Бир тарафга берилган процессуал имконият, агар қонун бошқача тартиб белгиламаган бўлса, иккинчи тарафга ҳам ўз процессуал позициясини билдириш имкониятини бериши керак».

Масалан, бир тарафга далил тақдим этиш учун қўшимча муддат берилса, иккинчи тарафнинг ушбу далил билан танишиш ва унга муносабат билдириш имконияти ҳам таъминланиши лозим. Бир тарафнинг

илтимосномаси муҳокама қилинса, зарур ҳолларда иккинчи тарафнинг фикри ҳам эшитилиши керак.

Бундай ёндашув судьянинг тарафларга нисбатан холис ва тенг муносабатини таъминлашга хизмат қилади.

Хулоса

Тарафлар тенглиги принципи суд муҳокамасининг адолатлилиги ва процессуал қонунийлигини таъминловчи асосий кафолатлардан биридир. У тарафларнинг иқтисодий, ижтимоий ёки касбий имкониятлари мутлақ тенглигини эмас, балки суд муҳокамасида ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун **тенг процессуал имкониятларга эга бўлишини** англатади.

Тарафлар тенглиги тортишув принципи, суднинг холислиги, далилларни текшириш, илтимосномаларни кўриб чиқиш, суд музокаралари ва суд ҳужжатларидан шикоят қилиш ҳуқуқи билан узвий боғлиқ.

Шунинг учун суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш билан бир вақтда тарафларнинг тенг процессуал имкониятларини таъминлаш ҳам судьянинг муҳим процессуал вазифаларидан бири ҳисобланади.

Тарафлар тенглиги таъминланган суд муҳокамасида ҳар бир тараф ўз позициясини баён қилиш, далилларини тақдим этиш, қарши тарафнинг важларига муносабат билдириш ва қонун доирасида ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлади. Бу эса суд қарорининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилиги учун муҳим процессуал кафолат бўлиб хизмат қилади.

***

ИМОМ АЛ-БУХОРИЙ

(810–870 йиллар, Бухоро)

Имом ал-Бухорий — ислом оламининг энг буюк муҳаддисларидан бири. Унинг илмий меросида адолат, гувоҳлик, ҳуқуқ ва судлов муносабатларига оид ҳадислар ҳам мавжуд.

Фикри: Ҳуқуқий муносабатларда ҳақиқат, адолат, ишонч ва холислик устувор бўлиши лозим. Инсон ҳуқуқи ва ҳақ-ҳуқуқига риоя қилиш ахлоқий ва ҳуқуқий масъулият ҳисобланади.

Асосий манба: «Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ», хусусан «Китоб ал-Аҳком».

***

АРИСТОТЕЛЬ

(милоддан аввалги 384–322 йиллар, Стагира)

Аристотель — қадимги юнон файласуфи, сиёсий ва ҳуқуқий тафаккурнинг асосчиларидан бири.

Фикри: Адолат жамият ҳаётидаги асосий фазилатлардан биридир. Қонунга риоя қилиш ва ҳар бир инсонга муносиб улушни бериш адолат тушунчасининг муҳим жиҳатларини ташкил этади.

Асосий манбалар: «Никомах этикаси», «Сиёсат».

***

АБУ АЛИ ИБН СИНО

(980–1037 йиллар, Афшона — Бухоро атрофи)

Абу Али ибн Сино — буюк файласуф, табиб ва қомусий олим бўлиб, унинг асарларида жамият, ахлоқ, инсон ва давлат муносабатлари ҳам кенг ёритилган.

Фикри: Инсон ва жамият ҳаётида ақл, адолат ва ахлоқий масъулият муҳим ўрин тутади. Жамиятдаги муносабатлар оқилона қоидалар ва ўзаро масъулият асосида тартибга солиниши керак.

Асосий манба: «Китоб аш-Шифо», «Китоб ан-Нажот» ва бошқа фалсафий асарлар.

***

ТОМАС ГОББС

(1588–1679 йиллар, Англия)

Томас Гоббс — инглиз файласуфи, давлат ва ҳуқуқ назариясининг машҳур намояндаларидан бири.

Фикри: Жамиятда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш учун умумий мажбурий қоидалар ва давлат ҳокимияти зарур. Қонун ижтимоий тартибни таъминлаш воситасидир.

Асосий манба: «Левиафан».

2.2. СУД МУЗОКАРАЛАРИДА ТАРАФЛАРНИНГ ТЕНГ ҲУҚУҚЛАРИ

Суд музокаралари суд муҳокамасининг муҳим босқичларидан бири бўлиб, унда тарафлар судда текширилган далиллар, аниқланган ҳолатлар ва қўлланилиши лозим бўлган ҳуқуқ нормалари юзасидан ўз якуний процессуал позицияларини баён этадилар. Суд музокараларининг асосий аҳамияти шундаки, тарафлар иш бўйича ўз фикрларини умумлаштириб, суддан қандай қарор қабул қилишни сўраётганликларини асослайдилар.

Суд музокараларида тарафларнинг тенг ҳуқуқлари таъминланиши суд муҳокамасидаги тарафлар тенглиги ва тортишув принципларининг мантиқий давоми ҳисобланади. Далилларни тақдим этиш ва текшириш босқичида шаклланган процессуал тенглик суд музокараларида ҳам сақланиши лозим.

Суд музокарасида бир тарафга ўз позициясини тўлиқ баён қилиш имконияти берилиб, иккинчи тарафнинг сўзи асоссиз равишда чекланса, процессуал тенглик бузилиши мумкин. Шу сабабли судья музокараларни бошқаришда бир вақтнинг ўзида икки вазифани — **процессуал тартибни таъминлаш ва тарафларнинг тенг процессуал имкониятларини кафолатлашни** амалга оширади.

Суд музокараларининг процессуал мақсади

Суд музокаралари тарафларнинг иш бўйича якуний позициясини ифодалаш имконини беради. Унда тарафлар:

- судда аниқланган ҳолатларга баҳо беради;
- текширилган далилларни таҳлил қилади;
- қарши тарафнинг важларига муносабат билдиради;
- қўлланилиши лозим бўлган ҳуқуқ нормалари ҳақида ўз фикрини баён қилади;
- суддан муайян процессуал натижа кутаётганини асослайди.

Музокараларнинг вазифаси янги далилларни яширин тарзда судга киритиш ёки суд муҳокамасини қайтадан бошлаш эмас. Агар тараф музокара вақтида аввал текширилмаган янги далилга таянса, унинг процессуал мақоми суд томонидан қонун талаблари асосида ҳал қилиниши лозим.

Шу нуқтаи назардан суд музокаралари суд муҳокамасининг олдинги босқичларида амалга оширилган процессуал ҳаракатларнинг якуний умумлаштирувчи босқичи ҳисобланади.

Музокараларда тарафларнинг тенг процессуал имкониятлари

Тарафлар тенглиги суд музокараларида, биринчи навбатда, ҳар бир тарафга ўз позициясини эркин ва тўлиқ баён қилиш учун зарур процессуал имконият берилишида намоён бўлади.

Тарафлардан бирига узоқроқ вақт сўз бериш, бошқа тарафнинг эса фикрини баён қилишини асоссиз равишда тўхтатишнинг ўзи автоматик равишда процессуал ҳуқуқ бузилганини англатмаслиги мумкин. Судья музокаранинг мазмуни, ишнинг мураккаблиги ва процессуал тартибдан келиб чиқиб уни бошқаради.

Бироқ вақт ёки тартиб масаласида қўлланилаётган ёндашув тарафларнинг бирининг ўз позициясини асослаш имкониятини амалда йўққа чиқармаслиги керак.

Масалан, даъвогарга ўз талабларини батафсил тушунтириш имконияти берилиб, жавобгарга «вақт йўқ» деган асос билан ўз эътирозларини баён қилиш имконияти берилмаса, бу ҳолат тарафлар тенглиги нуқтаи назаридан баҳоланиши лозим.

Музокараларнинг кетма-кетлиги

Суд музокараларини ўтказишда процессуал қонун белгиланган кетма-кетликка риоя қилиш муҳим.

Одатда, музокараларда аввал талаб билан мурожаат қилган тарафнинг позицияси, сўнгра қарши тарафнинг позицияси эшитилади. Учинчи шахслар ҳам ишдаги процессуал мақомига мувофиқ сўзга чиқиши мумкин.

Судья музокараларни бошлашдан олдин иштирокчиларга уларнинг навбати ва сўзга чиқиш тартибини тушунтириши мақсадга мувофиқ.

Бу нафақат ташкилий масала, балки тарафлар тенглигининг процессуал кафолатидир. Ҳар бир иштирокчи қачон ва қандай тартибда ўз позициясини баён қилиши мумкинлигини олдиндан билса, суд муҳокамасида кутилмаган процессуал чекловлар камаяди.

Тарафнинг қарши тараф важларига муносабат билдириш ҳуқуқи

Суд музокараларида тарафлар нафақат ўз талаб ва эътирозларини баён қилиш, балки қарши тарафнинг фикрларига муносабат билдириш имкониятига ҳам эга бўлишлари лозим.

Масалан, жавобгар музокарада даъвони рад этиш учун янги ҳуқуқий далил келтирган бўлса, даъвогарга ушбу важга муносабат билдириш имкониятини бериш тортишув принципига мос келади.

Бунинг учун ҳар бир тарафга сўз беришнинг ўзи етарли эмас. Тарафнинг қарши тараф баён қилган асосий важлардан хабардор бўлиши ва уларга муносабат билдириши учун реал имконият бўлиши керак.

Шу сабабли судья музокараларни шундай ташкил қилиши керакки, тарафлар бир-бирининг якуний процессуал позициясидан хабардор бўлсин.

Реплика ҳуқуқи

Суд музокараларининг муҳим элементларидан бири — реплика ҳуқуқидир.

Реплика тарафга қарши тарафнинг музокарада айтган фикрларига қисқа тарзда муносабат билдириш имконини беради. Реплика янги мустақил музокара эмас, балки аввал баён қилинган фикрларга муносабат билдириш воситасидир.

Судья репликадан процессуал тартибни бузиш, бир хил важларни такроран баён қилиш ёки суд муҳокамасини асоссиз чўзиш мақсадида фойдаланилишига йўл қўймаслиги мумкин.

Бироқ реплика ҳуқуқининг мавжудлигини инкор этиш ёки уни фақат бир тарафга бериш тарафлар тенглигига зид бўлиши мумкин.

Музокараларда судьянинг роли

Судья суд музокараларида тарафларнинг ҳуқуқий позициясини белгиламайди. Судьянинг вазифаси музокараларни бошқариш, процессуал тартибни таъминлаш ва ҳар бир тарафга ўз позициясини баён қилиш имкониятини беришдан иборат.

Шу муносабат билан судья:

- тарафларнинг сўзини асоссиз бўлмаслиги керак;
- бир тарафнинг нутқини иккинчи тарафникидан устун қўймаслиги;
- тарафнинг ҳуқуқий позициясига баҳо бериб, уни ўзгартиришга мажбурламаслиги;
- музокарани шахсий муносабатга айлантирмаслиги;
- процесс иштирокчиларининг шаъни ва қадр-қимматига ҳурмат билан муносабатда бўлиши;
- процессуал тартиб бузилганда қонун доирасида чора кўриши лозим.

Судьянинг процессуал раҳбарлиги музокараларни самарали ўтказишга қаратилган бўлиши керак, аммо у тарафларнинг мустақил процессуал позициясини алмаштирмаслиги лозим.

Музокара вақтида янги ҳолатлар келтирилиши

Амалий суд муҳокамаларида тарафлар баъзан музокара вақтида аввал айтилмаган янги ҳолатларга ёки судда текширилмаган далилларга таянадилар.

Бундай вазиятда судьянинг вазифаси тарафнинг нутқини шунчаки тўхтатиш эмас, балки мазкур маълумотнинг процессуал аҳамиятини аниқлашдан иборат.

Агар янги далилни текшириш зарурати юзага келса, суд ишни қонун билан белгиланган тартибда давом эттириши лозим. Суд музокарасидан фойдаланиб, далилларни текшириш босқичини четлаб ўтишга йўл қўйилмайди.

Бу қоида тарафлар тенглиги учун ҳам муҳим. Чунки бир тараф музокара вақтида янги маълумотни билдириб, иккинчи тарафга унга муносабат билдириш имкониятини бермаса, процессуал тенглик бузилиши хавфи пайдо бўлади.

Музокараларда процессуал интизом

Суд музокаралари эркин фикр билдириш имкониятига асосланган бўлса-да, у суд мажлисидаги умумий процессуал тартибдан ташқарида эмас.

Тараф:

- судга ҳурмат билан муносабатда бўлиши;
- бошқа иштирокчиларнинг сўзини бўлмаслиги;
- ҳақоратли ёки таҳқирловчи иборалардан фойдаланмаслиги;
- раислик қилувчининг қонуний фармойишларига риоя қилиши;
- суд муҳокамаси тартибини бузмаслиги лозим.

Процессуал интизомни таъминлашда судья чора кўриши мумкин. Бироқ ушбу чоралар тарафнинг ўз позициясини билдириш ҳуқуқини асоссиз равишда йўқqa чиқармаслиги керак.

Шунинг учун судьянинг аралашуви **мазмунга эмас, тартибга** қаратилган бўлиши мақсадга мувофиқ.

Масалан, тарафнинг ҳуқуқий позицияси судьяга маъқул келмагани учун унинг сўзини тўхтатиш мумкин эмас. Аксинча, тараф ҳақоратли иборалар ишлатса ёки бошқа иштирокчининг сўзини мунтазам равишда бўлса, судья процессуал тартибни тиклаш чораларини кўриши мумкин.

Судьянинг музокарада сўз бериш ва сўзни тўхтатиш ваколати

Судья суд музокараларида сўз бериш тартибини бошқаради. Бу ваколат суд муҳокамасининг самарали ўтишини таъминлаш учун зарур.

Бироқ сўзни тўхтатиш ваколати чекланмаган ваколат эмас.

Тарафнинг сўзи:

- ишга алоқадор бўлмаган мавзудан узоқлашиб кетса;
- аввал баён қилинган фикрларни такроран баён қилиш билан суд муҳокамасини асоссиз чўзса;

- процессуал тартибни бузса

судья томонидан тартибга солиниши мумкин.

Бироқ тарафнинг иш учун аҳамиятли далил ёки ҳуқуқий важни баён қилиши судьяга ёқмагани учун сўзини тўхтатишга йўл қўйилмайди.

Бу ерда судья учун асосий мезон — **тарафнинг фикрининг судья нуқтаи назарига мослиги эмас, унинг процессуал жиҳатдан ишга алоқадорлиги**дир.

Суд музокараларида тенгликни таъминлашнинг амалий модели

Судья музокараларни қуйидаги тартибда ташкил қилиши мумкин:

Биринчи босқич — музокарани эълон қилиш.

Судья суд тергови ёки далилларни текшириш босқичи якунланганини ва музокаралар бошланаётганини эълон қилади.

Иккинчи босқич — сўз бериш тартибини белгилаш.

Тарафлар ва бошқа иштирокчиларга сўзга чиқиш кетма-кетлиги тушунтирилади.

Учинчи босқич — тарафларнинг якуний позицияси.

Ҳар бир тараф ўз талаблари, эътирозлари ва далиллар бўйича якуний фикрини баён қилади.

Тўртинчи босқич — қарши тараф важларига муносабат.

Тарафларга қарши тарафнинг асосий важларига муносабат билдириш имконияти берилади.

Бешинчи босқич — реплика.

Қонун назарда тутган ҳолларда реплика ҳуқуқи амалга оширилади.

Олтинчи босқич — музокараларни якунлаш.

Судья музокаралар тугаганини эълон қилади ва кейинги процессуал ҳаракатга ўтади.

Бундай тартиб тарафларнинг тенг процессуал имкониятларини сақлаш билан бирга суд мажлисининг самарали ўтказилишини таъминлайди.

Амалий ҳолат

Фуқаролик ишида даъвогар суд музокарасида ўз талабларини асословчи важларни баён қилди. Жавобгар эса ўз навбатида даъвони рад этиш асосларини келтирди. Жавобгар ўз нутқида даъвогарнинг аввалги тушунтиришларига муносабат билдириб, судда текширилган ҳужжатларга бошқача ҳуқуқий баҳо берди.

Судья жавобгарнинг нутқини эшитиб бўлгач, музокараларни якунлашга ҳаракат қилди. Даъвогар эса жавобгар келтирган янги ҳуқуқий важга муносабат билдиришни сўради.

Бундай вазиятда судья тарафларнинг тенглигини таъминлаш нуқтаи назаридан даъвогарга тегишли процессуал имкониятни бериши, зарур бўлса реплика тартибини қўллаши лозим.

Агар даъвогарга жавобгарнинг якуний важига муносабат билдириш имконияти берилмаса ва айнан шу важ кейинчалик суд қарорининг асосларидан бирига айланса, процессуал тенглик бузилгани ҳақида масала қўйилиши мумкин.

Судья учун амалий қоидалар

Суд музокараларини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш мақсадга мувофиқ:

1. **Ҳар икки тарафга сўз беринг.**
2. **Сўз бериш тартибини олдиндан аниқ тушунтиринг.**
3. **Бир тарафнинг нутқини асоссиз равишда узайтириб, иккинчи тарафни шошилтирманг.**
4. **Тарафларнинг ҳуқуқий позициясига эмас, процессуал тартибга эътибор беринг.**
5. **Қарши тарафнинг муҳим важларига муносабат билдириш имкониятини таъминланг.**
6. **Реплика ҳуқуқидан фойдаланиш имкониятини тенг таъминланг.**
7. **Янги далил пайдо бўлса, унинг процессуал мақомини алоҳида ҳал қилинг.**
8. **Тартиб бузилганда чора кўринг, аммо процессуал ҳуқуқни асоссиз чекламанг.**
9. **Музокара баённомада тегишли тарзда акс эттирилишини таъминланг.**
10. **Музокарада билдирилган позициялар суд ҳужжатида тегишли ҳуқуқий баҳо олганига эътибор беринг.**

Музокараларда тарафлар тенглигининг бузилиши мумкин бўлган ҳолатлар

Қуйидаги ҳолатлар алоҳида эътиборни талаб қилади:

Ҳолат	Процессуал хавф
Бир тарафга сўз бермаслик	Тарафнинг ўз позициясини баён қилиш ҳуқуқи чекланиши
Қарши тарафнинг якуний важига муносабат билдириш имкониятини бермаслик	Тортишув принципининг тўлиқ амалга ошмаслиги

Ҳолат	Процессуал хавф
Фақат бир тарафнинг репликасига рухсат бериш	Процессуал тенгликнинг бузилиши
Бир тарафнинг нутқини асоссиз равишда тез-тез бўлиш	Ҳимоя позициясининг тўлиқ баён этилмаслиги
Судьянинг тарафнинг ҳуқуқий позициясини шакллантириши	Суднинг холислигига шубҳа пайдо бўлиши
Музокара вақтида янги далилни текширмасдан қабул қилиш	Қарши тарафнинг далилга муносабат билдириш ҳуқуқи чекланиши
Тартибни баҳона қилиб ишга алоқадор фикрни тўхтатиш	Процессуал ҳуқуқни асоссиз чеклаш

Ушбу бўлим бўйича амалий хулоса

Суд музокаралари тарафларнинг суд муҳокамаси давомида шаклланган процессуал позицияларини якуний тарзда баён қилиш босқичидир. Унда тарафлар тенглиги ҳар бир тарафга ўз талаблари ва эътирозларини асослаш, судда текширилган далилларга баҳо бериш ва қарши тарафнинг важларига муносабат билдириш учун зарур процессуал имконият берилишида намоён бўлади.

Судьянинг вазифаси музокараларнинг мазмунини белгилаш эмас, балки уларни қонун доирасида бошқаришдир. Судья процессуал тартибни таъминлаши мумкин, аммо тарафнинг ҳуқуқий позициясини судьянинг ўзи шакллантириши ёки бир тарафга бошқасига нисбатан асоссиз процессуал устунлик бериши мумкин эмас.

Шунинг учун суд музокараларида тарафлар тенглигининг асосий мезонини қуйидаги қоида билан ифодалаш мумкин:

“Ҳар бир тараф ўз позициясини баён қилиш ва қарши тарафнинг муҳим важларига муносабат билдириш учун реал ва тенг процессуал имкониятга эга бўлиши керак”.

Мазкур қоида суд муҳокамасида тортишув ва тарафлар тенглигини таъминлашнинг амалий кафолати бўлиб, суднинг холислиги ва қабул қилинадиган суд ҳужжатининг қонунийлиги учун ҳам муҳим аҳамиятга эга.

III-Қисм

3.1. СУД МАЖЛИСИДА ПРОЦЕССУАЛ ИНТИЗОМНИ ТАЪМИНЛАШ

Суд муҳокамасининг самарали, холис ва қонуний ўтказилиши нафақат судьянинг процессуал раҳбарлигига, балки суд мажлисида иштирок этаётган барча шахсларнинг белгиланган тартиб-қоидаларга риоя қилишига ҳам бевосита боғлиқ. Суд мажлисида процессуал интизомни таъминлаш одил судловни амалга оширишнинг ташкилий жиҳати бўлибгина қолмай, балки судга ҳурмат, процесс иштирокчиларининг тенглиги, тарафларнинг эшитилиш ҳуқуқи ва суд муҳокамасининг самарадорлигини таъминловчи муҳим кафолат ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексида процессуал мажбурлов чораларининг алоҳида тизими белгиланган бўлиб, унга мажбурий келтириш, огоҳлантириш, суд мажлиси залидан чиқариб юбориш ва суд жаримаси киради.

Судга ҳурмат ва суд мажлисида ўзини тутиш қоидалари

Судга ҳурмат — суд муҳокамасининг нормал кечишини таъминлашга қаратилган умумий мажбуриятдир. У судьянинг шахсигагина эмас, балки суд ҳокимиятига, одил судловни амалга ошириш жараёнига ва суд муҳокамасида иштирок этаётган бошқа шахсларнинг ҳуқуқларига нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлишни англатади.

Суд мажлисида иштирок этувчи тарафлар, учинчи шахслар, вакиллар, прокурор, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар ҳамда суд залида ҳозир бўлган бошқа шахслар белгиланган тартибга риоя қилиши ва раислик қилувчининг қонуний фармойишларига бўйсуниши шарт.

Фуқаролик процессуал кодекси суд мажлисидаги тартибни таъминлаш вазифасини, аввало, раислик қилувчи зиммасига юклайди. Раислик қилувчи суд мажлисини бошқаради, ишнинг барча ҳолатлари тўлиқ, ҳар томонлама ва холисона аниқланишини таъминлайди, ишга алоқаси бўлмаган масалаларни суд муҳокамасидан четлатади ҳамда зарур ҳолларда тартибни таъминлаш чораларини кўради.

Шунинг учун раислик қилувчининг фармойишлари икки асосий талабга жавоб бериши лозим: биринчидан, улар қонунга асосланган бўлиши; иккинчидан, суд муҳокамасининг нормал ўтказилишига хизмат қилиши керак.

Суд мажлисида иштирок этувчи шахснинг судьяга нисбатан эътирози ёки норозилиги мавжуд бўлиши уни автоматик равишда суд тартибини бузувчи шахсга айлантирмайди. Қонуний процессуал эътироз, илтимоснома

ёки шикоят билдириш ҳуқуқидан фойдаланиш билан суд фармойишига қасддан бўйсунмасликни фарқлаш зарур. Акс ҳолда процессуал интизомни таъминлаш чоралари тарафларнинг судда ўз позициясини эркин билдириш ҳуқуқини чеклаш воситасига айланиб қолиши мумкин.

Суд мажлисида тартибни бузиш тушунчаси

Қонунчиликда «суд мажлисида тартибни бузиш»нинг барча ҳолатлари битта умумий рўйхат шаклида белгилаб қўйилмаган. Шу сабабли ҳар бир ҳолатни унинг мазмуни, оқибати ва суд муҳокамасига таъсири нуқтаи назаридан баҳолаш лозим.

Амалиётда тартиб бузиш қуйидаги кўринишларда намоён бўлиши мумкин:

- раислик қилувчининг қонуний фармойишига бўйсунмаслик;
- суд муҳокамаси жараёнини атайлаб тўхтатиб қўйиш;
- бошқа процесс иштирокчисининг сўзини мунтазам равишда бўлиш;
- ҳақоратли, таҳдидли ёки тажовузкор хатти-ҳаракатлар содир этиш;
- суд мажлисида белгиланган тартибга риоя қилмаслик;
- судга мурожаат қилиш ва сўзлашишнинг белгиланган процессуал қоидаларини қасддан бузиш;
- суд муҳокамасига алоқадор бўлмаган ҳаракатлар билан мажлиснинг нормал ўтишига халақит бериш;
- берилган огоҳлантиришга қарамай тартиббузарликни давом эттириш.

Бироқ ҳар қандай процессуал келишмовчилик ёки суд қароридан норозиликни «тартиб бузиш» деб баҳолаш мумкин эмас. Масалан, тарафнинг суд ажримига эътироз билдириши, илтимоснома беришни сўраши ёки судьянинг муайян ҳаракатига эътирозини баён қилиши қонун доирасида амалга оширилса, бунинг ўзи процессуал интизом бузилганини англатмайди.

Шу нуқтаи назардан, судья процессуал интизомни таъминлаш билан тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини амалга ошириш имконияти ўртасида мувозанатни сақлаши лозим.

Процессуал таъсир чораларининг тизими

Фуқаролик процессуал кодексининг 14-бобида процессуал мажбурлов чоралари белгиланган. Ушбу чоралар суд муҳокамасининг самарали ўтказилиши, процессуал мажбуриятларни бажариш ва суд тартибини таъминлашга хизмат қилади. Кодексда процессуал мажбурлов чоралари

сифатида мажбурий келтириш, огоҳлантириш, суд мажлиси залидан чиқариб юбориш ва суд жаримаси назарда тутилган.

Ушбу чораларнинг ҳар бири мустақил ҳуқуқий мазмунга эга. Шунинг учун уларни бир-бирининг синоними сифатида эмас, балки қонунчиликда белгиланган асос ва тартибда қўлланиладиган турли процессуал воситалар сифатида қараш лозим.

Огоҳлантириш

Суд мажлисида тартибни бузган шахсга нисбатан қўлланиладиган биринчи процессуал таъсир чораларидан бири огоҳлантиришдир.

Огоҳлантиришнинг мақсади шахсни жазолаш эмас, балки унинг ҳаракати суд муҳокамасининг белгиланган тартибига зид эканини расмий равишда билдириш ва тартиббузарликни бартараф этиш имконини беришдан иборат.

Фуқаролик процессуал кодексига кўра, ишни муҳокама қилиш вақтида тартибни бузган шахс раислик қилувчи томонидан суд номидан огоҳлантирилади.

Огоҳлантириш, айниқса, биринчи марта содир этилган ва суд муҳокамасининг нормал кечишига жиддий хавф туғдирмаган тартиббузарликларда профилактик аҳамиятга эга.

Шу билан бирга, огоҳлантириш формал тусда бўлмаслиги керак. Раислик қилувчи шахсга қайси ҳаракат суд тартибига зид эканини тушунтириши ва тартибни давом эттириш зарурлигини билдириши мақсадга мувофиқ.

Суд мажлиси залидан чиқариб юбориш

Суд мажлиси залидан чиқариб юбориш огоҳлантиришга нисбатан кучлироқ процессуал таъсир чорасидир. У суд муҳокамасининг нормал ўтишига жиддий халақит бераётган шахснинг суд залида бўлишини вақтинча ёки ишни кўришнинг қолган қисми давомида чеклашга қаратилган.

Фуқаролик процессуал кодекси 145-моддасига кўра, тараф ёки учинчи шахс суд мажлисида тартибни бузган тақдирда, суд тартиббузарни ишни кўришнинг ҳамма вақтига ёхуд унинг бир қисмига мажлис залидан чиқариб юборади. Вақтинча чиқариб юборилган шахс суд залига қайта киритилганда, раислик қилувчи уни ўзи залда бўлмаган вақтда амалга оширилган процессуал ҳаракатлар билан таништиради.

Бу қоида тарафнинг залдан чиқариб юборилиши унинг процессуал ҳуқуқларини мутлақо бекор қилишини англатмаслигини кўрсатади. Аксинча,

шахс қайтадан залга киритилганда у ўзининг иштирокисиз амалга оширилган процессуал ҳаракатлар ҳақида хабардор қилиниши керак.

Ишда иштирок этаётган бошқа шахслар, хусусан гувоҳ, эксперт, мутахассис ва таржимонлар тартибни такроран бузган ҳолларда суднинг ажримига биноан залдан чиқарилиши мумкин. Суд мажлисида ҳозир бўлган фуқароларга нисбатан эса қонунчиликда раислик қилувчининг фармойиши билан залдан чиқариш имконияти назарда тутилган.

Шунингдек, агар ҳар икки тараф ёки учинчи шахслар суд мажлисида тартибни бузса, суд иш муҳокамасини кейинга қолдириши мумкин. Бу ҳолат суднинг тарафлардан бирини процессдан устун ҳолатга қўйиб қўйишининг олдини олиш нуқтаи назаридан ҳам аҳамиятли.

Суд жаримаси

Суд жаримаси фуқаролик процессуал қонунчиликда белгиланган процессуал мажбурлов чораларидан бири бўлиб, уни маъмурий жаримадан фарқлаш муҳим.

Суд жаримаси — фуқаролик процессуал қонунчиликда назарда тутилган процессуал мажбуриятларни бажармаслик ёки қонун билан белгиланган бошқа ҳолатларда суд томонидан қўлланиладиган процессуал таъсир чорасидир.

Фуқаролик процессуал кодексига мувофиқ, суд жаримаси Кодексда назарда тутилган ҳолларда солинади. Жарима солиш тўғрисида ажрим чиқарилади ва унинг кўчирма нусхаси жарима солинган шахсга юборилади. Суд томонидан солинадиган суд жаримасининг умумий миқдори, қонунда назарда тутилган истиснолардан ташқари, базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан ошмаслиги керак.

2026 йил 1 сентябрдан базавий ҳисоблаш миқдори 440 000 сўм этиб белгиланган. Шунинг учун умумий қоида бўйича беш БҲМлик чегара **2 200 000 сўм**ни ташкил этади.

Бироқ суд жаримасини ҳар бир тартиббузарлик учун автоматик равишда максимал миқдорда белгилаш мумкин эмас. Суд жарима миқдорини белгилашда ҳуқуқбузарликнинг хусусияти, процессга таъсири ва шахснинг процессуал мажбуриятни бажаришдан бўйин товлаш ҳолатларини ҳисобга олиши лозим.

Суд жаримасини солиш тартиби

Суд жаримаси масаласини ҳал қилишда процессуал кафолатларга риоя этилиши муҳим.

Фуқаролик процессуал кодексида суд жаримасини солиш тўғрисидаги масала суд ажрими билан ҳал қилиниши белгиланган. Суд мажлисида ҳозир бўлган шахсга нисбатан жарима солиш масаласи шу суд мажлисида ҳал қилиниши мумкин. Суд мажлисида бўлмаган шахсга нисбатан эса ушбу масала бошқа суд мажлисида кўриб чиқилади ва шахс мажлис вақти ҳамда жойи ҳақида тегишли тартибда хабардор қилинади. Унинг тегишли тарзда хабардор қилинган ҳолда судга келмаганлиги жарима солиш масаласини кўриб чиқишга тўсқинлик қилмайди.

Суд жаримаси солиш тўғрисидаги ажримда, аввало, жарима солишга асос бўлган ҳолатлар, қонун нормаси, шахснинг ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги, жарима миқдори ҳамда уни қўллаш сабаблари аниқ кўрсатилиши лозим.

Бу талаб суд жаримасининг асослилигини таъминлаш билан бирга, уни юқори инстанцияда текшириш имкониятини ҳам яратади.

Суд жаримасини ундириш

Суд жарималари давлат даромадига ундирилади. Мансабдор шахсларга солинган суд жарималари эса уларнинг шахсий маблағларидан ундирилади.

Шу жиҳатдан суд жаримаси ишдаги тараф фойдасига тўланадиган маблағ эмас. Унинг мақсади процесс иштирокчисини муайян мажбуриятни бажаришга ундаш ва суд процессининг нормал тартибини таъминлашдан иборат.

Суд жаримасининг қўлланилиши шахсни зиммасидаги асосий процессуал мажбуриятни бажаришдан озод қилмайди. Демак, жарима тўланганининг ўзи қонун ёки суд томонидан юклатилган мажбурият бажарилганини англатмайди.

Жаримадан озод қилиш ёки унинг миқдорини камайтириш

Қонунчилик шахсга суд жаримасидан озод бўлиш ёки унинг миқдорини камайтиришни сўраш ҳуқуқини ҳам беради.

Фуқаролик процессуал кодекси 148-моддасига мувофиқ, жарима солинган шахс суд ажримининг кўчирма нусхасини олганидан кейин **беш кун ичида** жарима солган суддан жаримадан озод қилишни ёки унинг миқдорини камайтиришни сўраши мумкин. Бундай ариза жарима солинган шахс хабардор қилинган ҳолда суд мажлисида кўриб чиқилади. Шахснинг судга келмаганлиги аризани кўриб чиқишга тўсқинлик қилмайди.

Бу институт суд жаримасини қўллашда индивидуал ёндашувни таъминлашга хизмат қилади. Масалан, шахснинг процессуал мажбуриятни бажармаслигига объектив ва узрли сабаблар таъсир қилган бўлса, суд ушбу ҳолатни баҳолаши мумкин.

Шу билан бирга, жаримадан озод қилиш ёки уни камайтириш ҳақидаги ариза автоматик равишда қаноатлантирилиши керак деган қоида мавжуд эмас. Суд келтирилган сабабларни текшириб, уларга ҳуқуқий баҳо бериши лозим.

Суд жаримаси устидан шикоят қилиш

Суд жаримаси қўлланилиши устидан процессуал назорат механизми ҳам мавжуд.

Фуқаролик процессуал кодексининг 149-моддасига мувофиқ, суднинг жарима солиш, жаримадан озод қилиш ёки унинг миқдорини камайтиришни рад этиш тўғрисидаги ажрими устидан **хусусий шикоят (протест)** берилиши мумкин.

Шунинг учун суд жаримаси масаласини ҳал қилишда суд ажримининг шикоят қилиш тартиби ва тегишли процессуал талабларига риоя қилиниши муҳим.

Судьянинг процессуал интизомни таъминлаш ваколати унинг қабул қилган ҳар қандай чораси қонуний ва асослантирилган бўлиши талабини истисно қилмайди. Аксинча, процессуал таъсир чораси қанчалик жиддий бўлса, унинг асослари шунчалик аниқ баён қилиниши керак.

Суд жаримаси ва маъмурий жариманинг фарқи

Суд амалиётида энг муҳим масалалардан бири — **суд жаримаси** билан **маъмурий жарима**ни бир-биридан тўғри ажратишдир.

Улар ташқи кўринишидан бир-бирига ўхшаш бўлса-да, ҳуқуқий табиати ва қўлланиш мақсади жиҳатидан фарқ қилади.

Мезон	Суд жаримаси	Маъмурий жарима
Ҳуқуқий асос	Фуқаролик процессуал кодекси	Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс
Ҳуқуқий табиати	Процессуал мажбурлов чораси	Маъмурий жазо
Қўллаш мақсади	Суд процессини ва процессуал мажбуриятларни таъминлаш	Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик
Қўлловчи субъект	Суд	Қонунчиликда ваколат берилган орган ёки суд
Асос	ФПКда назарда тутилган процессуал ҳолат	МЖтКда назарда тутилган ҳуқуқбузарлик таркиби
Натижа	Процессуал тартибни таъминлаш	Маъмурий жавобгарликни қўллаш

Демак, суд мажлисида шахснинг тартибни бузган ҳар бир ҳолати автоматик равишда маъмурий жавобгарликка олиб келмайди. Аввало, мазкур ҳаракат Фуқаролик процессуал кодексида назарда тутилган процессуал таъсир чораларини қўллаш учун асос бўладими ёки Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда белгиланган маъмурий ҳуқуқбузарлик таркиби мавжудми, деган масала ҳал қилиниши лозим.

Судга ҳурматсизлик учун маъмурий жавобгарлик

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 180-моддаси судга ҳурматсизлик билан боғлиқ маъмурий жавобгарликни белгилайди. Унда судга келишдан қасддан бўйин товлаш, раислик қилувчининг фармойишига бўйсунмаслик ёки суд мажлиси пайтида тартибни бузиш каби ҳаракатлар назарда тутилган. 2026 йил 11 сентябрда қабул қилинган ЎРҚ-1176-сон Қонун билан мазкур нормадаги «суд мажлиси пайтида» деган ифода «суд мажлиси пайтида ёки суд биносида» деган мазмунда кенгайтирилди.

Бу ўзгариш 2026 йил 12 сентябрдан амал қилади. Шу сабабли қўлланмада судга ҳурматсизликнинг ҳуқуқий оқибатларини баён этишда суд мажлисидаги тартиб билан бир қаторда суд биносидаги тегишли ҳаракатларни ҳам ҳисобга олиш лозим.

Шу билан бирга, маъмурий жавобгарлик суднинг процессуал чорасидан фарқ қилади. Судьянинг залдан чиқариб юбориш ёки суд жаримаси солиш ҳақидаги процессуал чораси билан МЖтК асосида маъмурий жазо қўллаш бир хил ҳуқуқий институт эмас.

Процессуал чоралар ва маъмурий жавобгарликнинг ўзаро нисбати

Суд мажлисида тартиб бузилганда судья ҳаракатларининг ҳуқуқий кетма-кетлиги ҳолатнинг хусусиятига қараб белгиланади.

Умумий амалий ёндашув сифатида қуйидаги алгоритмга риоя қилиш мақсадга мувофиқ:

биринчи босқич — тартиб бузилган ҳолатни аниқлаш ва унинг суд муҳокамасига таъсирини баҳолаш;

иккинчи босқич — зарур ҳолларда шахсни огоҳлантириш;

учинчи босқич — тартиб бузилиши давом этган ёки қонун талаблари бунга асос берган ҳолларда суд мажлиси залидан чиқариш;

тўртинчи босқич — ФПКда назарда тутилган асослар мавжуд бўлса, суд жаримаси ёки бошқа процессуал мажбурлов чорасини қўллаш масаласини ҳал қилиш;

бешинчи босқич — ҳаракатда МЖтКда назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарлик аломатлари мавжуд бўлса, маъмурий жавобгарлик масаласини қонунчиликда белгиланган тартибда ҳал қилиш;

олтинчи босқич — амалга оширилган процессуал ҳаракатларни суд мажлиси баённомаси ва зарур ҳолларда аудио-видео қайдда акс эттириш.

Бунда ушбу чоралар ҳар бир ишда албатта бирин-кетин қўлланиши шарт, деган хулосага йўл қўйилмаслиги керак. Қайси чорани қўллаш масаласи ҳуқуқбузарликнинг хусусияти, шахснинг процессуал мақоми, тартиб бузилишининг такрорийлиги ва қонунчиликдаги аниқ асосларга қараб ҳал қилинади.

Судья учун амалий қоидалар

Суд мажлисида процессуал интизомни таъминлашда қуйидаги қоидаларга амал қилиш мақсадга мувофиқ:

1. **Тартиб бузилишини аниқ қайд этиш.** Шахснинг айнан қандай ҳаракати суд тартибига зид бўлгани аниқ белгиланиши лозим.
2. **Процессуал ҳуқуқ билан тартиббузарликни фарқлаш.** Тарафнинг эътирози, илтимосномаси ёки суд ҳаракатига норозилиги унинг ҳуқуқидан фойдаланиши бўлиши мумкин.
3. **Огоҳлантиришнинг мазмунини аниқ баён қилиш.** Шахс қайси ҳаракатни тўхтатиши кераклиги тушунтирилиши мақсадга мувофиқ.
4. **Залдан чиқаришни зарур даражада қўллаш.** Агар шахсни мажлиснинг муайян қисмида залдан чиқариш етарли бўлса, уни ишни кўришнинг бутун вақтига чиқариш масаласи алоҳида асосланиши лозим.
5. **Суд жаримасини асослаш.** Жарима солишда унинг ҳуқуқий асоси, шахснинг ҳаракати ва жарима миқдори аниқ кўрсатилиши керак.
6. **Суд жаримаси ва маъмурий жаримани аралаштирмаслик.** Улар турли ҳуқуқий табиатга эга чоралардир.
7. **Тарафлар тенглигини сақлаш.** Бир тарафга нисбатан қўлланилган процессуал тартиб қоидалари бошқа тарафга нисбатан ҳам холис ва бир хил мезонлар асосида қўлланиши керак.
8. **Процессуал ҳаракатларни қайд этиш.** Огоҳлантириш, залдан чиқариш, тегишли ажримлар ва бошқа муҳим ҳаракатлар суд мажлиси баённомасида акс эттирилиши лозим.

Амалий ҳолат

Масалан, суд мажлисида даъвогар вакили жавобгарнинг тушунтиришини бир неча марта бўлиб, раислик қилувчининг тартибга риоя қилиш ҳақидаги фармойишларига амал қилмайди. Раислик қилувчи аввал уни огоҳлантиради. Шундан кейин ҳам тартиб бузилиши давом этса, қонунчиликда назарда тутилган асослар мавжуд бўлган тақдирда унинг суд мажлисида иштирок этишини чеклаш ёки залдан чиқариш масаласи ҳал қилиниши мумкин.

Агар вакилнинг ҳаракатлари маъмурий ҳуқуқбузарлик аломатларини ҳам ташкил этса, процессуал чора қўлланилиши маъмурий жавобгарлик масаласини автоматик равишда ҳал қилмайди. Бу ҳолда маъмурий жавобгарлик учун қонунчиликда белгиланган мустақил тартибга риоя қилиниши талаб этилади.

Аксинча, тараф судьянинг муайян ҳаракатига «эътироз билдираман» деб мурожаат қилса ва ўз эътирозини қонун доирасида баён этса, бу ҳолатнинг ўзи суд тартибини бузиш деб баҳоланмаслиги керак. Чунки процессуал интизомни таъминлаш тарафларнинг судда ўз ҳуқуқларини амалга оширишини чеклашга айланиб қолмаслиги лозим.

Амалий хулоса

Суд мажлисида процессуал интизомни таъминлаш — судьянинг фақат тартибни сақлашга қаратилган маъмурий вазифаси эмас. У одил судловнинг процессуал кафолатларидан бири ҳисобланади.

Процессуал интизомнинг асосий мақсади суд залида жимликни таъминлаш эмас, балки ишни қонун талаблари асосида, холис ва самарали кўриш учун зарур шароитни яратишдир. Шунинг учун раислик қилувчи процессуал таъсир чорасини танлашда ҳуқуқбузарликнинг хусусияти, унинг такрорийлиги, суд муҳокамасига таъсири ва шахснинг процессуал мақомини инобатга олиши лозим.

Огоҳлантириш, залдан чиқариб юбориш ва суд жаримаси Фуқаролик процессуал кодексида белгиланган процессуал таъсир чоралари бўлса, маъмурий жавобгарлик алоҳида ҳуқуқий институтдир. Судга ҳурматсизлик ҳаракати МЖтКда белгиланган ҳуқуқбузарлик таркибига мос келгандагина маъмурий жавобгарлик масаласи қўйилади.

Шу билан бирга, процессуал интизомни таъминлаш чоралари тарафларнинг тортишуви, тенг ҳуқуқлилиги ва ўз позициясини эркин баён қилиш ҳуқуқини чеклаш воситасига айланмаслиги керак. Судьянинг процессуал раҳбарлиги унинг холислиги ва тарафларга тенг муносабати билан уйғунлашгандагина суд муҳокамасида ҳақиқий процессуал тартиб таъминланади.

***

САЪДИЙ ШЕРОЗИЙ
(тахминан 1210–1292 йиллар, Шероз)

Саъдий Шерозий — форс-тожик адабиёти ва ахлоқий тафаккурининг буюк намояндаси.

Фикри: ***Ҳокимиятнинг қадри халққа адолат билан муносабатда бўлиш орқали намоён бўлади. Зулм ва адолатсизлик жамиятнинг барқарорлигига путур етказади.***

Асосий манбалар: «Гулистон», «Бўстон».

ЖОН ЛОКК
(1632–1704 йиллар, Уэрингтон)

Жон Локк — табиий ҳуқуқ, инсон ҳуқуқлари ва конституционализм ривожига катта таъсир кўрсатган инглиз файласуфи.

Фикри: ***Давлат ҳокимиятининг асосий мақсадларидан бири инсоннинг табиий ҳуқуқлари — ҳаёт, эркинлик ва мулкни ҳимоя қилишдир. Ҳокимият қонун билан чекланган бўлиши керак.***

Асосий манба: «Ҳукумат ҳақида иккинчи трактат».

РУДОЛЬФ ФОН ИЕРИНГ
(1818–1892 йиллар, Аурих)

Рудольф фон Иеринг — немис ҳуқуқшуноси, ҳуқуқнинг ижтимоий моҳиятини тадқиқ этган олим.

Фикри: ***Ҳуқуқ ўз-ўзидан эмас, балки уни ҳимоя қилиш ва амалга ошириш жараёнида ҳаётий аҳамият касб этади. Ҳуқуқни ҳимоя қилиш шахс ва жамиятнинг муҳим вазифасидир.***

Асосий манба: «Ҳуқуқ учун кураш».

3.2. СУД МАЖЛИСИДА ПРОЦЕССУАЛ ИНТИЗОМНИ ТАЪМИНЛАШ ЧОРАЛАРИНИНГ СУД ТУРЛАРИ БЎЙИЧА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Суд мажлисида процессуал интизомни таъминлаш барча суд турлари учун умумий вазифа ҳисобланади. Жиноят, фуқаролик, иқтисодий ва маъмурий суд ишларини юритишнинг процессуал шакллари бир-биридан фарқ қилса-да, уларнинг барчасида суд мажлисида тартибни таъминлашнинг асосий мақсади бир хил — суд муҳокамасининг қонунга мувофиқ, узлуксиз, холис ва самарали ўтказилишини таъминлашдан иборат.

Бироқ ушбу мақсадга эришиш воситалари ҳар бир процессуал қонунчиликда бир хил шаклда ифодаланмаган. Шу сабабли суд мажлисида тартибни бузган шахсга нисбатан қўлланиладиган **огоҳлантириш, суд залидан чиқариб юбориш, суд жаримаси ва маъмурий жавобгарлик** чораларини суд ишларининг турлари кесимида таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

1. Фуқаролик суд ишларини юритишда

Фуқаролик процессуал кодексида суд мажлисидаги тартибни таъминлашга доир нормалар нисбатан кенг ва батафсил тартибга солинган.

ФПКнинг 145-моддасига кўра, ишни муҳокама қилиш вақтида тартибни бузган шахс раислик қилувчи томонидан суд номидан огоҳлантирилади. Тараф ёки учинчи шахс тартибни бузган тақдирда, суд тартиббузарни ишни кўришнинг ҳамма вақтига ёки унинг бир қисмига суд мажлиси залидан чиқариб юбориши мумкин. Вақтинча чиқариб юборилган шахс қайта киритилганда, у залда бўлмаган вақтда амалга оширилган процессуал ҳаракатлар билан таништирилади. Ишда иштирок этувчи шахслар, гувоҳ, эксперт, мутахассис ва таржимон тартибни такроран бузган тақдирда ҳам залдан чиқариш чораси назарда тутилган.

Фуқаролик процессида прокурор ёки адвокат раислик қилувчининг фармойишларига бўйсунмаган тақдирда уларни оддий тарзда залдан чиқариб юбориш эмас, балки уларнинг процессуал мақомини ҳисобга олган махсус тартиб белгиланган. Улар аввал огоҳлантирилади, такроран бўйсунмаган тақдирда эса, муайян шартлар асосида ишни кейинга қолдириш ва юқори турувчи прокурор ёки Адвокатлар палатасининг тегишли органини хабардор қилиш масаласи қўйилади.

Бу ҳолат процессуал интизом чораларини қўллашда шахснинг процессдаги мақоми ҳам муҳим аҳамиятга эга эканини кўрсатади.

ФПКда суд жаримаси ҳам мустақил процессуал мажбурлов чораси сифатида назарда тутилган. Шу билан бирга, суд мажлисидаги тартибни бузиш билан боғлиқ ҳаракат айрим ҳолларда МЖтКда белгиланган судга ҳурматсизлик таркибига ҳам кириши мумкин. ФПКнинг 150-моддаси суд мажлисида тартибни бузган ёки судга бошқача тарзда ҳурматсизлик билдирган шахсни маъмурий жавобгарликка тортиш мумкинлигини белгилайди.

Демак, фуқаролик процессида процессуал таъсир чоралари ва маъмурий жавобгарлик бир-бирини тўлиқ алмаштирмайди. Улар турли ҳуқуқий табиатга эга.

2. Иқтисодий суд ишларини юритишда

Иқтисодий процессда ҳам суд мажлисида тартибни таъминлашга алоҳида эътибор берилган.

Иқтисодий процессуал кодекснинг 167-моддаси суд мажлисидаги тартибни белгилайди. Унга кўра, мажлис вақтида тартиб бузилса, раислик қилувчи тартиббузарни суд номидан огоҳлантиради. Тартиб такроран бузилганда, шахс раислик қилувчининг фармойиши билан суд мажлиси залидан чиқариб юборилиши мумкин.

Бу жиҳатдан иқтисодий процессда **«огоҳлантириш → такроран тартиб бузиш → залдан чиқариш»** модели аниқ ифодаланган.

Бироқ иқтисодий процесснинг муҳим хусусияти шундаки, суд жаримаси фақат суд мажлисидаги тартибни бузиш билан чекланмайди. ИПКнинг 14-боби суд жарималарини мустақил процессуал институт сифатида тартибга солади. Масалан, далилни суд талабига кўра тақдим этмаслик, суд ҳужжатини ёки суд томонидан юклатилган мажбуриятни бажармаслик каби ҳолатларда ҳам суд жаримаси қўлланиши мумкин.

Иқтисодий процессда суд жаримасининг миқдори ҳам фуқаролик процессидан фарқ қилади. ИПКнинг 125-моддасига мувофиқ, фуқароларга БҲМнинг **50 бараваригача**, юридик шахсларга эса **200 бараваригача** суд жаримаси солиниши мумкин. Мансабдор шахсларга солинган жарима уларнинг шахсий маблағларидан ундирилади, суд жарималари эса республика бюджети даромадига ундирилади.

Шунинг учун иқтисодий процессда суд жаримаси институтининг қўлланиш доираси ва молиявий таъсири фуқаролик процессидаги суд жаримаси билан айнан бир хил деб қаралмаслиги лозим.

3. Маъмурий суд ишларини юритишда

Маъмурий суд ишларини юритишда ҳам суд мажлисидаги тартиб махсус норма билан белгиланган.

Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг 145-моддасига кўра, мажлис вақтида тартиб бузилганда раислик қилувчи тартибни бузган шахсни суд номидан огоҳлантиради. Тартиб такроран бузилган тақдирда, шахс раислик қилувчининг фармойиши билан суд мажлиси залидан чиқариб юборилиши мумкин.

Бу ерда фуқаролик ва иқтисодий процессдагига ўхшаш **огоҳлантириш ва такрорий тартиб бузилганда залдан чиқариш** механизми мавжуд.

Шу билан бирга, маъмурий суд ишлари юритиш тўғрисидаги кодекснинг ўзи маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришга татбиқ этилмайди. Бу икки тушунчани — **маъмурий суд иши** ва **маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш**ни аралаштирмаслик учун принципиал аҳамиятга эга.

Яъни маъмурий судда давлат органи ёки мансабдор шахснинг қарори, ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги билан боғлиқ низо кўрилиши мумкин, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш эса МЖтКда белгиланган алоҳида процессуал тартиб асосида юритилади.

4. Жиноят ишлари бўйича судда

Жиноят процессида суд мажлисида тартибни таъминлаш масаласи янада қатъийроқ процессуал тартибда белгиланган.

Жиноят-процессуал кодексида процессуал мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик ва суд мажлисида тартибни бузганлик учун жавобгарлик алоҳида нормаларда тартибга солинган. Кодекснинг 32-бобида 270–274-моддалар процесс иштирокчиларининг хавфсизлиги, процессуал мажбуриятларни бузганлик, суд мажлисида тартибни бузганлик, процессуал мажбуриятлар бузилганлиги учун чора кўриш ҳамда пул ундириш ва жарима солиш масалаларини қамраб олади.

ЖПКнинг 272-моддасига кўра, суд мажлисида тартибни бузган, раислик қилувчининг фармойишларига бўйсунмаган ёки судни беҳурмат қилган шахс бундай ҳаракатларни такрорлаши суд мажлиси залидан чиқариб юборилишига сабаб бўлиши ҳақида огоҳлантирилади. Огоҳлантириш таъсир қилмаса, процесс иштирокчиси суднинг ажримига, бошқа шахслар эса раислик қилувчининг фармойишига мувофиқ залдан чиқариб юборилади.

Жиноят процессида бу чораларнинг қўлланилиши судланувчининг ҳимоя ҳуқуқи ва жиноят ишининг тўлиқ, ҳар томонлама ва холисона кўрилиши билан бевосита боғлиқ. Шу сабабли судланувчини залдан чиқариш

масаласи оддий тартиббузарлик чораси сифатида эмас, балки унинг процессда иштирок этиш ҳуқуқи билан мутаносиб равишда ҳал қилиниши лозим.

5. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришда

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар фуқаролик, иқтисодий ёки маъмурий суд ишларини юритишнинг бир қисми эмас. Улар Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси билан тартибга солинади.

Бу ерда яна бир муҳим фарқ мавжуд: **судга ҳурматсизликнинг ўзи маъмурий ҳуқуқбузарлик таркибини ташкил этиши мумкин**.

МЖтКнинг 180-моддаси судга ҳурматсизликни, жумладан, гувоҳ, жабрланувчи, даъвогар, жавобгар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг судга келишдан қасддан бўйин товлаши, раислик қилувчининг фармойишига бўйсунмаслиги ёки суд мажлиси пайтида тартибни бузишида ифодаланган ҳаракатлар билан боғлайди.

2026 йил 11 сентябрдаги ЎРҚ-1176-сон Қонун билан МЖтК 180-моддасидаги судга ҳурматсизликнинг қамрови кенгайтирилиб, «суд мажлиси пайтида» деган ифодадан кейин **«ёки суд биносида»** деган сўзлар киритилди. Қонун 2026 йил 12 сентябрдан кучга кирган.

Бу янгилик қўлланма учун алоҳида аҳамиятга эга. Чунки эндиликда судга ҳурматсизлик масаласини фақат суд мажлиси давомидаги хатти-ҳаракатлар билан чеклаб талқин қилиш тўғри бўлмайди.

Суд турлари бўйича қиёсий жадвал

Мезон	**Фуқаролик суди**	**Иқтисодий суд**	**Маъмурий суд**	**Жиноят суди**	**Маъмурий ҳуқуқбузарлик иши**
Асосий процессуал кодекс	ФПК	ИПК	МСИЮтК	ЖПК	МЖтК
Огоҳлантириш	Мавжуд	Мавжуд	Мавжуд	Мавжуд	МЖтК тартибида баҳоланади
Залдан чиқариш	Батафсил тартибга солинган	Такрорий тартиб бузилганда мумкин	Такрорий тартиб бузилганда мумкин	Батафсил тартибга солинган	Иш юритиш қоидалари асосида
Суд жаримаси	Мавжуд	Мавжуд	Қонунчиликда назарда	Мавжуд пул ундириш/жарима механизмлари	Маъмурий жазо

Мезон	Фуқаролик суди	Иқтисодий суд	Маъмурий суд	Жиноят суди	Маъмурий ҳуқуқбузарлик иши
			тутилган ҳолларда		сифатида жарима
Маъмурий жавобгарлик	МЖтК билан боғлиқ	МЖтК билан боғлиқ ҳолларда	МЖтК билан боғлиқ	МЖтК билан боғлиқ ҳолларда	Ишнинг асосий предмети
Судга ҳурматсизлик	МЖтК 180-моддаси билан боғлиқ	МЖтК 180-моддаси билан боғлиқ	МЖтК 180-моддаси билан боғлиқ	МЖтК 180-моддаси билан боғлиқ	МЖтКда мустақил ҳуқуқбузарлик сифатида
Тартиб чорасининг мақсади	Суд муҳокамасини таъминлаш	Суд муҳокамасини таъминлаш	Суд муҳокамасини таъминлаш	Суд муҳокамаси ва процесс иштирокчиларининг ҳуқуқларини таъминлаш	Маъмурий жавобгарликни амалга ошириш

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, **огоҳлантириш ва суд залидан чиқариб юбориш** турли суд процессларида умумий процессуал восита сифатида намоён бўлади. Бироқ уларнинг қўлланиш тартиби ҳар бир процессуал кодексда алоҳида белгиланган.

Суд жаримаси ва маъмурий жариманинг принципиал фарқи

Қиёсий таҳлилда энг муҳим масалалардан бири — **«суд жаримаси» ва «маъмурий жарима» тушунчаларини бир-биридан аниқ ажратиш**дир.

Суд жаримаси — тегишли процессуал кодексда назарда тутилган процессуал мажбуриятни таъминлаш ёки процессуал қоидани бузганлик муносабати билан суд томонидан қўлланиладиган чора.

Маъмурий жарима эса — МЖтКда назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги учун қўлланиладиган **маъмурий жазо.**

Шунинг учун бир шахснинг ҳаракатида ҳар икки институтга дахлдор ҳолат мавжуд бўлиши мумкин, аммо уларнинг ҳуқуқий асоси, мақсади ва қўллаш тартиби бир хил эмас.

Масалан, суд мажлисида шахс раислик қилувчининг қонуний фармойишига бўйсунмаса, суд уни процессуал тартибни таъминлаш мақсадида огоҳлантириши ёки қонунга мувофиқ залдан чиқариши мумкин. Агар шу ҳаракат МЖтК 180-моддасида назарда тутилган судга ҳурматсизлик

таркибига мос келса, маъмурий жавобгарлик масаласи ҳам алоҳида қонунчилик тартибида ҳал қилиниши мумкин.

Демак, **процессуал чора қўлланиши маъмурий жазони автоматик равишда қўллашни англатмайди** ва аксинча, маъмурий жавобгарликнинг мавжудлиги суднинг процессуал тартибни таъминлаш ваколатини бекор қилмайди.

Қиёсий таҳлил асосида хулоса

Турли суд процессларини қиёсий ўрганиш шуни кўрсатадики, Ўзбекистон процессуал қонунчилигида суд мажлисида тартибни таъминлашнинг умумий модели шаклланган.

Унинг умумий элементлари қуйидагилардан иборат:

биринчи, суд мажлисида тартибга риоя қилиш барча иштирокчиларнинг процессуал мажбурияти ҳисобланади;

иккинчи, раислик қилувчи суд мажлисини бошқаради ва тартибни таъминлаш учун процессуал ваколатларга эга;

учинчи, тартиб бузилганда огоҳлантириш муҳим профилактик чора сифатида намоён бўлади;

тўртинчи, тартибни давом эттириш ёки такрорий бузиш ҳолларида қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда шахсни суд мажлиси залидан чиқариш мумкин;

бешинчи, суд жаримаси процессуал мажбурлов чораси сифатида, маъмурий жарима эса маъмурий жазо сифатида қўлланилади;

олтинчи, судга ҳурматсизликнинг муайян кўринишлари МЖтК бўйича мустақил маъмурий жавобгарликка сабаб бўлиши мумкин;

еттинчи, процессуал таъсир чоралари шахснинг процессуал мақоми ва унинг суддаги ҳуқуқларини ҳисобга олган ҳолда қўлланиши лозим.

Шу билан бирга, қиёсий таҳлил яна бир муҳим хулосага олиб келади: **барча судлар учун ягона, бир хил «жазолаш алгоритми» мавжуд эмас**. Масалан, фуқаролик процессида тараф ёки учинчи шахсни залдан чиқариш ва уни қайта киритганда ўзи иштирок этмаган процессуал ҳаракатлар билан таништириш каби махсус кафолатлар мавжуд; иқтисодий процессда суд жаримаси институти кенгроқ қўлланади ва унинг миқдори фуқаро ҳамда юридик шахс учун сезиларли фарқ қилади; маъмурий суд процессида такрорий тартиб бузилганда залдан чиқариш механизми аниқ ифодаланган; жиноят процессида эса тартиб чоралари судланувчининг процессда иштирок этиш ва ҳимоя ҳуқуқи билан чамбарчас боғланган.

Шундан келиб чиқиб, судья учун асосий қоида **«тартиб бузилди — жазо қўлланади»** эмас, балки:

«тартиб бузилди → ҳуқуқий табиати аниқланади → шахснинг процессуал мақоми аниқланади → тегишли процессуал чора танланади → чоранинг зарурлиги ва мутаносиблиги таъминланади → зарур ҳолларда маъмурий жавобгарлик масаласи алоҳида ҳал қилинади»

деган ёндашув бўлиши керак.

Бу ёндашув судьянинг процессуал раҳбарлиги билан тарафларнинг процессуал ҳуқуқлари ўртасидаги мувозанатни таъминлайди.

Судья учун қиёсий амалий алгоритм

Суд мажлисида тартиб бузилганда судья қуйидаги саволлар кетма-кетлигидан фойдаланиши мумкин:

1. Қандай ҳаракат содир этилди?

2. Бу ҳаракат ҳақиқатан ҳам суд мажлисидаги тартибни буздими?

3. Шахснинг процессуал мақоми қандай?

4. Унинг ҳаракати қонуний эътироз ёки илтимоснома билдириш ҳуқуқини амалга ошириш эмасми?

5. Қайси процессуал кодекс қўлланилади?

6. Огоҳлантириш етарлими?

7. Залдан чиқариш учун қонунда белгиланган асослар мавжудми?

8. Суд жаримаси солиш учун алоҳида қонуний асос борми?

9. Ҳаракат МЖтК 180-моддасида назарда тутилган судга ҳурматсизлик аломатларига эгами?

10. Қўлланилган чора суд муҳокамасининг мақсади ва шахснинг процессуал ҳуқуқлари билан мутаносибми?

11. Қўлланилган чора суд мажлиси баённомаси ва зарур ҳолларда аудио-видео **қайдда тўлиқ акс эттирилдими?**

Шу тарзда ёндашиш суд мажлисида процессуал интизомни таъминлашни жазолашга эмас, **одил судловни самарали амалга оширишга хизмат қилувчи процессуал механизм** сифатида қараш имконини беради.

АДОЛАТ, ҲУҚУҚ ВА СУД ҲАҚИДА БУЮК МУТАФАККИРЛАР ФИКРЛАРИ

***

АБУ НАСР ФОРОБИЙ

(тахминан 870–950 йиллар, Фороб)

Абу Наср Форобий — Шарқ фалсафасининг буюк намояндаларидан бири, файласуф, мантиқшунос ва давлат бошқаруви масалалари бўйича йирик мутафаккир.

Фикри: Давлат ва жамиятнинг асосий вазифаси инсоннинг муносиб ва фаровон ҳаётини таъминлашдан иборат. Бошқарув адолат, эзгулик ва оқиллик тамойилларига асосланиши лозим.

Асосий манба: «Фозил одамлар шаҳри».

***

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ

(XI аср, Болосоғун)

Юсуф Хос Ҳожиб — туркий халқлар сиёсий-ҳуқуқий ва ахлоқий тафаккурининг йирик намояндаси.

Фикри: Давлатнинг мустаҳкамлиги адолатли бошқарув, оқиллик ва қонун-қоидаларга амал қилиш билан таъминланади. Ҳокимият эгаси халқ олдида масъулиятни ҳис қилиши лозим.

Асосий манба: «Қутадғу билиг».

***

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

(973–1048 йиллар, Хоразм)

Абу Райҳон Беруний — табиатшунос, тарихчи, географ ва қомусий олим. У илмий билишда холислик ва ҳақиқатга содиқликка катта аҳамият берган.

Фикри: Ҳақиқатни англашда холислик, далилга таяниш ва турли қарашларни беғараз ўрганиш муҳимдир. Бу тамойиллар ҳуқуқий муҳокамада ҳам объективлик ва адолатнинг муҳим асоси ҳисобланади.

Асосий манба: «Ҳиндистон» («Таҳқиқ мо ли-л-Ҳинд»).

***

ШАРЛЬ ЛУИ МОНТЕСКЬЁ

(1689–1755 йиллар, Ла-Бред)

Монтескьё — француз маърифатпарвари, сиёсий ва ҳуқуқий тафаккурнинг йирик намояндаси.

Фикри: Инсон эркинлиги ва қонун устуворлигини таъминлаш учун давлат ҳокимиятининг турли тармоқлари ўртасида ваколатлар тақсимланиши муҳим. Суд ҳокимиятининг мустақиллиги адолатли судловнинг муҳим кафолатларидан биридир.

Асосий манба: «Қонунлар руҳи ҳақида».

***

ЖЕРЕМИ БЕНТАМ

(1748–1832 йиллар, Лондон)

Жереми Бентам — инглиз файласуфи ва ҳуқуқшунос, утилитаризм ҳуқуқий мактабининг асосчиларидан бири.

Фикри: Қонун ва давлат фаолиятининг мақсади жамият аъзоларининг фаровонлигини таъминлаш билан боғлиқ. Суд ва ҳуқуқ тизими самарали, тушунарли ва инсон манфаатларига хизмат қилиши керак.

Асосий манба: «Ахлоқ ва қонунчилик тамойилларига кириш».

***

ФРИДРИХ КАРЛ ФОН САВИНЬИ

(1779–1861 йиллар, Франкфурт-на-Майне)

Фридрих Карл фон Савиньи — немис ҳуқуқшуноси, тарихий ҳуқуқ мактабининг асосчиси.

Фикри: Ҳуқуқ жамиятнинг тарихий тараққиёти, урф-одатлари ва ҳуқуқий онги билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланади. Ҳуқуқни яратиш ва қўллашда унинг ижтимоий табиатини ҳисобга олиш зарур.

Асосий манба: «Қонунчилик ва ҳуқуқшунослик учун бизнинг давримизнинг вазифаси ҳақида».

***

АЛЕКСИС ДЕ ТОКВИЛЬ

(1805–1859 йиллар, Париж)

Алексис де Токвиль — француз сиёсий мутафаккири ва тарихчиси.

Фикри: Демократик жамиятда эркинлик ва тенглик институтларининг барқарорлиги фуқароларнинг ҳуқуқий маданияти ва мустақил ижтимоий институтларга ҳам боғлиқ. Суд институтлари шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишда муҳим ўрин тутади.

Асосий манба: «Америкада демократия».

***

ОЛИВЕР УЭНДЕЛЛ ХОЛМС КИЧИК

(1841–1935 йиллар, Бостон)

Оливер Уэнделл Холмс кичик — америкалик ҳуқуқшунос ва АҚШ Олий суди судьяси, ҳуқуқий реализм ривожига катта таъсир кўрсатган.

Фикри: Ҳуқуқни тушунишда унинг амалиётда қандай қўлланиши ва суд қарорларида қандай намоён бўлишига эътибор бериш муҳим. Ҳуқуқ назарияси суд амалиёти билан узвий боғлиқ бўлиши керак.

Асосий асарлари: «The Common Law», «The Path of the Law».

***

ГАНС КЕЛЬЗЕН

(1881–1973 йиллар, Прага)

Ганс Кельзен — австриялик ҳуқуқшунос, ҳуқуқнинг норматив назарияси асосчиларидан бири.

Фикри: *Ҳуқуқ тизими ўзаро боғлиқ ҳуқуқий нормалар иерархиясидан ташкил топади. Суд қарорлари ҳуқуқий тизимдаги белгиланган нормаларга асосланган ҳолда қабул қилиниши лозим.*

Асосий манба: «Ҳуқуқнинг соф назарияси».

. РОНАЛЬД ДВОРКИН

(1931–2013 йиллар, Вустер, АҚШ)

Рональд Дворкин — америкалик ҳуқуқ файласуфи, инсон ҳуқуқлари ва ҳуқуқни талқин қилиш назариясининг машҳур вакили.

Фикри: *Ҳуқуқни қўллашда инсон ҳуқуқлари ва адолат тамойиллари муҳим аҳамиятга эга. Судья ҳуқуқий нормани талқин қилишда ҳуқуқ тизимидаги принциплар ва шахснинг ҳуқуқий манфаатларини ҳам ҳисобга олиши лозим.*

Асосий асарлари: «Taking Rights Seriously», «Law's Empire».

ЖАН-ЖАК РУССО

(1712–1778 йиллар, Женева)

Жан-Жак Руссо — француз-швейцар файласуфи, ижтимоий шартнома назариясининг машҳур вакили.

Фикри: *Давлат ҳокимиятининг манбаи халқнинг умумий иродаси билан боғлиқ. Қонун барчага умумий ва тенг татбиқ этилиши керак.*

Асосий манба: «Ижтимоий шартнома ҳақида».

УИЛЬЯМ БЛЭКСТОУН

(1723–1780 йиллар, Лондон)

Уильям Блэкстоун — инглиз ҳуқуқшуноси, суд амалиёти ва умумий ҳуқуқ тизимини тизимлаштиришга катта ҳисса қўшган олим.

Фикри: *Судловда инсонни асоссиз жазолашдан ҳимоя қилиш ва ҳуқуқий кафолатларни таъминлаш адолатли судловнинг муҳим шартидир.*

Асосий манба: «Англия қонунлари шарҳлари».

ЖОН СТЮАРТ МИЛЛ

(1806–1873 йиллар, Лондон)

Жон Стюарт Милл — инглиз файласуфи ва сиёсий иқтисодчиси, шахс эркинлиги назариясининг машҳур вакили.

Фикри: Инсоннинг шахсий эркинлиги қонун билан асоссиз чекланмаслиги керак. Ҳуқуқий тартиб шахс ва жамият манфаатлари ўртасида оқилона мувозанатни таъминлаши лозим.

Асосий манба: «Эркинлик ҳақида».

***

ИММАНУИЛ КАНТ

(1724–1804 йиллар, Кёнигсберг)

Иммануил Кант — немис классик фалсафасининг буюк намояндаси.

Фикри: Ҳуқуқ инсонларнинг ташқи эркинлигини бир-бири билан уйғунлаштиришга хизмат қилиши керак. Ҳар бир инсон шахс сифатида ҳурмат қилиниши ва ҳуқуқий эркинликка эга бўлиши лозим.

Асосий манба: «Ахлоқ метафизикаси», «Ҳуқуқ таълимоти».

***

ГЕОРГ ВИЛЬГЕЛЬМ ФРИДРИХ ГЕГЕЛЬ

(1770–1831 йиллар, Штутгарт)

Гегель — немис классик фалсафасининг энг йирик вакилларидан бири.

Фикри: *Ҳуқуқ инсон эркинлигининг ижтимоий шаклда намоён бўлишини таъминлайди. Ҳуқуқий давлатда шахсий эркинлик ва умумий ижтимоий манфаат ўртасида уйғунлик таъминланиши лозим.*

Асосий манба: «Ҳуқуқ фалсафаси».

IY-Қисм

ХУЛОСА

Суд муҳокамасида процессуал тартиб ва тарафлар тенглиги одил судловни амалга оширишнинг ўзаро узвий боғлиқ бўлган муҳим кафолатларидан ҳисобланади. Суд муҳокамасининг қонуний, холис, самарали ва адолатли ўтказилиши нафақат судьянинг процессуал нормаларни тўғри қўллашига, балки суд мажлисида иштирок этувчи барча шахсларнинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқ англаши ҳамда уларга риоя қилишига ҳам боғлиқ.

Суд муҳокамасида процессуал тартибнинг мавжудлиги, аввало, судьяга ишнинг ҳолатларини тўлиқ ва холисона аниқлаш, тарафларнинг ҳуқуқларини амалга ошириши учун зарур шароит яратиш, далилларни бевосита текшириш ва якуний процессуал қарорни қонун талаблари асосида қабул қилиш имконини беради. Шу билан бирга, процессуал тартиб фақат суд мажлисида ташқи интизомни таъминлаш билан чекланмайди. У суд муҳокамасининг белгиланган процессуал шаклда ўтказилиши, иштирокчиларнинг ҳуқуқлари изчил таъминланиши, процессуал ҳаракатларнинг кетма-кетлигига риоя қилиниши ва қабул қилинадиган қарорларнинг асосланган бўлишини ҳам қамраб олади.

Тарафлар тенглиги эса суд муҳокамасида даъвогар ва жавобгарга, шунингдек ишнинг хусусиятига кўра бошқа иштирокчиларга ўз процессуал ҳуқуқларини амалга ошириш учун тенг имкониятлар яратилишини англатади. Тенглик ҳар бир тарафнинг айнан бир хил процессуал ҳаракатни амалга ошириши дегани эмас. У, аввало, тарафларнинг ўз талаб ва эътирозларини баён қилиш, далиллар тақдим этиш, уларни текширишда иштирок этиш, илтимоснома ва эътирозлар билдириш, бошқа тарафнинг важларига муносабат билдириш, суд музокараларида қатнашиш ҳамда қонунда назарда тутилган тартибда суд ҳужжатларидан шикоят қилиш имкониятларининг тенг таъминланишини назарда тутади.

Суднинг холислиги ва тарафлар тенглиги бир-бирини тўлдирувчи кафолатлардир. Судья бир тарафга процессуал имконият бериб, иккинчи тарафга худди шу мазмундаги имкониятни асоссиз равишда рад этса, тарафлар тенглиги бузилиши мумкин. Шу сабабли судьянинг ҳар қандай процессуал ҳаракати ва қарори объектив, қонуний ва холис асосга эга бўлиши лозим.

1. Судьянинг процессуал раҳбарлиги ва холислиги

Суд муҳокамасини самарали ташкил этишда судьянинг процессуал раҳбарлиги алоҳида аҳамият касб этади. Судья суд мажлисини бошқаради, процессуал ҳаракатларнинг кетма-кетлигини белгилайди, тарафларга ва бошқа иштирокчиларга сўз беради, илтимоснома ва эътирозларни кўриб чиқади, далилларни текшириш жараёнини ташкил этади ҳамда суд мажлисида белгиланган тартибга риоя этилишини таъминлайди.

Бироқ процессуал раҳбарлик судьянинг тарафлардан бирининг позициясини қўллаб-қувватлаши ёки унинг процессуал манфаатларини амалга оширишга кўмаклашишига айланиб қолмаслиги керак. Судьянинг вазифаси тарафлар ўртасида низони ҳал қилиш учун зарур процессуал шароитни яратишдан иборат бўлиб, тарафлар ўрнига уларнинг талаб ва эътирозларини шакллантириш, бир тарафнинг далилларини бошқасининг далилларидан устун қўйиш ёки тарафлардан бирига процессуал позициясини кучайтириш учун асоссиз ёрдам бериш суднинг холислигига зид бўлади.

Шу нуқтаи назардан, судьянинг процессуал раҳбарлиги билан тарафларнинг процессуал мустақиллиги ўртасида оқилона мувозанат сақланиши лозим. Судья процесснинг қонуний шаклини таъминлайди, тарафлар эса ўз талаб ва эътирозларини мустақил равишда асослайдилар.

2. Процессуал интизомни таъминлаш чоралари

Суд мажлисида процессуал интизомни таъминлаш одил судловнинг самарадорлиги учун зарур шартдир. Суд мажлиси иштирокчилари судга ҳурмат билан муносабатда бўлиши, раислик қилувчининг қонуний фармойишларига риоя қилиши, белгиланган тартибни бузмаслиги ва бошқа иштирокчиларнинг процессуал ҳуқуқларини ҳурмат қилиши лозим.

Процессуал интизом бузилган ҳолларда суд томонидан қонунда назарда тутилган таъсир чоралари қўлланиши мумкин. Бундай чораларни қўллашда эса мутаносиблик, қонунийлик ва зарурлик талабларига риоя қилиш муҳимдир. Чора қўллашнинг мақсади шахсни жазолашдан кўра, аввало суд муҳокамасининг нормал давом этишини таъминлаш, бошқа иштирокчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва судга нисбатан белгиланган тартибни сақлашдан иборат бўлиши керак.

Шунинг учун суд мажлисида тартиб бузилганда судья ҳар бир ҳолатнинг хусусиятини, бузилишнинг даражасини, унинг суд муҳокамасига таъсирини ва шахснинг ҳаракатларини ҳисобга олган ҳолда тегишли процессуал чорани танлаши мақсадга мувофиқ.

Процессуал тартибни таъминлаш чораларини қўллашда уларнинг ҳуқуқий табиатини тўғри фарқлаш ҳам муҳим. Хусусан, **суд жаримаси** процессуал қонунчиликда назарда тутилган процессуал таъсир чораси бўлиб, **маъмурий жарима** эса маъмурий ҳуқуқбузарлик учун қўлланадиган маъмурий жазо чорасидир. Уларнинг қўллаш асослари, ҳуқуқий мақсади, процессуал тартиби ва ҳуқуқий оқибатлари бир хил эмас.

Шу сабабли судга ҳурматсизлик ёки суд мажлисида тартибни бузиш билан боғлиқ ҳар бир ҳолатда қайси ҳуқуқий чора қўлланиши мумкинлиги қонун нормалари асосида аниқ белгиланиши ва суд ҳужжатида асослантирилиши лозим.

3. Тарафларнинг тенг процессуал имкониятларини таъминлаш

Тарафлар тенглиги суд муҳокамасининг барча босқичларида таъминланиши керак. Бу талаб фақат суд мажлисини очиш вақтида ҳуқуқларни тушунтириш билан чекланмайди.

Тарафларга иш материаллари билан танишиш, далиллар тақдим этиш, далилларни текширишда қатнашиш, гувоҳлар, экспертлар ва мутахассисларга саволлар бериш, илтимоснома ва эътирозлар билдириш, бошқа тарафнинг фикрларига муносабат билдириш ва суд музокараларида иштирок этиш учун амалда тенг имконият яратилиши лозим.

Айниқса, бир тараф томонидан тақдим этилган янги далил ёки янги ҳуқуқий важ иккинчи тарафга маълум қилинмаган ҳолда суд томонидан бевосита баҳоланиши тарафнинг эшитилиш ҳуқуқига салбий таъсир қилиши мумкин. Шу боис суд муҳокамасида ҳар бир тарафнинг қарши тараф тақдим этган далил ва важлар билан танишиши ҳамда уларга нисбатан ўз фикрини билдириши учун зарур процессуал имконият берилиши муҳим.

Тарафлар тенглигини таъминлашда суд мажлиси баённомаси ҳамда аудио-видео қайд воситалари муҳим кафолат вазифасини бажаради. Улар суд муҳокамасида қандай процессуал ҳаракатлар амалга оширилганини, тарафларга қандай имкониятлар берилганини ва уларнинг илтимоснома ҳамда эътирозлари қандай ҳал этилганини кейинчалик текшириш имконини беради.

4. Процессуал ҳуқуқларни чеклашга йўл қўйилмаслиги

Суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш зарурати билан тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини таъминлаш ўртасида мувозанат сақланиши лозим.

Тартибни таъминлаш баҳонасида тарафнинг қонуний илтимосномасини асоссиз равишда кўриб чиқмаслик, далил тақдим этиш имкониятини бермаслик, савол бериш ҳуқуқини асоссиз чеклаш, суд музокарасида сўз бермаслик ёки қарши тарафнинг важларига муносабат билдириш имкониятини йўққа чиқариш тарафлар тенглиги принципининг бузилишига олиб келиши мумкин.

Айни вақтда тарафларнинг процессуал ҳуқуқлари мутлақ эмас. Қонун судга суд муҳокамасининг тартибини таъминлаш, алоқадор бўлмаган масалаларни чеклаш, такрорий ёки ишни сунъий равишда чўзишга қаратилган ҳаракатларга барҳам бериш ваколатини беради. Бироқ бундай чеклов ҳар доим қонуний асосга, ишнинг ҳолатларига ва процессуал мақсадга мос бўлиши керак.

Шунинг учун судья процессуал ҳуқуқни чеклашдан олдин мазкур чекловнинг ҳуқуқий асоси мавжудлигини, уни қўллаш заруратини ва тарафнинг ишни кўриб чиқишдаги ҳуқуқларига таъсирини баҳолаши лозим.

5. Процессуал бузилишларнинг суд ҳужжатига таъсири

Процессуал тартиб ва тарафлар тенглигининг бузилиши ҳар доим ҳам бир хил ҳуқуқий оқибатни келтириб чиқармайди. Бузилишнинг суд ҳужжатига таъсири унинг хусусияти, даражаси ва иш натижасига таъсир қилган-қилмаганлиги билан боғлиқ ҳолда баҳоланиши лозим.

Агар тарафнинг муҳим процессуал ҳуқуқи таъминланмаган бўлса, масалан, у далиллар билан танишиш, уларга муносабат билдириш ёки суд музокарасида иштирок этиш имкониятидан асоссиз маҳрум қилинган бўлса, бундай ҳолат юқори инстанция суди томонидан суд ҳужжатининг қонунийлиги ва асослилигини текширишда муҳим аҳамият касб этиши мумкин.

Шу муносабат билан апелляция ва кассация босқичларида процессуал бузилишларни баҳолашда фақат процессуал норманинг формал бузилганлиги эмас, балки ушбу бузилиш тарафнинг ҳуқуқларига ва ишни тўғри ҳал қилиш имкониятига қандай таъсир қилганлиги ҳам аниқланиши зарур.

6. Суд муҳокамасида процессуал тартиб ва тенгликни таъминлашнинг амалий алгоритми

Суд муҳокамасини самарали ташкил этиш мақсадида судья учун қуйидаги умумий алгоритмдан фойдаланиш мумкин:

биринчи, суд мажлиси бошланишидан олдин иш иштирокчиларининг келган-келмаганини, уларнинг шахси ва ваколатларини текшириш;

иккинчи, иштирокчиларга уларнинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш;

учинчи, рад қилишлар, илтимосномалар ва эътирозларни ўз вақтида кўриб чиқиш;

тўртинчи, ҳар бир тарафга ўз процессуал позициясини баён қилиш учун зарур имконият бериш;

бешинчи, далилларни текширишда тарафларнинг иштирокини таъминлаш;

олтинчи, бир тараф тақдим этган далил ёки важ иккинчи тарафга маълум бўлиши ва унга муносабат билдириш имконияти таъминланишини назорат қилиш;

еттинчи, савол бериш ва эътироз билдириш ҳуқуқларини қонун доирасида таъминлаш;

саккизинчи, суд мажлисида тартиб бузилганда қонун назарда тутган чораларни мутаносиблик асосида қўллаш;

тўққизинчи, процессуал қарорларни тегишли тартибда расмийлаштириш ва асослаш;

ўнинчи, суд муҳокамаси якунида тарафларнинг суд музокараларида иштирок этиши ва якуний позицияларини баён қилиш имкониятини таъминлаш.

Ушбу алгоритм судьяга бир томондан суд мажлисида процессуал тартибни сақлаш, иккинчи томондан эса тарафларнинг процессуал ҳуқуқларини тўлиқ амалга ошириш учун зарур шароит яратиш имконини беради.

7. Амалий таклифлар

Суд муҳокамасида процессуал тартиб ва тарафлар тенглигини янада самарали таъминлаш мақсадида қуйидаги амалий ёндашувлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

1. Суд мажлисида процессуал ҳаракатларнинг кетма-кетлиги олдиндан аниқ режалаштирилиши ва иштирокчиларга тушунарли тарзда ташкил этилиши.
2. Ҳар бир муҳим илтимоснома ва эътироз бўйича суднинг позицияси тегишли процессуал ҳужжатда ёки суд мажлиси баённомасида аниқ акс эттирилиши.

3. Тарафлардан бирига берилган муҳим процессуал имкониятнинг иккинчи тарафга ҳам қонун доирасида таъминланганлиги судья томонидан назорат қилиниши.

4. Суд мажлисида тартиб бузилганда чора қўллашдан олдин унинг ҳуқуқий асоси ва зарурлиги аниқ белгиланиши.

5. Суд жаримаси билан маъмурий жариманинг ҳуқуқий табиати ва қўллаш асослари суд амалиётида аниқ фарқланиши.

6. Суд мажлисларининг аудио-видео қайди процессуал ҳаракатларнинг тўлиқ ва холис қайд этилишини таъминлаш воситаси сифатида самарали қўлланилиши.

7. Видеоконференцалоқа ва электрон технологиялардан фойдаланилганда масофадан иштирок этаётган шахсларга суд залида иштирок этаётган шахслар билан тенг процессуал имкониятлар яратилиши.

8. Апелляция ва кассация босқичларида процессуал бузилишлар баҳоланганда уларнинг тарафлар ҳуқуқларига реал таъсирига алоҳида эътибор қаратилиши.

Якуний хулоса

Умуман олганда, суд муҳокамасида процессуал тартиб ва тарафлар тенглиги бир-биридан ажралган икки мустақил талаб эмас, балки одил судловнинг ягона процессуал механизмини ташкил этувчи ўзаро боғлиқ кафолатлардир.

Процессуал тартибсиз тарафлар тенглигини амалга ошириш қийин, тарафлар тенглигисиз эса процессуал тартибнинг ўзи одил судлов мақсадига тўлиқ хизмат қила олмайди. Шунинг учун судьянинг асосий вазифаларидан бири ушбу икки талаб ўртасида мувозанатни таъминлашдан иборат.

Судья суд муҳокамасини бошқариши, унинг самарали ва тартибли ўтишини таъминлаши лозим. Бироқ бу ваколат тарафларнинг мустақил процессуал позициясини алмаштириш ёки улардан бирининг манфаатини илгари суриш воситасига айланмаслиги керак. Судьянинг процессуал

раҳбарлиги қонунийлик, холислик, тенглик ва мусобақалашув принциплари билан чекланган ҳолда амалга оширилиши лозим.

Тарафлар эса ўз навбатида берилган процессуал ҳуқуқлардан виждонан фойдаланиши, судга ҳурмат билан муносабатда бўлиши, суд мажлисида белгиланган тартибга риоя қилиши ва бошқа процесс иштирокчиларининг ҳуқуқларини ҳурмат қилиши зарур.

Шундай қилиб, суд муҳокамасида процессуал тартибни таъминлаш — фақат интизомни сақлаш, тарафлар тенглигини таъминлаш эса фақат ҳуқуқларни формал равишда тушунтиришдан иборат эмас. Уларнинг ҳақиқий мазмуни суд муҳокамасининг ҳар бир босқичида қонуний, холис, очиқ ва тенг процессуал муҳитни яратишда намоён бўлади.

Адолатли судловнинг амалий натижаси ҳам айнан шундай муҳитда шаклланади. Суд муҳокамасида ҳар бир тараф ўз фикрини эркин билдириши, далилларини тақдим этиши, қарши тарафнинг важларига муносабат билдириши ва суднинг холис процессуал раҳбарлиги остида ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиши учун реал имкониятга эга бўлгандагина суд ҳужжатининг қонунийлиги ва асослилигига бўлган ишонч мустаҳкамланади.

Шу маънода, **процессуал тартиб — суд муҳокамасининг шаклий кафолати, тарафлар тенглиги — унинг мазмуний кафолати, судьянинг холис процессуал раҳбарлиги эса ушбу икки кафолатни амалда бирлаштирувчи асосий механизм** ҳисобланади.

Ү-Қисм

5.1.СУД МУҲОКАМАЛАРИНИ ОЛИБ БОРИШ ЮЗАСИДАН ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМ ҚАРОРЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМИНИНГ ҚАРОРИ

БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯ СУДИ ТОМОНИДАН ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҚОНУН НОРМАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси янги таҳрирда қабул қилинганлиги, суд амалиётида масалалар келиб чиқаётганлиги муносабати билан ҳамда биринчи инстанция суди томонидан қонун нормалари бир хилда ва тўғри қўлланилишини таъминлаш мақсадида, «Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 17-моддасига асосланиб, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарор қилади:

1. Судларнинг эътибори фуқаролик ишларини кўришда фуқаролик процессуал қонун ҳужжатлари нормаларига қатъий риоя этиш зарурлигига, уларга риоя қилмаслик эса, тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар ҳуқуқлари бузилишига олиб келишига қаратилсин.

2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси (бундан буён матнда ФПК деб юритилади) 3-моддасига мувофиқ ҳар қандай манфаатдор шахс бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқи ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатини ҳимоя қилиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда фуқаролик ишлари бўйича судга (бундан буён матнда суд деб юритилади) мурожаат қилишга ҳақли.

3. Судья аризани иш юритишга қабул қилиш тўғрисидаги, қабул қилишни рад этиш ёки қайтариш ёхуд судга тааллуқлилигига кўра бошқа судга ўтказиш ҳақидаги масалани ариза судга келиб тушган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай якка тартибда ҳал этади. Аризани иш юритишга қабул қилиш, қабул қилишни рад этиш ёки қайтариш ёхуд аризани судга тааллуқлилигига кўра, бошқа судга ўтказиш тўғрисида ажрим чиқарилади. Аризани иш юритишга қабул қилишни рад этиш ёки қайтариш, шунингдек, аризани тааллуқлилигига кўра, бошқа судга ўтказиш тўғрисидаги ажримнинг кўчирма нусхаси ариза ва унга илова қилинган ҳужжатлар билан бирга аризачига ажрим чиқарилгандан кейинги кундан кечиктирмай юборилади.

Иқтисодий ёки маъмурий суддан ариза ёки иш материаллари судга тааллуқлилигига кўра, келиб тушганда судья ариза ФПКнинг 189, 190 ва 191-моддаларида кўрсатилган талабларга мувофиқ эмаслигини аниқлагач, ариза судга келиб тушган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай даъвогарни (аризачини) камчиликларни бартараф этиш зарурлиги тўғрисида хабардор қилади ва унга бунинг учун ўн кундан ошмайдиган муддат беради.

Тушунтирилсинки, иқтисодий ёки маъмурий суддан келиб тушган ариза ёки иш материалларидаги камчиликларни бартараф этиш тўғрисидаги хабарнома судьянинг камчиликларни бартараф этиш тўғрисидаги ажрими билан расмийлаштирилади ва ажримда бу камчиликларни бартараф этиш муддати кўрсатилади. Мазкур ажрим даъвогар (аризачи)га ФПК 273-моддасида назарда тутилган тартибда юборилади.

Камчиликлар бартараф этилмаган тақдирда даъво ариза (ариза) ФПК 195-моддаси, 1-қисмининг 4^1-бандига асосан қайтарилади.

Судларнинг эътибори ажрим чиқармасдан туриб аризани қабул қилишни рад этиш ёки қайтаришга йўл қўйилмаслигига қаратилсин. Мазкур талаб қарши даъвога ҳам тегишли бўлиб, у ФПК 199-моддасига мувофиқ умумий қоидаларга биноан (судловга тегишлилик бундан мустасно) тақдим этилади.

Судья фақат ФПК 194, 195-моддаларида назарда тутилган асослар бўйича аризани қабул қилишни рад этишга ёки қайтариш ёхуд аризани судга тааллуқлилигига кўра, бошқа судга ўтказишга ҳақли бўлиб, бунда қонунда назарда тутилган асослар рўйхати тугал эканлиги инобатга олиниши лозим.

Арз қилинган талаблар исботланмаганлиги, даъво муддати ўтганлиги ва қонунда назарда тутилмаган бошқа асослар бўйича аризани иш юритишга қабул қилиш ва иш қўзғатишни рад этишга йўл қўйилмайди.

4. Аризани қабул қилишни рад этиш ёки қайтариш ҳақидаги ажримнинг кўчирма нусхаси ариза ва унга илова қилинган ҳужжатлар билан бирга, аризани ёки ишни судга тааллуқлилигига кўра, бошқа судга ўтказиш ҳақидаги ажрим нусхаси эса аризачига ажрим чиқарилгандан кейинги кундан кечиктирмай юборилади.

Аризани қайтариш ҳақидаги суд ажрими устидан ФПКнинг 44 ва 45-бобларида белгиланган тартибда хусусий шикоят (протест) берилиши мумкин ва у бекор қилинган тақдирда, ариза судга дастлаб мурожаат қилинган кунда берилган ҳисобланади.

Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, қарши даъвони у ФПК 200-моддасида назарда тутилган талабларга жавоб бермаслиги сабабли қабул қилишни рад қилиш ҳақидаги ажрим устидан, бу ҳолат судга мустақил даъво тақдим этилишига тўсқинлик қилмаслиги туфайли, шикоят берилмайди.

5. Шуни назарда тутиш лозимки, ишни суд муҳокамасига тайёрлаш фуқаролик процессининг муҳим босқичи бўлиб, бу ишнинг ўз вақтида, ҳар томонлама, холисона кўриб чиқилиши ва ҳал қилинишини таъминлайди.

Ишни суд муҳокамасига ўз вақтида ва сифатли тайёрлаш судга қуйидаги имкониятларни беради:

тарафларнинг ҳуқуқий муносабатларини ва ишни кўришда амал қилиниши лозим бўлган қонунни аниқлаш;

тарафларнинг талаб ва эътирозларини асословчи, шунингдек низони тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа фактларни аниқлаш;

ишни ҳал қилиш учун лозим бўлган далиллар доирасини аниқлаш ва уларнинг ўз вақтида суд мажлисига тақдим этилишини таъминлаш;

ишда иштирок этиши мумкин бўлган шахслар таркиби тўғрисидаги масалани ҳал қилиш;

тарафлар, ишда иштирок этувчи бошқа шахслар томонидан зарур бўлган далиллар тақдим этилишини таъминлаш;

тарафларни яраштиришга эришиш.

Судья ФПК 204-моддасида назарда тутилган барча зарур ҳаракатларни бажариш чораларини кўриши шарт.

Шуни назарда тутиш лозимки, ишни суд муҳокамасига тайёрлашга қаратилган ҳаракатлар, башарти бундай зарурат кечроқ келиб чиқса, тегишли ажрим қабул қилинганидан сўнг ҳам амалга оширилиши мумкин.

Ишни суд муҳокамасига тайёрлаш тўғрисидаги, шунингдек уни тайёрлаш билан боғлиқ равишда чиқарилган ажримлар ишнинг кейинги ҳаракатига таъсир қилмайди ва улар устидан шикоят (протест) берилмайди, далилларни таъминлашни рад этиш ва даъвони таъминлаш тўғрисидаги ажримлар бундан мустасно.

6. Ишни суд муҳокамасига тайёрлаш учун ФПК 202-моддасида белгиланган ўн кунлик муддат алоҳида ҳолларда ўта мураккаб ишлар бўйича (масалан, мулк ҳуқуқи вужудга келиши ёки тугаши (шу жумладан, битимлар, ворислик, давлат мулкини хусусийлаштириш), ер участкасига эгалик қилиш ва фойдаланиш билан боғлиқ низолар бўйича, шунингдек экспертиза ўтказиш, суд топшириғи юбориш, ишни кўраётган суд фаолият кўрсатаётган ҳудуддан ташқарида бўлган фуқаролар ёки ташкилотлардан материаллар олиш талаб этиладиган ишлар бўйича суднинг асослантирилган ажрими билан йигирма кунгача узайтирилиши мумкин.

Алимент ундириш, майиб бўлганлик ёки соғлиққа бошқача тарзда шикаст етказилганлиги шунингдек, боқувчисини йўқотганлиги муносабати билан етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш ва меҳнатга оид ҳуқуқий

муносабатларидан келиб чиқадиган талаблар бўйича ишни суд муҳокамасига тайёрлаш муддати узайтирилишига йўл қўйилмайди.

7. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, ФПК 207-моддасида назарда тутилган фуқаролик ишларини кўриш ва ҳал қилишнинг умумий ва қисқартирилган муддатлари ишни суд муҳокамасига тайёрлаш тугаган кундан ҳал қилув қарори қабул қилинган ёки аризани кўрмасдан қолдириш, иш юритишни тугатиш, ишни бошқа судга ўтказиш тўғрисида ажрим чиқарилган кун қўшилган ҳолда ҳисобланади.

Даъвогар томонидан битта аризада ўзаро боғлиқ бўлган бир нечта талаб бирлаштирилган ва улардан биттаси учун қонунда кўриш ва ҳал қилишнинг қисқартирилган, бошқалари учун эса, умумий муддати белгиланган бўлса, иш умумий муддатда кўрилиши ва ҳал қилиниши лозим.

Битта иш юритишга бирлаштирилган ишларни кўриш ва ҳал қилиш муддати кейин қўзғатилган иш бўйича белгиланади. Талабларнинг бир қисми алоҳида иш юритишга ажратилганда, ажратилган талаб бўйича ишни кўриш ва ҳал қилиш муддати талабни ажратиш тўғрисида ажрим чиқарилган кундан бошлаб ҳисобланади.

Иш юритиш тўхтатилганидан у тиклангунга қадар бўлган вақт ишни кўриш муддатига қўшилмайди.

Хусусий шикоятни (протестни) кўришга кетган вақт ишни кўриш муддатига қўшилмайди.

8. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, суд топшириғини бажариш қонунда белгиланган барча талабларга риоя этилган ҳолда суд мажлисида амалга оширилиши лозим (ФПК 104 моддаси). Бунда ишда иштирок этувчи шахслар ФПК 40-моддасига биноан оғзаки ва ёзма тушунтиришлар бериш ҳуқуқига эга бўлиб, уларнинг илтимосномасига асосан ёзма тушунтиришлар суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилиши мумкин. Тарафлар ва учинчи шахслар номидан тушунтиришларни уларнинг вакиллари беришлари мумкин. Гувоҳлар била туриб ёлғон кўрсатувлар берганлик учун жиноий жавобгарлик ҳақида огоҳлантирилиши шарт.

Суд топшириғини бажариш пайтида тузилган суд мажлиси баённомасида иш бўйича аҳамиятга эга ҳолатлар ва қўйилган саволларга тўлиқ жавоблар акс эттирилиши лозим.

9. Далилларни таъминлаш ҳақида ариза кўрилаётганда шуни назарда тутиш лозимки, ФПК 76 ва 77-моддаларига мувофиқ у қуйидаги тарзда:

иш қўзғатилгандан олдин ҳам, кейин ҳам;

нафақат ишни кўраётган судга, балки далилларни таъминлаш бўйича процессуал ҳаракатлар амалга оширилиши лозим бўлган жойда фаолият юритаётган судга ҳам берилиши мумкин.

Далилларни таъминлаш ҳақидаги аризани кўришда суд ФПК 77-моддасининг иккинчи қисмида белгиланган барча ҳолатларни аниқлаши шарт.

Далилларни таъминлаш тартибида тўпланган материаллар тегишлилиги бўйича ишни кўриб чиқаётган судга юборилади ёки аризачига берилади.

10. Шуни назарда тутиш лозимки, шахснинг бузилган ҳуқуқларни тиклашга қаратилган суд қарорини амалда ижро қилиш ФПК 106-моддасида назарда тутилган даъвони таъминлаш чоралари ўз вақтида ва тўғри танланганлигига боғлиқ.

Шунга кўра, ариза қабул қилиниб, иш қўзғатилгандан сўнг судья низонинг хусусиятига қараб, манфаатдор шахсдан бундай ариза келиб тушган-тушмаганлигидан қатъи назар, даъвони таъминлаш бўйича зарур чораларни кўриш масаласини ҳал қилиши шарт.

Даъвони таъминлаш чораларини кўраётган судья аризачининг ихтиёри билан боғлиқ эмас ва даъвони таъминлаш бўйича чоралар арз қилинган талабларга мутаносиб бўлишини таъминлаши шарт.

Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, давлат фойдасига мулкий ундирувлар билан боғлиқ ишларни кўришда даъвони таъминлаш чораларини кўриш шарт.

.....

26. Суд мажлиси баённомаси мазмуни ва уни тузиш тартибини белгиловчи ФПК 277, 278-моддалари талабларига қатъий риоя қилиниши, ўз вақтида баённома юзасидан эътироз билдириш ва суд ҳужжатлари устидан шикоят берилишини таъминлашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

27. Мазкур қарор қабул қилиниши, шунингдек қонунчиликка ўзгартиришлар киритилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги «Фуқаролик процессуал қонун ҳужжатлари айрим нормаларининг судлар томонидан қўлланилиши ҳақида»ги 19-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2008 йил 15 майдаги 14-сонли, 2010 йил 14 майдаги 5-сонли, 2015 йил 13 ноябрдаги 18-сонли ва 2016 йил 29 июлдаги 13-сонли қарорлари билан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) ўз кучини йўқотган деб топилсин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси
Пленум котиби,
Тошкент ш.,
2018 йил 19 май,
14-сон

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМИНИНГ ҚАРОРИ
СУДЛАР ТОМОНИДАН ЖИНОЯТ УЧУН ЖАЗО ТАЙИНЛАШ АМАЛИЁТИ ТЎҒРИСИДА

Судлар томонидан жиноят учун жазонинг тўғри тайинланиши одил судловни амалга оширишнинг муҳим кафолатидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддаси талабига кўра, шахсга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак.

(муқаддима Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2025 йил 24 ноябрдаги 22-сонли қарорига асосан иккинчи хатбоши билан тўлдирилган)

Адолатли жазо тайинланиши ундан кўзланган мақсадларга — маҳкумни ахлоқан тузатиш, маҳкум ва бошқа шахслар томонидан янги жиноятлар содир этилишининг олдини олишга эришиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Суд амалиёти таҳлили судлар томонидан жазо тайинлашда қонун нормалари асосан тўғри қўлланилаётганлигини кўрсатади. Шу билан бирга, суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг муҳим таркибий қисми бўлган жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши моҳиятини судлар ҳар доим ҳам чуқур тушунишмаётганлиги оқибатида айрим жиноят ишлари бўйича жазо тури ва меъёрини белгилашда хатога йўл қўйилмоқда.

Жазо тайинлаш масалаларини тартибга солувчи қонун нормалари тўғри қўлланилишини таъминлаш мақсадида, «Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг 17-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми судларга қуйидаги тушунтиришларни беришга қарор қилади:

Жазо тайинлашнинг умумий асосларини қўллаш бўйича

1. Судларнинг эътибори жиноят учун жазо тайинлашда қонунийлик, инсонпарварлик, одиллик ва жавобгарликнинг муқаррарлиги принципларига қатъий амал қилишга қаратилсин.

2. Судларга тушунтирилсинки, Жиноят кодексининг 10-моддасида назарда тутилган жавобгарликнинг муқаррарлик принципи ҳар доим ҳам жазо қўлланилиши шартлигини англатмайди.

Шу туфайли судлар, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган, чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва жиноятнинг очилишига фаол ёрдам берган, етказилган зарарни (зиённи) қоплаган шахсларни ЖК 65, 66, 70, 71-моддаларига мувофиқ жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиш масаласини муҳокама қилишлари лозим.

3. Жиноят кодексининг 8, 54-моддалари мазмунига кўра, жазо адолатли бўлиши — ҳар бир ҳолатда индивидуал тайинланиши, жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига, айбдорнинг шахсига, шунингдек жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларга мувофиқ бўлиши керак.

Жиноятнинг ижтимоий хавфлилик хусусияти тажовуз объекти (инсон ҳаёти ва соғлиғи, мулк, жамоат хавфсизлиги ва ҳ.к.), айб шакли, жиноий қилмишнинг қонунда қайси тоифага (ЖК 15-моддаси) киритилганлиги билан белгиланади.

Жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражаси қилмиш содир этилиши ҳолатлари (жиноий ниятнинг амалга оширилганлиги даражаси ва босқичлари жиноятни содир этиш усули, зарар миқдори ёки келиб чиққан оқибатлар оғирлиги, иштирокчиликда содир этилган жиноятда судланувчининг роли) билан белгиланади.

4. Қонун тайинланадиган жазо тури ва меъёрини айбдорнинг шахсини тавсифловчи объектив ва ижтимоий омиллар билан боғлиқ қилиб қўйганлиги туфайли судлар жиноят ишларини кўриб чиқиш пайтида мазкур ҳолатларни аниқлашлари шарт.

Объектив омилларга, хусусан, айбдорнинг ёши, жинси, ҳомиладорлик ҳолати, ижтимоий омилларга — судланганлиги, оиладаги, жамиятдаги хулқ-атвори, машғулоти, давлат ёки ижтимоий мавқеи ва ҳ.к. лар киради.

5. Судлар ижтимоий хавфи катта бўлмаган, шунингдек унча оғир бўлмаган жиноятларни содир этишда айбдор деб топилган ва жамиятдан ажратмаган ҳолда ахлоқан тузатилиши мумкин бўлган шахсларга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар тайинлаш учун қонунда мавжуд барча имкониятлардан тўлиқ фойдаланишлари керак.

Қонун нормаси санкциясида альтернатив жазолар мавжуд бўлганда ҳукмда озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ жазони қўллаш зарурлиги тўғрисидаги масала муҳокама этилиши шарт.

6. Жиноят-процессуал кодекси 467-моддасининг биринчи қисми талабига кўра айблов ҳукмида жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар кўрсатилиши лозим.

7. Қонун (ЖК 55-моддаси) жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар доирасини чекламайди. Шу сабабли жазо тайинлаш пайтида ушбу моддада кўрсатилмаган бошқа ҳолатлар ҳам жазони енгиллаштирувчи ҳолат сифатида ҳисобга олиниши мумкин (масалан, ижтимоий хавфлилиги катта бўлмаган жиноятнинг биринчи марта содир этилиши, судланувчининг ёш боласи борлиги, жиноятнинг бировга раҳмдиллик кўрсатилиши сабабли содир этилиши, айбдор томонидан бевосита жиноят содир этилганидан сўнг

жабрланувчига тиббий ёки бошқа тарзда ёрдам кўрсатилиши ва ҳ.к.). Бундай ҳолатнинг жазони енгиллаштирувчи деб топилганлиги ҳақидаги хулоса ҳукмда асослантирилиши керак.

Айбни бўйнига олиш тўғрисидаги арз кўринишидаги жазони енгиллаштирувчи ҳолат бор ёки йўқлиги тўғрисидаги масалани ҳал этишда судлар тергов органларига берилган ариза ёки жиноят тўғрисида тергов органи мансабдор шахсига қилинган хабар (ҳар қандай шаклда) ихтиёрий бўлган-бўлмаганлигини ва бу ҳолат шахс жиноят содир этишдаги ўз иштирокини у гумон қилинувчи (айбланувчи) сифатида ушланган ёки гумон қилинувчи (айбланувчи) тариқасида жиноят ишида иштирок этишга жалб қилиш тўғрисидаги қарор унга эълон қилингандан сўнг тасдиқлаганлиги билан боғлиқ ёки боғлиқ эмаслигини текшириб кўришлари лозим.

Агар жиноят содир этилганлиги факти бўйича қўзғатилган иш бўйича уни содир этган шахс аниқланган бўлмаса, шахснинг ўз қилмиши тўғрисида ихтиёрий равишда берган аризаси ёки хабари айбни бўйнига олиш деб баҳоланиши керак. Шунингдек, жиноий жавобгарликка тортилган шахснинг ўзи содир этган бошқа, тергов органларига маълум бўлмаган жиноятлар тўғрисидаги аризаси ҳам айбни бўйнига олиш деб қаралиши лозим.

Икки ёки ундан ортиқ жиноят содир этилиб, улардан айримлари бўйича шахс айбини бўйнига олиб келган бўлса, бу ҳолат жазони енгиллаштирувчи сифатида фақат бўйинга олиш тўғрисида ариза берилган жиноятлар учун жазо тайинлаш пайтида ҳисобга олиниши керак.

8. Жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар доираси (ЖК 56-моддаси) қатъий белгиланган бўлиб, у суд томонидан кенгайтирилиши мумкин эмас. Бироқ, муайян жиноятнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, сабабларини ҳукмда асослантирган ҳолда суд улардан бирортасини ҳам жазони оғирлаштирувчи ҳолат деб топмаслиги мумкин.

Жиноят кодекси 56-моддаси биринчи қисмида кўрсатилган ҳолатлар, агар улар жиноят таркибининг белгиси сифатида назарда тутилган бўлса, жазони оғирлаштирувчи ҳолат деб топилиши мумкин эмас.

9. Такроран ва рецидив жиноят содир этилиши қонунда белгиланган асослар ва доирада оғирроқ жазо тайинланишига олиб келишини инобатга олиб, ҳар бир иш бўйича ЖК 77—80-моддаларига мувофиқ тугалланган ёки олиб ташланган судланганлик ҳолати мавжудлиги ҳақидаги материаллар текшириб чиқилиши ва шунга асосланиб, рецидив жиноят бор-йўқлиги тўғрисидаги масала ҳал этилиши керак.

Жиноят кодекси 34-моддаси мазмунига кўра, рецидив жиноят мавжудлиги ҳақидаги масалани ҳал этишда шахс судланаётган ёки муқаддам судланган қасддан содир этилган жиноят тамом бўлган ёки тамом бўлмаган

жиноят эканлиги, шунингдек ушбу жиноятлардан қай бирида бўлсин шахс бажарувчи ёки иштирокчи бўлганлиги аҳамиятга эга эмас.

Шахсни ўта хавфли рецидивист деб топиш ҳақидаги масалани ҳал этишда шуни назарда тутиш лозимки, ЖК 34-моддасининг олтинчи қисмига кўра, ўн саккиз ёшгача содир қилинган жиноят учун судланганлик шахсни ўта хавфли рецидивист деб топишда ҳисобга олинмайди. Шундан келиб чиқиб, агар шахс муқаддам бир нечта жиноят учун судланган бўлиб, улардан айримларини вояга етмаган ёшда содир этган бўлса, фақат вояга етган даврда содир этилган жиноятлар учун судланганлик эътиборга олиниши лозим.

Шахсни ўта хавфли рецидивист деб топиш тўғрисидаги масала ҳал қилинаётган вақтда унинг бошқа давлатлар судларининг ҳукмлари бўйича судланганлиги ҳам ҳисобга олиниши мумкин.

Бунда судлар бошқа давлат судининг ҳукмида кўрсатилган жиноят учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида ҳам жиноий таъқиб назарда тутилганлигини, шунингдек ушбу Кодекс 34-моддасидаги шахсни ўта хавфли рецидивист деб топиш учун белгиланган мезонларга мувофиқлигини текширишлари керак.

10. Қасддан такроран ёки илгари содир этилган жиноят учун судлангандан сўнг қасддан янги жиноят содир этилиши, агар биринчи жиноят учун жиноий жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетган, судланганлик белгиланган тартибда тугалланган ёки олиб ташланган ёхуд шахс муқаддам содир этган жиноий хатти-ҳаракат учун қонунда жавобгарлик бекор қилинган бўлса, шунингдек ЖК 65, 66, 66[1], 68, 69, 70, 71, 76-моддаларига биноан шахс илгари содир этган жинояти учун жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган бўлса, жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида эътироф этилиши мумкин эмас.

.....

60. Судларга тушунтирилсинки, ҳар бир қилмиш учун алоҳида жазо тайинламасдан туриб жиноятлар мажмуи бўйича жазо белгиланиши ёки алоҳида жиноятлар учун жазо тайинланиб, жиноятлар мажмуи бўйича узил-кесил жазо тайинланмаслиги ёхуд тайинланган жазога илгариги ҳукм бўйича тайинланган ва судга маълум бўлган жазонинг ўталмаган қисми қўшилмаслиги жиноят қонуни нормаларининг нотўғри қўлланилиши сифатида баҳоланиб, ҳукмнинг бекор қилинишига олиб келади.

Бир неча жиноят ёки бир неча ҳукм юзасидан озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган ҳар хил жазолар тайинланганда, шахснинг ушлаб турилган, уй қамоғи ва қамоқда сақланган муддатлари ЖК 59, 59-

моддасининг 8-қисми ва (ёки) 60-моддаси тартибида жазо тайинланганидан сўнг ЖКнинг 62-моддасига асосан оғирроқ жазодан чегирилиши лозим.

61. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар, Тошкент шаҳар судлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди:

ишларни барча суд инстанцияларида кўришда жиноят учун жазо тайинлаш ҳақидаги қонун нормаларининг тўғри қўлланилишини таъминласинлар;

жазо тайинлаш амалиётини доимий равишда ўрганиб бориш ва умумлаштириш, қонунни қўллашда йўл қўйилган хатоларни таҳлил қилган ҳолда, камчиликларни бартараф қилиш юзасидан тегишли чоралар кўрсинлар.

62. Мазкур қарор қабул қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қуйидаги қарорлари ўз кучини йўқотган деб топилсин:

1996 йил 19 июлдаги «Жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида»ги 16-сонли;

1999 йил 14 майдаги «Жиноий жазо чораларини қўллаш бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар ҳақида»ги 11-сонли;

2000 йил 22 декабрдаги «Жиноят учун жазо чораларини тайинлаш борасида суд амалиётида вужудга келган айрим масалалар тўғрисида»ги 31-сонли;

2002 йил 14 июндаги «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 10-сонли қарорнинг 5, 20, 26-бандлари;

2003 йил 19 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми томонидан қабул қилинган айрим қарорларга ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 20-сонли қарорнинг 2, 6-бандлари.

2006 йил 3 февраль,
1-сон

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМИНИНГ

ҚАРОРИ

БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯ СУДИ ТОМОНИДАН ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ ҚОНУН НОРМАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Иқтисодий низоларни ҳал этишда биринчи инстанция суди томонидан Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси нормаларини тўғри ва бир хилда қўлланилишини таъминлаш мақсадида, «Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 17-моддасига асосланиб Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарор қилади:

1. Иқтисодий судларнинг эътибори низоларни Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси (бундан буён матнда ИПК деб юритилади) ва бошқа қонунчиликка қатъий риоя этган, тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги, суд ишларини юритишнинг ошкоралиги, тортишувлиги ва одил судловнинг бошқа принципларини таъминлаган ҳолда ҳал этиш зарурлигига, уларга риоя қилмаслик эса, тарафлар ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар ҳуқуқлари бузилишига олиб келишига қаратилсин.

2. ИПК 3-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ ҳар қандай манфаатдор шахс ўзининг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш учун иқтисодий судга (бундан буён матнда суд деб юритилади) ушбу Кодексда белгиланган тартибда мурожаат қилишга ҳақли.

Бунда манфаатдор шахс деганда, ўзининг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисида мурожаат қилаётган шахс (даъвогар, қарши даъво аризаси бўйича эса жавобгар, аризачи, низонинг предметига нисбатан мустақил талаблар билан арз қилувчи учинчи шахс) тушунилиши лозим.

Судларга тушунтирилсинки, судга мурожаат қилишда ИПКда белгиланган шаклга риоя қилмаслик даъво аризаси (ариза) ва шикоятни қайтариш учун асос бўлади.

3. ИПК 148-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ суд манфаатдор шахсларнинг, прокурорнинг, қонун бўйича давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ҳолларда шу давлат органлари ва бошқа органларнинг аризалари бўйича иш қўзғатади.

Ушбу модданинг иккинчи қисмига кўра, агар қонунда муайян тоифадаги низолар учун судгача ҳал қилиш (талабнома юбориш) тартиби белгиланган ёхуд бу тартиб шартномада назарда тутилган бўлса, фақат

тарафлар ўзаро муносабатларини ихтиёрий равишда ҳал қилиш чораларини кўрганларидан кейингина судда иш қўзғатилиши мумкин. Бундай тартиб, хусусан Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (бундан буён матнда ФК деб юритилади), Солиқ кодекси, Ҳаво кодекси, «Темир йўл транспорти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида белгилаб қўйилган. Низоларни судгача ҳал этиш (талабнома юбориш) тартиби даъвогар учун фақат қонун ва шартномада белгиланган ҳолларда мажбурий эканлигини назарда тутиш лозим.

Агар шартномада тарафлар томонидан келиб чиққан низоларни тинч йўл билан ҳал этиш ҳақидаги шарт назарда тутилган бўлса, аммо низони ҳал этиш тартиби белгиланмаган бўлса, бу ҳолда низони талабнома юбориш йўли билан ҳал этиш тартиби мажбурий ҳисобланмайди. Бунда судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, башарти шу тоифадаги низолар учун қонунда ёки шартномада низони судгача ҳал қилиш (талабнома юбориш) тартиби назарда тутилган бўлса, прокурор, давлат органлари ва бошқа шахслар томонидан даъвогарлар манфаатида даъво аризалари судга тақдим этилишидан олдин ҳам ушбу тартибга риоя қилиниши керак.

4. Судлар суд ҳужжати суд мажлиси ўтказилган тилда тузилиши лозимлигини ҳисобга олишлари керак.

Бунда судларнинг эътибори суд мажлиси қайси тилда бошланса, шу суд мажлиси якунига қадар шу тилда давом эттирилиши ҳамда суд ҳужжати шу тилда тузилиши, суд ишлари юритилаётган тилни билмайдиган суд процесси иштирокчиларининг таржимон орқали иш материаллари билан танишиш, суд ҳаракатларида иштирок этиш ҳамда судда ўз она тилида ёки эркин танланган мулоқот тилида сўзлаш ҳуқуқи таъминланишига эътибор қаратилиши лозим.

5. ИПК 15-моддасининг биринчи қисмига кўра, қонуний кучга кирган суд ҳужжатлари барча давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, бошқа органлар, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурий бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ижро этилиши лозим.

Судья томонидан имзоланган суд ҳужжатлари ишда қолдирилиши сабабли, уларнинг ишда иштирок этувчи шахсларга юбориладиган нусхалари «аслига тўғри» ёзуви киритилиб, суднинг гербли муҳри билан, агар суд ҳужжати электрон тарзда юборилса, у судьянинг электрон рақамли имзоси билан тасдиқланган бўлиши лозим.

6. Рад қилиш тўғрисидаги ариза фақат ИПКнинг 20 ва 21-моддаларида кўрсатилган ҳоллар мавжуд бўлганда қаноатлантирилиши мумкин.

ИПК 20-моддасининг 3-бандини қўллашда судья, агар у ишда иштирок этувчи шахсларнинг (ишда иштирок этувчи шахслар раҳбарлари ёки таъсисчилари (иштирокчилари), юридик шахс мол-мулкининг эгаси) ёки улар вакилларининг қариндоши бўлса, ишни кўришда қатнаша олмаслигини назарда тутиш лозим.

Биринчи инстанция бўйича ишлар барча судларда судья томонидан якка тартибда кўрилади ҳамда уни рад қилиш тўғрисидаги масала суднинг раиси, бир таркибли судда эса шу судья томонидан ҳал қилинади.

Суд раисига нисбатан билдирилган рад қилиш тўғрисидаги масала суд раисининг ўзи томонидан ҳал этилади.

Ишни Олий суднинг биринчи инстанциясида кўраётган судьяни рад қилиш тўғрисидаги масала судлов ҳайъатининг раиси томонидан ҳал қилинади.

Рад қилиш ҳақидаги ариза оғзаки ёки ёзма шаклда билдирилиши мумкин. Оғзаки ариза бевосита суд мажлисининг баённомасида кўрсатилади.

Айни бир шахс томонидан айни бир асослар бўйича такроран рад қилиш билдирилганда у кўриб чиқилмаслиги суд томонидан эълон қилинади ва бу ҳақда суд мажлиси баённомасида кўрсатилади.

7. ИПК 19-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ ишни биринчи инстанция судида кўришда иштирок этган судья, агар суднинг ҳал қилув қарори апелляция ёки кассация ёхуд тафтиш инстанцияси судлари томонидан бекор қилинган бўлса, шу ишни биринчи инстанция судида янгидан кўришда иштирок эта олмайди, янги очилган ҳолатлар бўйича ишларни кўриш бундан мустасно.

Ишни кўришда иштирок этган судья деганда, ишни мазмунан кўришда ва ҳал қилув қарори, қарор қабул қилинишида иштирок этган судья тушунилади.

Судлар назарда тутишлари лозимки, ИПКнинг 19-моддасида белгиланган қоидалар даъво аризасини қабул қилиш ва иш қўзғатиш, ишни суд муҳокамасига тайёрлаш, суд мажлисини қолдириш тўғрисидаги ва бошқа шикоят қилинмайдиган ажримларни қабул қилишда иштирок этган судьяларга татбиқ этилмайди. Бироқ, даъвони кўрмасдан қолдириш ва иш юритишни тугатиш тўғрисидаги ажримларни чиқарган судья шу ишни биринчи инстанция судида янгидан кўришда иштирок этиши мумкин эмас.

8. Судга ИПК 25-моддасининг биринчи қисмида белгиланган иқтисодиёт соҳасида фуқаровий, маъмурий ва бошқа ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган иқтисодий низолар бўйича ишлар тааллуқлидир. Иқтисодий судга тааллуқли бўлган, низо келиб чиқиши мумкин бўлган бошқа ҳуқуқий муносабатлар деганда, хусусан, фуқаролик ва маъмурий

ҳуқуқ нормалари билан қамраб олинмаган ер ва бошқа ҳуқуқий муносабатлар тушунилиши лозим.

Иқтисодий судга корпоратив низолар бўйича ишлар ҳам тааллуқлидир. Бундай ишлар низо вужудга келган ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиси юридик ёки жисмоний шахс бўлишидан қатъий назар, фақат иқтисодий суд томонидан кўриб чиқилади. Бундан меҳнатга оид низолар, шунингдек хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг устав фондидаги (устав капиталидаги) акцияларни, улушларни, кооперативлар аъзоларининг пайларини ўз ичига олувчи мерос мол-мулкни ёки эр-хотиннинг умумий мол-мулкини бўлиш билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган низолар мустасно.

Судлар инобатга олишлари лозимки, ИПКнинг 30-моддасида кўрсатилган корпоратив низоларнинг рўйхати тугал ҳисобланмайди. Шунинг учун низонинг ушбу рўйхатда кўрсатилмаганлигини асос қилиб, даъво аризасини қабул қилишни рад этишга ёки иш юритишни тугатишга йўл қўйилмайди.

Ўзаро боғлиқ бир нечта талаб бирлаштирилган бўлиб, уларнинг айримлари фуқаролик ишлари бўйича судга бошқалари эса иқтисодий судга тааллуқли бўлса, бундай даъво аризаси ИПКнинг 31^1-моддаси талабларидан келиб чиққан ҳолда тааллуқлилигига кўра фуқаролик ишлари бўйича судга ўтказилади. Агар даъво аризаси иш юритишга қабул қилинган бўлса, иш материалларини судга тааллуқлилигига кўра фуқаролик ишлари бўйича судга кўриб чиқиш учун ўтказиш ва иқтисодий суд ишини юритишни тугатиш тўғрисида ажрим чиқарилади.

Агар ўзаро боғлиқ бўлиб, баъзилари иқтисодий судга, бошқалари эса, маъмурий судга тааллуқли бўлган бир нечта талаб бирлаштирилиб берилган даъво аризаси иш юритишга қабул қилинган бўлса, иқтисодий судга тааллуқли бўлган талаб мазмунан кўриб чиқилади. Маъмурий судга тааллуқли бўлган талабни эса, ИПКнинг 31^1-моддаси талабларидан келиб чиққан ҳолда тааллуқлилигига кўра иш материалларини маъмурий судга кўриб чиқиш учун ўтказиш ва унга оид қисми бўйича иш юритишни тугатиш тўғрисида ажрим чиқарилади.

9. ИПК 37-моддасининг бешинчи қисмига мувофиқ корпоратив низолар бўйича даъволар юридик шахс жойлашган ердаги судга тақдим этилади. Бунда шуни эътиборга олиш лозимки, ушбу қоидада кўрсатилган юридик шахс деганда, низо айнан қайси юридик шахснинг фаолияти юзасидан келиб чиққан бўлса, шу юридик шахс тушунилади.

ИПКнинг 30-моддасида кўрсатилган корпоратив низоларнинг рўйхати тугал ҳисобланмаслиги сабабли, ИПКнинг ушбу моддасида кўрсатилмаган,

аммо ўзининг моҳиятига кўра корпоратив низо ҳисобланган даъволар ҳам юридик шахс жойлашган жойда тақдим этилади.

.....

43. Соддалаштирилган иш юритиш тартибидаги иш ушбу Кодексда назарда тутилган даъво ишини юритишнинг умумий қоидалари бўйича, ИПК 23^1-бобида белгиланган хусусиятлар инобатга олинган ҳолда суд томонидан кўриб чиқилади.

Жавобгар даъво аризаси юзасидан ёзма фикрини даъво аризасини иш юритишга қабул қилиш ва иш қўзғатиш ҳақида ажрим чиқарилган кундан эътиборан ўн беш кунлик муддатда судга асослантирган ҳужжатлар ва далилларни илова қилган ҳолда тақдим этишга ҳақли. Ёзма фикрга унинг кўчирма нусхаси даъвогарга юборилганлигини тасдиқловчи ҳужжат илова қилинади.

44. ИПКнинг V бўлимида назарда тутилган аризалар, агар ИПКда тўғридан-тўғри бошқа қоида белгиланмаган бўлса, иш бўйича қабул қилинган суд ҳужжатлари қайси инстанция суди томонидан қабул қилинганидан қатъий назар, ушбу ишни биринчи инстанция судида кўрган судга берилади ва у томонидан кўриб чиқилади.

45. Судлар инобатга олишлари лозимки, ИПКнинг 347-моддасида белгиланган ёзувдаги хатолар, ҳарфий хатолар, ҳисоб-китобдаги янглишишлар билан берилган, шунингдек ўзгартирилган (бекор қилинган) суд ҳужжати асосида берилган ижро варақасини чақириб олиш ва унинг ўрнига янги ижро варақасини бериш қоидаси суд буйруғига ҳам татбиқ этилади.

Олий суд раиси
Пленум котиби,
Тошкент ш.,
2019 йил 24 май,
13-сон

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМИНИНГ ҚАРОРИ

МАЪМУРИЙ ОРГАНЛАР ВА УЛАР МАНСАБДОР ШАХСЛАРИНИНГ ҚАРОРЛАРИ, ҲАРАКАТЛАРИ (ҲАРАКАТСИЗЛИГИ) УСТИДАН ШИКОЯТ ҚИЛИШ ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ БЎЙИЧА СУД АМАЛИЁТИ ҲАҚИДА

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси қабул қилиниши, шунингдек, судлар томонидан маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан шикоят қилиш тўғрисидаги ишларни кўришда қонун нормаларини бир хилда ва тўғри қўлланишини таъминлаш мақсадида, «Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 22-моддасига асосланиб, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарор қилади:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55-моддаси ва Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси (бундан буён матнда МСИЮтК деб юритилади) 4-моддасига мувофиқ, манфаатдор шахс, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса, прокурор, шунингдек, бошқа шахслар ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишга ваколатли айрим фуқаролар ва давлат органлари маъмурий орган қарорини ҳақиқий эмас ва унинг мансабдор шахси ҳаракатини (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш тўғрисидаги ариза (шикоят) билан, башарти бу қарор, ҳаракат (ҳаракатсизлик) туфайли унинг:

ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари бузилган;

ҳуқуқлари, эркинликларини амалга ошириш ва қонуний манфаатларини амалга оширишда тўсқинлик яратилган;

зиммасига қонунга хилоф равишда бирор-бир мажбурият юклатилган;

у ёки бу соҳадаги фаолиятини амалга ошириш учун бошқа тўсқинлик яратилган деб ҳисобласа, судга мурожаат қилишга ҳақли.

2. Маъмурий органлар деганда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги ПФ-269-сонли Фармони билан тасдиқланган республика давлат бошқаруви органлари (вазирликлар, қўмиталар, агентликлар, инспекциялар) ва уларнинг ҳудудий органлари, маҳаллий давлат ҳокимият органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек, маъмурий-бошқарув ваколати берилган бошқа органлар, ташкилотлар ва махсус ташкил этилган комиссиялар тушунилади.

3. Маъмурий органлар мансабдор шахслари деганда, ҳокимият вакили вазифасини бажарадиган ёхуд мазкур органларда маъмурий-бошқарув (ташкилий-фармойиш бериш) вазифасини амалга оширадиган ва юридик

аҳамиятга эга ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахслар тушунилади.

4. Манфаатдор шахс деганда, маъмурий органнинг қарори ёки унинг мансабдор шахси ҳаракати (ҳаракатсизлиги) қаратилган фуқаро ёки юридик шахс ёхуд бундай қарор, ҳаракат (ҳаракатсизлик) ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига дахл этган бошқа шахс тушунилади.

5. Қарор деганда, маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси томонидан якка ёки коллегиал тарзда қабул қилинган ва муайян ҳуқуқий оқибат туғдирувчи ҳужжат тушунилади.

Бунда шуни назарда тутиш лозимки, қарорлар белгиланган шаклда (масалан, жойлардаги ижро ҳокимияти органлари қарорлари) ёки эркин тарзда (масалан, фуқаронинг мурожаатини қаноатлантиришни рад этиш тўғрисидаги ёзма хабар) қабул қилиниши мумкин.

6. Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари деганда, қарор шаклида ифодаланмаган бўлса ҳам, бироқ манфаатдор шахслар ҳуқуқлари ва эркинликларини бузилишига олиб келган ёки уларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари амалга оширилишига тўсқинлик қилган юридик аҳамиятга эга фармойишлар тушунилади.

Ҳаракатсизлик деганда, маъмурий орган ёки унинг мансабдор шахси зиммасига норматив-ҳуқуқий ва бошқа ҳужжатлар (лавозим йўриқномалари, низомлар, регламентлар, буйруқлар) билан юклатилган мажбуриятни бажармаслик тушунилади.

7. Судларга тушунтирилсинки, қонун ҳужжатларига кўра текширилиши Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг мутлақ ваколатига кирадиган давлат органлари қарорлари, шунингдек, қонун ҳужжатларида устидан судга шикоят беришнинг бошқача тартиби назарда тутилган қарорлар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) МСИЮтК 23-бобида белгиланган тартибда кўриб чиқилмайди.

Хусусан, маъмурий органлар мансабдор шахсларининг жиноят иши ёхуд маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш бўйича иш юритиш билан боғлиқ қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан, тегишлича, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси ва Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида белгиланган тартибда шикоят қилинади.

Шу билан бирга, судлар шуни назарда тутиши лозимки, тергов ҳибсхоналари ва жазони ижро этиш муассасалари мансабдор шахсларининг ушлаб турилганлар, қамоққа олинганлар, озодликдан маҳрум қилинган маҳкумларга нисбатан интизомий жазо чораларини қўллаш ҳақидаги қарорлари ва ҳаракатлари МСИЮтК 23-бобида назарда тутилган тартибда

низолашилиши мумкин, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 542-моддасида назарда тутилган тартибда ҳал қилинадиган масалалар бундан мустасно.

8. Судлар шуни назарда тутиши лозимки, маъмурий органларнинг қуйидагилар билан боғлиқ қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан берилган шикоятлар ҳам МСИЮтКнинг 23-бобида назарда тутилган тартибда кўриб чиқилади:

бино, иншоот ва бошқа объектларни жойлаштириш, лойиҳалаштириш, қуриш, реконструкция қилиш, фойдаланишга топшириш, фойдаланиш ва бузишга келишиш ва рухсат бериш (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 20 апрелдаги 200-сонли «Қурилиш соҳасига оид ягона маъмурий қурилиш регламентларини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори);

жамоат бирлашмалари, шу жумладан, сиёсий партияларни давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш, шунингдек, давлат органининг белгиланган муддатда бундай рўйхатдан ўтказишдан бўйин товлаши («Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 12-моддасининг учинчи қисми, «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 9-моддасининг учинчи қисми, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 23-моддасининг иккинчи қисми, «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 26-моддаси).

9. Давлат ижрочисининг қарори, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан МСИЮтКнинг 23-бобида назарда тутилган тартибда шикоят қилинади.

Судлар шуни инобатга олишлари лозимки, давлат ижрочиларининг ижро ҳужжатини Ўзбекистон Республикасининг «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонуни ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва муддатда ижро этмасликда ифодаланган ҳаракатсизлиги устидан низолашишга доир ишлар ҳам маъмурий судга тааллуқлидир.

10. Судларга тушунтирилсинки, ҳарбий бошқарув органлари ва улар мансабдор шахсларининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги), шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар чақирув комиссияларининг қарорлари устидан шикоятлар ҳарбий судлар томонидан кўрилади («Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 45-моддаси, «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат

тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 20²-моддасининг саккизинчи қисми).

11. Судлар шуни назарда тутиши лозимки, маъмурий органнинг юридик шахс мақомига эга бўлмаган алоҳида бўлинмаси ёки мансабдор шахсга нисбатан талаб қўйилганда, суд МСИЮтК 42-моддаси қоидаларига риоя қилган ҳолда, иш бўйича жавобгар сифатида тегишли органни жалб этиш тўғрисидаги масалани ҳал қилиши керак.

Судга махсус комиссиянинг қарори устидан шикоят қилинганида, иш бўйича жавобгар сифатида махсус комиссиянинг ишчи органи бўлган давлат органи жалб этилиши лозим.

Агар иш ҳал қилингунга қадар маъмурий орган қайта ташкил этилган ёхуд тугатилган бўлса, суд унинг ҳуқуқий ворисини ёки аризачининг бузилган ҳуқуқлари ва эркинликларини тиклаш ваколатига эга бўлган органни ишда иштирок этишга жалб қилади.

Агар иш кўриб чиқилаётган вақтга келиб қарори ёки ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) шикоят қилинаётган шахс мансабдор шахс бўлмай қолган бўлса, суд ушбу мансабни эгаллаб турган шахсни ёхуд аризачининг бузилган ҳуқуқлар ва эркинликларини тиклаш ваколатига эга тегишли органни ишда иштирок этиш учун жалб этиш масаласини ҳал қилади.

12. Аризачи ариза (шикоят) билан бевосита судга ёки бўйсунув тартибида юқори турувчи орган ёхуд мансабдор шахсга мурожаат қилишга ҳақли. Юқори турувчи орган ёки мансабдор шахсга дастлаб мурожаат қилмаслик, аризани (шикоятни) қабул қилишни рад этиш учун асос бўлмайди.

Шу билан бирга, шуни назарда тутиш лозимки, қонун ҳужжатларида айрим қарорлар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) устидан мажбурий равишда судгача низолашиш тартиби назарда тутилиши мумкин.

13. Маъмурий органлар ва улар мансабдор шахслари қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан ариза (шикоят) қарори, ҳаракати (ҳаракатсизлиги) низолашилаётган орган жойлашган ёхуд мансабдор шахс ишлайдиган жойдаги туманлараро маъмурий судига берилади.

Турли жойларда бўлган бир нечта жавобгарга нисбатан талаб қўйилганда, ариза (шикоят) аризачининг танлови бўйича жавобгарлардан бири жойлашган жойдаги судга тақдим этилади.

Агар маъмурий орган жойлашган жой унинг ваколати амалга ошириладиган ҳудудга тўғри келмаса, ариза ўша орган ўз мажбуриятларини бажараётган жойда фаолият кўрсатаётган судга берилади.

Йирик инвестор бўлмаган инвесторнинг инвестиция фаолияти билан боғлиқ аризалари (шикоятлари) жавобгар жойлашган ердаги туманлараро

маъмурий судга ёки Қорақалпоғистон Республикаси маъмурий судига, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судларига тақдим этилиши мумкин.

Йирик инвесторнинг инвестиция фаолияти билан боғлиқ аризалари (шикоятлари), шунингдек, товар ва молия бозорларидаги рақобат соҳасидаги муносабатлардан келиб чиқадиган аризалар туманлараро маъмурий судга ёки Ўзбекистон Республикаси Олий судига тақдим этилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди биринчи инстанция суди сифатида қонун билан унинг ваколатига киритилган ишларни кўриб чиқади.

14. Қарорни ҳақиқий эмас деб топиш, ҳаракатни (ҳаракатсизликни) қонунга хилоф деб топиш тўғрисидаги ариза (шикоят) МСИЮтК 128, 187-моддаларига мувофиқ расмийлаштирилиши ҳамда қонунда белгиланган тартибда ва миқдорда давлат божи ва почта харажати тўланган бўлиши лозим.

Ариза (шикоят) шакли ва мазмунига нисбатан МСИЮтК 187-моддасида белгиланган талабларни инобатга олиб, унда жумладан, қуйидагилар кўрсатилиши керак:

қандай қарор, ҳаракат (ҳаракатсизлик) устидан шикоят қилинаётганлиги;

маъмурий органнинг номи;

мансабдор шахснинг фамилияси ва исм-шарифининг бош ҳарфлари;

қарорнинг реквизитлари;

аризачининг аниқ қандай ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги;

аризачининг фикрига кўра, устидан шикоят қилинаётган қарор, ҳаракат (ҳаракатсизлик) қайси қонун ҳужжатига зид эканлиги;

шунга ўхшаш шикоят буйсунув тартибида юқори турувчи орган ёки мансабдор шахсга берилган-берилмаганлиги ва агар берилган бўлса, қандай жавоб олинганлиги.

.....

26. Агар ишни кўришда маъмурий органлар ёки мансабдор шахслар фаолиятида қонун ҳужжатлари бузилганлиги аниқланса, суд бунга нисбатан хусусий ажрим чиқариш орқали муносабат билдириши лозим.

27. Мазкур қарор қабул қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 19 июлдаги «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан келтирилган шикоятларни судларда кўриш амалиёти тўғрисида»ги 18-сонли қарори ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси

Пленум котиби,

Тошкент ш.,
2019 йил 24 декабрь,
24-сон

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМИНИНГ

ҚАРОРИ

СУДЛАР ТОМОНИДАН МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚБУЗАРЛИК ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАРНИ КЎРИШНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ ҚОНУНЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига киритилган ўзгартиришлар муносабати билан суд амалиётида вужудга келаётган масалалар ҳамда қонун нормаларини бир хилда ва тўғри қўлланилишини таъминлаш мақсадида, «Судлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 17-моддасига асосланиб Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарор қилади:

1. Судларнинг эътибори Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг (бундан буён матнда МЖтК деб юритилади) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришни тартибга солувчи нормаларига қатъий риоя этиш зарурлигига қаратилсин.

2. Жиноят ишлари бўйича судга (бундан буён матнда суд деб юритилади) тааллуқли бўлган маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар рўйхати МЖтК 245-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган.

Шуни назарда тутиш лозимки, МЖтК 245-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларига асосан, жиноят ишлари бўйича судларга қуйидаги ишлар ҳам тааллуқли:

ҳуқуқбузар ҳуқуқбузарлик фактини инкор этганда, ҳар қандай маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги;

содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликнинг кам аҳамиятлилиги сабабли ҳуқуқбузарни маъмурий жавобгарликдан озод этиш тўғрисидаги;

ҳуқуқбузарга нисбатан МЖтК Махсус қисми моддасининг санкциясида назарда тутилган энг кам жазодан ҳам камроқ маъмурий жазо қўллаш тўғрисидаги;

якка тартибдаги тадбиркорлар ва (ёки) уларнинг ходимлари томонидан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ равишда содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги, тадбиркорлик субъектлари — юридик шахслар мансабдор шахслари ва (ёки) уларнинг ходимлари томонидан тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш билан

боғлиқ равишда содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги, бундан МЖтК 60-моддасининг иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида, 60[1], 65, 68, 68[1], 99 (қурилиш соҳасида назорат қилиш инспекциясига оид қисмида) ва 283-моддаларида назарда тутилган ҳоллар мустасно;

бир нечта маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги, агар улардан лоақал биттаси жиноят ишлари бўйича судга тааллуқли бўлса;

қонун моддаси санкциясида жазо сифатида махсус ҳуқуқдан маҳрум этиш, ашёларни мусодара қилиш ёки ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш жазоси назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги.

3. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишга тайёрлаш вақтида судья МЖтК 303-моддасига мувофиқ қуйидаги масалаларни ҳал этади:

1) мазкур ишни кўриб чиқиш суднинг ваколатига кириш-кирмаслиги;

2) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва бошқа материаллар тўғри тузилган-тузилмаганлиги;

3) ишни кўриб чиқишда иштирок этувчи шахслар уни кўриб чиқиш вақти ва жойи ҳақида хабардор қилинган-қилинмаганлиги;

4) иш бўйича қўшимча материалларни талаб қилиш зарурияти мавжудлиги;

5) маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс, жабрланувчи, уларнинг қонуний вакиллари ҳамда адвокатнинг иш бўйича илтимосномалари мавжудлиги.

Ишни кўриб чиқишга тайёрлаш вақтида судья ишни тўғри ҳал этилиши учун зарур бўлган бошқа масалаларни ҳам ҳал этиши мумкин.

4. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишга тайёрлаш чоғида қуйидагилар аниқланса, судья маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузган ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақида қарор қабул қилган орган (мансабдор шахс)га маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни қайтариш тўғрисида ажрим чиқаради, агар:

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш судга тааллуқли бўлмаса;

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённомани тузган орган (мансабдор шахс) МЖтК 281, 282-моддаларида назарда тутилган талаблар бузилганлиги аниқланса.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни қайтариш ҳақидаги ажримда қонуннинг қандай талаблари бузилганлиги кўрсатилиши лозим.

Суднинг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни қайтариш ҳақидаги ажрими устидан шикоят (протест) келтирилиши мумкин.

4[1]. Ўзбекистон Республикаси МЖтКнинг 283-моддаси (маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузилмайдиган ҳоллар) 5 — 7-бандларида, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузмасдан ўз аризасида ҳуқуқбузарнинг шахси тўғрисидаги маълумотларни, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган жойни, вақтни ва бу ҳуқуқбузарликнинг моҳиятини, шунингдек ишни ҳал этиш учун зарур бўлган бошқа маълумотларни кўрсатган ҳолда судга мурожаат қилиш ҳуқуқи назарда тутилган.

Судларнинг эътибори, мазкур қонун талабларига кўра тақдим этилган ариза (шикоят)лар судлар томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш сифатида мазмунан кўриб тамомланиши, ушбу талабларга мувофиқ бўлмаган ариза (шикоят)лар эса мазкур Пленум қарори 4-банди талаби асосида ажрим чиқариш орқали қайтарилиши лозимлигига қаратилсин.

Судларга тушунтирилсинки, МЖтК ва бошқа меъёрий ҳужжатлар билан маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган айрим шахсларни жавобгарликка тортишда алоҳида тартиб белгиланган.

Хусусан, ҳарбий хизматчилар ва йиғинга чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар, шунингдек ички ишлар органларининг ҳамда Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардиясининг оддий аскарлар ва бошлиқлар таркибига мансуб шахслар маъмурий ҳуқуқбузарлик учун интизом уставларига мувофиқ жавобгар бўладилар (МЖтК 16-моддаси 1-қисми).

Интизом уставлари ёки интизом тўғрисидаги махсус қоидалар татбиқ этиладиган бошқа шахслар, ана шу устав ёки қоидаларда тўғридан-тўғри назарда тутилган ҳолларда, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганликлари учун интизомий, бошқа ҳолларда эса умумий асосларда маъмурий жавобгар бўладилар (МЖтК 16-моддаси 2-қисми).

Прокуратура органлари ходимларининг маъмурий ҳуқуқбузарликлари учун жавобгарлик масаласи Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, унинг ўринбосарлари, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоятлар, Тошкент шаҳар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар томонидан ваколатлари доирасида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 12 сентябрдаги ПҚ-2036-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Прокуратураси органлари ва муассасаларида хизматни ўташ тўғриси»да Низом 54-бандининг 2-хатбошиси).

Судья тегишли судьялар малака ҳайъатининг хулосаси олинмасдан маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас («Судлар тўғрисида»ги Қонун 64-моддасининг, 5-банди).

Судлар юқоридаги шахсларга нисбатан, шунингдек шу каби алоҳида тартиб белгиланган бошқа шахсларга нисбатан келиб тушган ариза

(шикоят)ларни ҳам мазмунан кўрмасдан ажрим чиқариш орқали қайтаришлари лозим.

5. Қонунга мувофиқ маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш ушбу ҳуқуқбузарлик содир этилган жойда кўриб чиқилади. Шуни назарда тутиш лозимки, МЖтК 304-моддасининг иккинчи қисмида кўрсатилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар транспорт воситалари рўйхатга олинган жойда, МЖтК 187-моддасида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар эса, шундай ҳуқуқбузарликлар содир этилган жойда ёки ҳуқуқбузарнинг истиқомат жойида кўриб чиқилади.

6. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишлар суд томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ва ишга оид бошқа материаллар олинган кундан бошлаб ўн беш кунлик муддатда кўриб чиқилади. Бироқ алоҳида тоифадаги ишларни кўриб чиқиш учун қонунда қисқартирилган муддатлар назарда тутилган «(МЖтК 305-моддасининг иккинчи, учинчи қисмлари, 313[4]-моддасининг биринчи қисми).

7. Судларга тушунтирилсинки, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақидаги қарор мазмуни, шунингдек уларга илова қилинган ҳужжатлар МЖтК 281, 282-моддалари талабларига мувофиқ бўлиши лозим.

Суд маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақидаги қарорни, агар баённома ёки қарор ваколати бўлмаган мансабдор шахс томонидан тузилган ёки чиқарилган, шунингдек, агар унда қуйидагилар кўрсатилмаган бўлса, уни тузган орган ёки мансабдор шахсга камчиликларни бартараф этиш учун қайтаради:

баённома тузилган вақт ва жой, уни тузган шахснинг фамилияси, исми, отасининг исми, мансаби;

маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт ва жой ҳамда унинг моҳияти;

ҳуқуқбузарнинг шахси тўғрисидаги маълумотлар, мазкур ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни назарда тутувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжат;

шахс илгари маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортилганлиги ҳақида маълумотлар;

жабрланувчилар ва гувоҳларнинг фамилияси, яшаш манзили (агарда улар бўлса), ҳуқуқбузарнинг тушунтиришлари, ишни ҳал этиш учун зарур бўлган бошқа маълумотлар.

Суд маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги баённома ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақидаги қарорни, қуйидаги ҳолларда ҳам қайтаради, агар:

жавобгарликка тортилаётган шахс иш материаллари билан таништирилмаган бўлса;

жавобгарликка тортилаётган шахсга баённома ёки қарор нусхаси топширилмаган бўлса;

жавобгарликка тортилаётган шахсга МЖтК 294-моддасида назарда тутилган ҳуқуқлар тушунтирилмаган бўлса.

Мавжуд бўлган камчиликларни бартараф этишга сарфланган муддат МЖтК 36-моддасида назарда тутилган муддатларнинг ўтишини тўхтатмайди.

8. Суд маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқишда маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахснинг МЖтК 294-моддасида назарда тутилган ҳуқуқларини таъминлаш чораларини кўриши шарт. Жумладан, маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс қуйидаги ҳуқуқларга эга:

иш материаллари билан танишиб чиқишга, изоҳлар беришга, далиллар келтиришга, ўз илтимосини баён этишга;

адвокатнинг юридик ёрдамидан фойдаланишга;

ишни кўриб чиқишда қатнашишга, ўз она тилида сўзлашга ёки таржимон хизматидан фойдаланишга;

қарор устидан шикоят беришга.

Маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс ўзининг айбсизлигини исботлашга мажбур эмас.

Маъмурий жавобгарликка тортилаётган шахс ҳуқуқларининг бузилиши маъмурий жавобгарликка тортиш тўғрисидаги қарорни бекор қилиш учун асос бўлади.

9. Тушунтирилсинки, қонунга кўра (МЖтК 13-моддаси) маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган пайтда ўн олти ёшга тўлган шахслар маъмурий жавобгарликка тортиладилар.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган ўн олти ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган шахсларга нисбатан «Болалар масалалари бўйича комиссиялар тўғрисидаги» низомда кўрсатилган чоралар қўлланилади.

Вояга етмаган маъмурий ҳуқуқбузарга нисбатан материалларни болалар масалалари бўйича комиссияга юбориш масаласини ҳал этишда шуни назарда тутиш лозимки, ички ишлар органи ходимининг ёки Миллий гвардия ҳарбий хизматчисининг (ходимининг) қонуний талабларини бажармаслик

ҳуқуқбузарлиги ҳақидаги ишлар ушбу комиссияга берилиши мумкин эмас (МЖтК 14-моддасининг иккинчи қисми).

10. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ҳар бир ишни кўриб чиқишда суд қуйидагиларни аниқлаши шарт:

маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган-этилмаганлигини;

ҳуқуқбузарлик содир этилган вақт ва жойни;

ҳуқуқбузарлик содир этишда ушбу шахснинг айбдор-айбдор эмаслигини;

қонунга кўра шахс мазкур ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарликка тортилиш-тортилмаслигини;

жавобгарликни енгиллаштирувчи ёки оғирлаштирувчи ҳолатлар бор-йўқлигини;

ҳуқуқбузарлик оқибатида мулкий зарар етказилган-етказилмаганлиги;

ишни тўғри ҳал этишда аҳамиятга молик бошқа ҳолатларни.

Судларга тушунтирилсинки, далилларга, шу жумладан, ишда қатнашувчи шахслар томонидан тақдим этилган фото, аудио ва видео ёзувларга, шунингдек, интернет тармоғидан олинган маълумотларга баҳо бериш учун тегишли мутахассис жалб қилиниши мумкин.

Судлар далилларга баҳо беришда МЖтК 276, 277-моддалари талабларига риоя этишлари лозим.

.....

30. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг жиноят ишлари бўйича судлов ҳайъати, вилоятлар ва уларга тенглаштирилган судлар:

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни тўғри ва муддатида кўриб чиқилиши устидан назоратни кучайтирсин;

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришда судлар томонидан маъмурий жазо чораларини тайинлашга доир қонун нормаларининг тўғри қўлланилишини таъминласин;

қуйи судларга амалий ёрдам кўрсатиб, мазкур тоифага оид ишлар, шу жумладан, маъмурий жазо чораларини тайинлаш бўйича суд амалиётини мунтазам умумлаштириб борсин ва йўл қўйилган хатоларни бартараф этиш юзасидан чоралар кўрсин.

(30-банд Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2021 йил 10 июндаги 23-сонли қарори таҳририда)

31. Мазкур қарорнинг қабул қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриш бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 22-сонли қарори ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансин.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Раиси

Пленум котиби,
Тошкент ш.,
2018 йил 30 ноябрь,
35-сон

3.3. СУДЛАР ТОМОНИДАН ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН СУД ҲУЖЖАТЛАРИДАН НАМУНАЛАР

ФУҚАРОЛИК ИШЛАР БЎЙИЧА ТОШКЕНТ ШАҲАР МИРЗО УЛУҒБЕК ТУМАНЛАРАРО СУДИНИНГ ҚАРОРИ[4]

(маъмурий жавобгарликка тортиш ҳақида)

2024 йил 3 март иш рақами № 2-4-45 Тошкент шаҳри

Фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар Мирзо Улуғбек туманлараро судининг иш юритувида,

раислик қилувчи - туманлараро судининг раиси Х.Эранов,

суд мажлис котиби- судья ёрдамчиси И.Салимова,

даъвогар К.Аслановнинг жавобгар П.Раимовага нисбатан фарзандларини ўзининг тарбиясига олиш ва жавобгардан алимент ундириб бериш ҳақидаги фуқаролик ишини кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И:

Даъвогар К.Асланов жавобгар П.Раимовага нисбатан фарзандларини ўзининг тарбиясига олиш ва жавобгардан алимент ундириб бериш ҳақида судга даъво ариза билан мурожаат қилиб, суд даъво аризасини қўллаб қувватлаб, П.Раимова билан 2000 йили октябрь ойида қонуний никоҳдан ўтиб турмуш қуришиб, никоҳларидан 2 нафар фарзандли бўлишганлигини, суднинг ҳал қилув қарори билан уларни ўртасидаги қонуний никоҳлари 2023 йил декабрь ойида бекор қилганлигини, жавобгар 2024 йилни бошида А.Каримов исмли шахс билан турмуш қурганлигини, фарзандларини ота-онасига ташлаб кетганлигини айтиб, фарзандларини ўзини тарбиясига олиб беришни ва жавобгардан фарзандларининг таъминоти учун алимент ундириб беришини сўраган.

Суд мажлисида жавобгар П.Раимова ўзининг тушунтиришида даъво аризани қисман тан олиб, ... даъвони қисман қаноатлантиришни сўраган.

---

[4] *Тошкент шаҳар туманлараро суди суд амалиётидан, суд таркиби ва тарафларнинг исми шарифи ўзгартирилган*

Суд мажлисида қўшимча жавобгар сифатида жалб этилган О.Примов суднинг уч маротаба чақирув хатини олган бўлсада суд мажлисига узрсиз сабабларга кўра келмади.

Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 150-моддасига мувофиқ, суд мажлисида тартибни бузган ёки судга бошқача тарзда ҳурматсизлик билдирган шахс суд томонидан маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Судга ҳурматсизлик гувоҳнинг, даъвогарнинг, жавобгарнинг, ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг судга келишдан қасддан бўйин товлашида ёки раислик қилувчининг фармойишига бўйсунмаслигида ёхуд суд мажлиси вақтида тартибни бузишида намоён бўлиши белгиланган.

Жавобгар сифатида жалб этилган О.Примов суднинг бир неча маротаба чақирув хатларини олган бўлсада, судга ҳурматсизлик кўрсатиб, суд мажлисларига келмади.

Ўзбекистон Республикаси МЖтК 180-моддасига мувофиқ, гувоҳ, жабрланувчи, даъвогар, жавобгар, ишда қатнашувчи бошқа шахсларнинг судга келишдан қасддан бўйин товлашида ёки мазкур шахсларнинг ва бошқа фуқароларнинг раислик қилувчи фармойишига бўйсунмаслигида ёхуд суд мажлиси пайтида тартибни бузишда ўз ифодасини топган судга ҳурматсизлик- базавий ҳисоблаш миқдорининг бир бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Суд, юқорида қайд этилган ҳолатларни ҳамда Кодекс нормаларидан келиб чиқиб, О.Примовнинг суд чақирувларга эътиборсизлигини, суд мажлисига келмаганлигини судга ҳурматсизлик деб баҳолайди ва базавий ҳисоблаш миқдорининг бир баробари миқдорида жарима солишни лозим деб топади.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 150, МЖтК 180, 245^4 -моддаларига қулланиб, қарор қилади,

Қ А Р О Р:

Суд процессига қўшимча жавобгар сифатида жалб этилган О.Примов суднинг бир неча маротаба чақирув хатларини олган бўлсада, суд мажлисларига келмаганлиги судга ҳурматсизлик кўрсатиш деб баҳолансин.

Олим Саматович Примовга - 1987 йил 23 мартда туғилган, паспорти CA234567, базавий ҳисоблаш миқдорининг бир баробари миқдорида жарима солинсин.

Ушбу қарор нисбатан ҳуқуқбузар, уларнинг қонуний вакиллари, адвокат томонидан шикоят берилиши ҳамда прокурор томонидан протест келтирилиши мумкинлиги тушинтирилсин.

Судья *Х.Эранов*

ФУҚАРОЛИК ИШЛАР БЎЙИЧА ТОШКЕНТ ШАҲАР МИРЗО УЛУҒБЕК ТУМАНЛАРАРО СУДИНИНГ АЖРИМИ[5]

(жаримага тортиш ҳақида)

2024 йил 3 март иш рақами № 2-4-45 Тошкент шаҳри

Фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар Мирзо Улуғбек туманлараро судининг иш юритувида,

раислик қилувчи - туманлараро судининг раиси Х.Эранов,

суд мажлис котиби- судья ёрдамчиси И.Салимова,

даъвогар К.Аслановнинг жавобгар П.Раимовага нисбатан фарзандларини ўзининг тарбиясига олиш ва жавобгардан алимент ундириб бериш ҳақидаги фуқаролик ишини кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И:

Даъвогар К.Асланов жавобгар П.Раимовага нисбатан фарзандларини ўзининг тарбиясига олиш ва жавобгардан алимент ундириб бериш ҳақида судга даъво ариза билан мурожаат қилиб, суд даъво аризасини қўллаб қувватлаб, П.Раимова билан 2000 йили октябрь ойида қонуний никоҳдан ўтиб турмуш қуришиб, никоҳларидан 2 нафар фарзандли бўлишганлигини, суднинг ҳал қилув қарори билан уларни ўртасидаги қонуний никоҳлари 2023 йил декабрь ойида бекор қилганлигини, жавобгар 2024 йилни бошида А.Каримов исмли шахс билан турмуш қурганлигини, фарзандларини ота-онасига ташлаб кетганлигини айтиб, фарзандларини ўзини тарбиясига олиб беришни ва жавобгардан фарзандларининг таъминоти учун алимент ундириб беришини сўраган.

Суд мажлисида жавобгар П.Раимова ўзининг тушунтиришида даъво аризани қисман тан олиб, ... даъвони қисман қаноатлантиришни сўраган.

Суд мажлисига мутахассис сифатида туман хотин-қизлар бўлимининг масъул ходими О.Тўхтаева вояга етмаган фарзандни тарафларнинг тарбиясида қолдириш юзасидан фикр билдириш учун жалб

[5] *Тошкент шаҳар туманлараро суди суд амалиётидан, суд таркиби ва тарафларнинг исми шарифи ўзгартирилган*

этилган бўлсада, суднинг уч маротаба чақирув хатини олган бўлсада суд мажлисига узрсиз сабабларга кўра келмади.

Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 62-моддасига мувофиқ, агар мутахассис суд узрсиз деб топган сабабларга кўра суд чақируви бўйича келмаса, шунингдек маслаҳатлар (тушунтиришлар) беришни асоссиз равишда рад этса, Кодекснинг 146-моддасида белгиланган тартибда жаримага тортилиши мумкин.

Жарима солиниши мутахассисни судга келиш ва маслаҳатлар (тушунтиришлар) бериш мажбуриятидан озод этмайди.

ФПКнинг 146-моддасига мувофиқ, суд жарималари Кодексда назарда тутилган ҳолларда солиниши;

Суд жаримасини солиш тўғрисида ажрим чиқарилиши;

Суд томонидан солинадиган суд жаримасининг миқдори базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан ошмаслиги белгиланган.

Суд, юқорида қайд этилган ҳолатларни ҳамда Кодекс нормаларидан келиб чиқиб, О.Тўхтаевнинг суд чақирувларга эътиборсизлигини, суд мажлисига келмаганлигини судга ҳурматсизлик деб баҳолайди ва базавий ҳисоблаш миқдорининг бир баробари миқдорида жарима солишни лозим деб топади.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 62, 146, 271-272-моддаларига қулланиб,

АЖРИМ ҚИЛАДИ:

Суд процессига мутахассис сифатида туман хотин-қизлар бўлимининг масъул ходими О.Тўхтаева суднинг бир неча маротаба чақирув хатларини олган бўлсада, суд мажлисларига келмаганлиги судга ҳурматсизлик кўрсатиш деб баҳолансин.

Озода Ҳамдавовна Тўхтаевга - 1987 йил 23 мартда туғилган, паспорти CA234567, базавий ҳисоблаш миқдорининг бир баробари миқдорида жарима солинсин.

Ушбу қарор нисбатан ҳуқуқбузар, уларнинг қонуний вакиллари, адвокат томонидан шикоят берилиши ҳамда прокурор томонидан протест келтирилиши мумкинлиги тушинтирилсин.

Судья Х.Эранов

ФУҚАРОЛИК ИШЛАР БЎЙИЧА ТОШКЕНТ ШАҲАР ЯККАСАРОЙ ТУМАНЛАРАРО СУДИНИНГ ХУСУСИЙ АЖРИМИ[6]

(айбдор шахсларга нисбатан тегишли чораларни кўриш ҳақида)

2024 йил 4 апрель иш рақами № 1-85 Тошкент шаҳри

Фуқаролик ишлари бўйича Тошкент шаҳар Яккасарой туманлараро судининг иш юритувида,

раислик қилувчи - туманлараро судининг раиси Ш.Пардаев,

суд мажлис котиби- судья ёрдамчиси И.Салимова,

даъвогар К.Аслановнинг жавобгар П.Раимовага нисбатан фарзандларини ўзининг тарбиясига олиш ва жавобгардан алимент ундириб бериш ҳақидаги фуқаролик ишини кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И:

Даъвогар К.Асланов жавобгар П.Раимовага нисбатан фарзандларини ўзининг тарбиясига олиш ва жавобгардан алимент ундириб бериш ҳақида судга даъво ариза билан мурожаат қилиб, суд даъво аризасини қўллаб қувватлаб, П.Раимова билан 2000 йили октябрь ойида қонуний никоҳдан ўтиб турмуш қуришиб, никоҳларидан 2 нафар фарзандли бўлишганлигини, суднинг ҳал қилув қарори билан уларни ўртасидаги қонуний никоҳлари 2023 йил декабрь ойида бекор қилганлигини, жавобгар 2024 йилни бошида А.Каримов исмли шахс билан турмуш қурганлигини, фарзандларини ота-онасига ташлаб кетганлигини айтиб, фарзандларини ўзини тарбиясига олиб беришни ва жавобгардан фарзандларининг таъминоти учун алимент ундириб беришини сўраган.

Суд мажлисида жавобгар П.Раимова ўзининг тушунтиришида даъво аризани қисман тан олиб, ... даъвони қисман қаноатлантиришни сўраган.

Судда жавобгар П.Раимова вояга етмаган фарзандларига нисбатан ҳаддан ташқари қаттиқ қўллик қилиб келаётганлиги, уларни уриб калтаклаётганлиги, айрим ҳолатларда озиқ-овқатсиз қолдираётган ҳолатлари аниқланди.

---

[6] *Тошкент шаҳар маъмурий ишлар бўйича туманлараро судининг ажрими, тарафлар ва муддатлар ўзгартирилган. Суд амалиётидан.*

Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 275-моддасига мувофиқ, ишни кўриш чоғида давлат органининг ёки бошқа органнинг, ташкилотнинг, мансабдор шахснинг ёки фуқаронинг фаолиятида қонунчилик ҳужжатлари бузилганлиги аниқланган тақдирда, уларнинг ишда иштирокидан қатъи назар, суд хусусий ажрим чиқаришга ҳақлидир.

Агар суд низони кўраётганида шахсларнинг хатти-ҳаракатларида жиноят аломатларини аниқласа, у жиноят ишини қўзғатиш тўғрисидаги масалани ҳал этиш учун бу ҳақда тегишли материалларни илова қилган ҳолда прокурорга хабар қилиши белгилаб қўйилган.

Суд, юқорида қайд этилган ҳолатларни ҳамда Кодекс нормаларидан келиб чиқиб, П.Раимова вояга етмаган фарзандларига нисбатан хатти-ҳаракатларидаги қонун бузиш ҳолатларига ҳуқуқий баҳо бериш масаласини ҳал этиш учун бу ҳақида Яккасарой туман прокуратурасига хабар беришликни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси МИЮтКнинг 271-272, 274-моддаларига қулланиб,

А Ж Р И М Қ И Л А Д И :

П.Раимова вояга етмаган фарзандларига нисбатан хатти-ҳаракатларида жиноят аломатлари бор-йўқлигини ўрганиш учун фуқаролик иш материаллар Яккасарой туман прокуратурасига юборилсин.

Хусусий ажримдан норози томонлар шу суд орқали суднинг ажрими топширилган кундан эътиборан бир ойдан ошмаган муддатда унинг устидан шикоят (протест) берилиши мумкин.

Раислик этувчи: ***Ш.Пардаев***

ТОШКЕНТ ШАҲАР ТУМАНЛАРАРО ИҚТИСОДИЙ СУДИНИНГ АЖРИМИ[7]

(мутахассисга жарима солиш ҳақида)

2024 йил 11 ноябрь иш рақами № 1-5-24 Тошкент шаҳри

Тошкент шаҳар туманлараро иқтитсодий судининг иш юритувида, раислик қилувчи, туманлараро судининг судьяси Ш.Шокиров, С.Исматовнинг котибалигида, даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси бўйича юритилган иқтисодий ишини кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И :

Даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси киритиб, суд мажлисида уни қаноатлантириб беришни сўраган.

Суд томонидан ишга ойдинлик киритиш мақсадида Адлия вазирлиги ҳузуридаги Х.Сулаймонов номли суд-ҳуқуқ экспертиза маркази масъул ходими Г.Тўраев мутахассис сифатида жалб этилган бўлсада, у суд мажлисида ишга ойдинлик киритиш бўйича берилган топшириқ юзасидан тушунтириш беришдан бош тортган.

Ўзбекистон Республикаси ИПК 58-моддасининг учинчи қисмига мувофиқ мутахассис этиб тайинланган шахс: ... ўзи бажараётган ҳаракатлар юзасидан тушунтиришлар бериши ва ёпиқ суд мажлиси муҳокамаси маълумотларини ҳамда тафсилотларини суднинг рухсатисиз ошкор қилмаслиги шартлиги, агар мутахассис суд узрсиз деб топган сабабларга кўра суд чақируви бўйича келмаса, шунингдек маслаҳатлар (тушунтиришлар) беришни асоссиз равишда рад этса, унга нисбатан ушбу белгиланган тартибда суд жаримаси солиниши мумкин.

Жарима солиниши мутахассисни келиш ва маслаҳатлар (тушунтиришлар) бериш мажбуриятидан озод қилмайди.

---

[7] *Тошкент шаҳар туманлараро иқтисодий судининг ажрими, тарафлар ва муддатлар ўзгартирилган. Суд амалиётидан.*

Судининг ажримига асосан низонинг айрим жиҳатларига аниқлик киритиш учун туман ҳокимининг масъул ходими Гўлоб Тўраев мутахассис сифатида суд процессига жалб этилган.

ИПК 125-моддасида қайд этилган нормага кўра, Фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваригача, юридик шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваригача миқдорда суд жаримаси солинади.

Суд, юқорида қайд этилган Г.Тўраевнинг ҳаракатларини юқорида қайд этилган кодекснинг 58-моддасига мувофиқ, судга нисбатан ҳурматсизлик деб баҳолайди ва уни жаримага тортишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Суд томонидан солинадиган суд жаримасининг миқдори базавий ҳисоблаш миқдорининг (2025 йил 1 августдан бошлаб, базавий ҳисоблаш миқдори — 412 000 сўм этиб белгиланган) ўн баравари миқдорида жарима солишликни лозим деб топади.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси ИПКнинг 58,125, 195-196-моддаларига қулланиб,

А Ж Р И М Қ И Л А Д И :

Суднинг ажримига асосан суд процессига мутахассис сифатида жалб этилган мақсадида Адлия вазирлиги ҳузуридаги Х.Сулаймонов номли суд-ҳуқуқ экспертиза маркази масъул ходими Гулоб Мадорович Тўраев (паспорт АЕ 1234567, 1996 йил 25 ноябрда туғилган) суд мажлисида ишга ойдинлик киритиш бўйича берилган топшириқ юзасидан тушунтириш беришдан бош тортганлиги судга ҳурматсизлик деб топилсин ва унга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн баравари, яъни 4 120 000 (тўрт миллион бир юз йигирма минг) сўм миқдорида жарима солинсин.

Г.Тўраевни жаримага тортилиши учун суд процессида мутахассис сифатида тушунтириш бериш мажбуриятидан озод этмаслиги белгилансин.

Суднинг мазкур ажримига нисбатан бир ойлик муддатда апелляция шикоят бериш ҳуқуқ тушунтирилсин.

Раислик этувчи: *Ш.Шокиров*

ТОШКЕНТ ШАҲАР ТУМАНЛАРАРО ИҚТИСОДИЙ СУДИНИНГ ХУСУСИЙ АЖРИМИ[8]

(айбдор шахсларга нисбатан тегишли чораларни кўриш ҳақида)

2024 йил 11 ноябрь иш рақами № 1-5-24 Тошкент шаҳри

Тошкент шаҳар туманлараро иқтитсодий судининг иш юритувида, раислик қилувчи, туманлараро судининг судьяси Ш.Шокиров, С.Исматовнинг котибалигида, даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси бўйича юритилган иқтисодий ишини кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И :

Даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси киритиб, суд мажлисида уни қаноатлантириб беришни сўраган.

Суднинг 2024 йил 11 ноябрдаги ҳал қилув қарори билан даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси қаноатлантирилган.

Судда "Сабзавот" АЖ ходимлари томонидан "Чоргоҳ" МЧЖ етказиб бериган маҳсулотларни кирим қилиш ҳужжатларини сохталаштириш ҳолатлари аниқланди.

Ўзбекистон Республикаси ИПКнинг 200-моддасни бешинчи қисмига мувофиқ, Агар суд низони кўраётганида шахсларнинг хатти-ҳаракатларида жиноят аломатларини аниқласа, у жиноят ишини қўзғатиш тўғрисидаги масалани ҳал этиш учун бу ҳақда прокурорга тегишли материалларни илова қилган ҳолда суд хусусий ажрим чиқариб хабар қилишга ҳақи эканлиги белгилаб қўйилган.

---

[8] *Тошкент шаҳар туманлараро иқтисодий судининг ажрими, тарафлар ва муддатлар ўзгартирилган. Суд амалиётидан.*

Суд, юқорида қайд этилган ҳолатларни ҳамда Кодекс нормаларидан келиб чиқиб, "Сабзавот" АЖ ходимлари томонидан "Чоргоҳ" МЧЖ етказиб бериган маҳсулотларни кирим қилиш ҳужжатларини сохталаштириш ҳолатларига ҳуқуқий баҳо бериш масаласини ҳал этиш учун бу ҳақида Тошкент шаҳар прокуратурасига хабар беришликни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси ИПКнинг 195-196, 200-моддаларига қулланиб,

А Ж Р И М Қ И Л А Д И :

"Сабзавот" АЖ ходимлари томонидан "Чоргоҳ" МЧЖ етказиб бериган маҳсулотларни кирим қилиш ҳужжатларини сохталаштириш ҳолатларига ҳуқуқий баҳо бериш масаласини ҳал этиш учун. Тошкент шаҳар прокуратурасига хабар беришлсин.

Хусусий ажримдан норози томонлар шу суд орқали суднинг ажрими топширилган кундан эътиборан бир ойдан ошмаган муддатда унинг устидан шикоят (протест) берилиши мумкин.

Раислик этувчи: Ш.Шокиров

ТОШКЕНТ ШАҲАР ТУМАНЛАРАРО ИҚТИСОДИЙ СУДИНИНГ ҚАРОРИ[9]

(маъмурий жавобгарликка тортиш ҳақида)

2024 йил 11 ноябрь иш рақами № 1-5-24 Тошкент шаҳри

Тошкент шаҳар туманлараро иқтитсодий судининг иш юритувида, раислик қилувчи, туманлараро судининг судьяси Ш.Шокиров, С.Исматовнинг котибалигида, даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси бўйича юритилган иқтисодий

[9] *Тошкент шаҳар туманлараро иқтисодий судининг қарори, тарафлар ва муддатлар ўзгартирилган. Суд амалиётидан.*

ишини кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И:

Даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси киритиб, суд мажлисида уни қаноатлантириб беришни сўраган.

Суднинг 2024 йил 11 ноябрдаги ҳал қилув қарори билан даъвогар "Чоргоҳ" МЧЖ жавобгар "Сабзавот" АЖга нисбатан етказиб берилган маҳсулотлар учун шартномада белгиланган тўловларни ундириш ҳамда тўловлар ўз вақтида амалга оширилмаганлиги учун пеня ундириш ҳақидаги даъво аризаси қаноатлантирилган.

Суд мажлисида жавобгар "Сабзавот" АЖ бош бухгалтери К.Қасимов суднинг уч маротаба чақирув хатини олган бўлсада суд мажлисига узрсиз сабабларга кўра келмади.

Ўзбекистон Республикаси ИПК 200-моддасининг олтинчи қисмига мувофиқ, ишни кўришда мансабдор шахснинг ёки фуқаронинг хатти-ҳаракатларида, уларнинг ишда иштирокидан қатъи назар, маъмурий ҳуқуқбузарлик аломатлари аниқланса, агар маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш қонунда суднинг ваколатига берилган бўлса, суд уларни маъмурий жавобгарликка тортиш масаласини кўриб чиқади.

Маъмурий жавобгарликка тортиш тўғрисида суд қарор қабул қилади.

Жавобгар вакили К.Қосимов суднинг бир неча маротаба чақирув хатларини олган бўлсада, судга ҳурматсизлик кўрсатиб, суд мажлисларига келмади. Оқибатда низо юзасида айрим ҳолатларга аниқлик киритишда қўшимча материаллар олинишига мажбур бўлинди.

Ўзбекистон Республикаси МЖтК 180-моддасига мувофиқ, гувоҳ, жабрланувчи, даъвогар, жавобгар, ишда қатнашувчи бошқа шахсларнинг судга келишдан қасддан бўйин товлашида ёки мазкур шахсларнинг ва бошқа фуқароларнинг раислик қилувчи фармойишига бўйсунмаслигида ёхуд суд мажлиси пайтида тартибни бузишда ўз ифодасини топган судга ҳурматсизлик- базавий ҳисоблаш миқдорининг бир бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Суд, юқорида қайд этилган ҳолатларни ҳамда Кодекс нормаларидан келиб чиқиб, К.Қосимовни суд чақирувларга эътиборсизлигини, суд мажлисига келмаганлигини судга ҳурматсизлик деб баҳолайди ва базавий ҳисоблаш миқдорининг икки баробари миқдорида жарима солишни лозим деб топади.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси ИПКнинг 195-196, 200-моддаларига қулланиб, қарор қилади,

Қ А Р О Р:

Суд процессига жалб этилган "Сабзавот" АЖ бош бухгалтери Козим Матқосимович Қасимов суднинг бир неча маротаба чақирув хатларини олган бўлсада, суд мажлисларига келмаганлиги судга ҳурматсизлик кўрсатиш деб баҳолансин.

Козим Матқосимович Қасимов - 1987 йил 23 мартда туғилган, паспорти СА234567, базавий ҳисоблаш миқдорининг икки баробари миқдорида жарима солинсин.

Ушбу қарор нисбатан ҳуқуқбузар, уларнинг қонуний вакиллари, адвокат томонидан шикоят берилиши ҳамда прокурор томонидан протест келтирилиши мумкинлиги тушинтирилсин.

Раислик этувчи: Ш.Шокиров

МАЪМУРИЙ ИШЛАР БЎЙИЧА ТОШКЕНТ ШАҲАР ТУМАНЛАРАРО СУДИНИНГ АЖРИМИ[10]

(мутахассисга жарима солиш ҳақида)

2024 йил 11 ноябрь иш рақами № 1-235-25 Тошкент шаҳри

Тошкент шаҳар маъмурий ишлар бўйича туманлараро судининг иш юритувида, туманлараро судининг раиси О.Олтибоев, С.Исматовнинг котиблигида, ушбу кун аризачи С.Тошевнинг Кадастр агентлиги Миробод туман бўлимига нисбатан кадастр ҳужжатларидан нусҳа тайёрлаб бериш мажбуриятини юклашни рад этиш ҳақидаги қарорини ғайриқонуний деб топиш ҳақидаги маъмурий иши кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И:

[10] *Тошкент шаҳар маъмурий ишлар бўйича туманлараро судининг ажрими, тарафлар ва муддатлар ўзгартирилган. Суд амалиётидан.*

Аризаси С.Тошева Кадастр агентлиги Миробод туман бўлимига ариза билан мурожаат қилиб, унда Миробод туман, Аскар ўғли кўчаси, 23-уйда оиласи билан яшаб келаётганлиги, мазкур уй унинг эри А.Тошевга отасида мерос бўлиб ўтганлигини, ҳозирда оилавий келишмовчиликлар сабабли эри уни уйга киритмаётганлигини, у уйни ҳужжатлар чизмасини олиб фуқаролик ишлари бўйича судга уйга киритиш ҳақида даъво ариза бермоқчи эканлигини, бироқ кадастр бўлими унинг аризасини рад этиш ҳақида қарор берганлигини, мазкур қарорни суддан бекор қилиб, кадастр бўлимига уй ҳужжатларидан нусҳа бериш мажбуриятини юклаш ҳақида қарор чиқариб беришини сўраган.

Суд томонидан ишга ойдинлик киритиш мақсадида Миробод туман туман ҳокимиятининг масъул ходими Г.Тўраев мутахассис сифатида жалб этилган.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий иш юритиш тўғрисидаги Кодекснинг 55-моддасининг 3-қисмига мувофиқ, агар мутахассис суд узрсиз деб топган сабабларга кўра суднинг чақируви бўйича келмаса, шунингдек маслаҳатлар (тушунтиришлар) беришни асоссиз равишда рад этса, унга нисбатан белгиланган тартибда жарима солиниши мумкин.

Жарима солиниши мутахассисни келиш ва маслаҳатлар (тушунтиришлар) бериш мажбуриятидан озод қилмайди.

Судининг ажримига асосан низонинг айрим жиҳатларига аниқлик киритиш учун туман ҳокимининг масъул ходими Гўлоб Тўраев мутахассис сифатида суд процессига жалб этилган.

МИЮтК 125-моддасида қайд этилган нормага кўра, агар суд маъмурий суд ишларини юритиш иштирокчиси ўзига юборилган ажримнинг кўчирма нусхасини олганлиги ёки ушбу Кодексда назарда тутилган бошқа усулда хабардор қилинганлиги тўғрисида суд мажлиси бошлангунига қадар маълумотларга эга бўлса, ушбу иштирокчи тегишли тарзда хабардор қилинган деб ҳисобланади.

Туман хокимияти масъул ходими Г.Тўраевга суд мажлисининг бўладиган куни ва вақти ҳақида маълумотнома етказилгани ва у қабул қилиб олганлиги ҳақидаги ҳужжатлар иш материалларига тикилган.

Суд, юқорида қайд этилган Г.Тўраевнинг ҳаракатларини юқорида қайд этилган кодекснинг 55-моддасига мувофиқ, судга нисбатан ҳурматсизлик деб баҳолайди ва уни жаримага тортишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Суд томонидан солинадиган суд жаримасининг миқдори базавий ҳисоблаш миқдорининг (2025 йил 1 августдан бошлаб, базавий ҳисоблаш миқдори — 412 000 сўм этиб белгиланган) икки баравари миқдорида жарима солишликни лозим деб топади.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси МИЮтКнинг 55,123, 125, 168-169-моддаларига қулланиб,

А Ж Р И М Қ И Л А Д И :

Суднинг ажримига асосан суд процессига мутахассис сифатида жалб этилган Миробод туман туман ҳокимиятининг масъул ходими Гулоб Мадорович Тўраев (паспорт АЕ 1234567, 1996 йил 25 ноябрда туғилган) судга ҳурматсизлик қилганлиги сабабли базавий ҳисоблаш миқдорининг икки баравари, яъни 824.000 (саккиз юз йигирма тўрт минг) сўм миқдорида жарима солинсин.

Г.Тўраевни жаримага тортилиши учун суд процессида мутахассис сифатида тушунтириш бериш мажбуриятидан озод этмаслиги белгилансин.

Суднинг мазкур ажримига нисбатан бир ойлик муддатда апелляция шикоят бериш ҳуқуқ тушунтирилсин.

Раислик этувчи: ***О.Олтибоев***

МАЪМУРИЙ ИШЛАР БЎЙИЧА ТОШКЕНТ ШАҲАР ТУМАНЛАРАРО СУДИНИНГ ХУСУСИЙ АЖРИМИ[11]

(айбдор шахсларга нисбатан тегишли чораларни кўриш ҳақида)

2024 йил 3 ноябрь иш рақами № 1-34-245 Тошкент шаҳри

Тошкент шаҳар маъмурий ишлар бўйича туманлараро судининг иш юритувида, туманлараро судининг раиси О.Олтибоев, С.Исматовнинг котиблигида, ушбу кун аризачи С.Тошевнинг Кадастр агентлиги Миробод туман бўлимига нисбатан кадастр ҳужжатларидан нусҳа тайёрлаб бериш мажбуриятини юклашни рад этиш ҳақидаги қарорини ғайриқонуний деб топиш ҳақидаги маъмурий иши кўриб, суд қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И :

[11] *Тошкент шаҳар маъмурий ишлар бўйича туманлараро судининг ажрими, тарафлар ва муддатлар ўзгартирилган. Суд амалиётидан.*

Аризаси С.Тошева Кадастр агентлиги Миробод туман бўлимига ариза билан мурожаат қилиб, унда Миробод туман, Аскар ўғли кўчаси, 23-уйда оиласи билан яшаб келаётганлиги, мазкур уй унинг эри А.Тошевга отасида мерос бўлиб ўтганлигини, ҳозирда оилавий келишмовчиликлар сабабли эри уни уйга киритмаётганлигини, у уйни ҳужжатлар чизмасини олиб фуқаролик ишлари бўйича судга уйга киритиш ҳақида даъво ариза бермоқчи эканлигини, бироқ кадастр бўлими унинг аризасини рад этиш ҳақида қарор берганлигини, мазкур қарорни суддан бекор қилиб, кадастр бўлимига уй ҳужжатларидан нусҳа бериш мажбуриятини юклаш ҳақида қарор чиқариб беришини сўраган.

Суднинг 2024 йил 3 ноябрдаги ҳал қилув қарори билан аризачи С.Тошевнинг аризаси қаноатлантирилган.

Судда Кадастр агентлиги Миробод туман бўлими ходимлари томонидан Миробод туман, Аскар ўғли кўчаси, 23-уйни давлат рўйхатидан ўтказиш жараёнида қонун бузилиш ҳолатларига йўл қўйилганлиги, хусусан уйни ер майдонини чегараларини нотўғри кўрсатилганлиги аниқланди.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий иш юритиш тўғрисидаги Кодекснинг 174-моддасига мувофиқ, ишни кўриш чоғида давлат органининг ёки бошқа органнинг, юридик шахснинг, мансабдор шахснинг ёки фуқаронинг фаолиятида қонунчилик ҳужжатларининг бузилганлиги аниқланган тақдирда, уларнинг ишда иштирокидан қатъи назар, суд хусусий ажрим чиқаришга ҳақли эканлиги;

Агар суд низони кўраётганида шахсларнинг хатти-ҳаракатларида жиноят аломатларини аниқласа, у жиноят ишини қўзғатиш тўғрисидаги масалани ҳал этиш учун бу ҳақда тегишли материалларни илова қилган ҳолда прокурорга хабар қилиши белгилаб қўйилган.

Суд, юқорида қайд этилган ҳолатларни ҳамда Кодекс нормаларидан келиб чиқиб, Миробод туман бўлими ходимларини хатти-ҳаракатларидаги қонун бузиш ҳолатларига ҳуқуқий баҳо бериш масаласини ҳал этиш учун бу ҳақида Миробод туман прокуратурасига хабар беришликни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Бинобарин суд, Ўзбекистон Республикаси МИЮтКнинг 168-169, 174-моддаларига қулланиб,

А Ж Р И М Қ И Л А Д И :

Кадастр агентлиги Миробод туман бўлими ходимлари томонидан Миробод туман, Аскар ўғли кўчаси, 23-уйни давлат рўйхатидан ўтказиш жараёнида қонун бузилиш ҳолатларига йўл қўйилганлиги, хусусан уйни ер майдонини чегараларини нотўғри кўрсатилганлиги ҳолатларида жиноят аломатлари бор-йўқлигини ўрганиш учун маъмурий иш материаллари Миробод туман прокуратурасига юборилсин.

Хусусий ажримдан норози томонлар шу суд орқали суднинг ажрими топширилган кундан эътиборан бир ойдан ошмаган муддатда унинг устидан шикоят (протест) берилиши мумкин.

Раислик этувчи: ***О.Олтибоев***

ФУҚАРОЛИК ИШЛАРИ БЎЙИЧА САМАРҚАНД ВИЛОЯТ САМАРҚАНД ШАҲАР СУДИНИНГ ҚАРОРИ

2024 йил 5 январь ***фуқаролик иш рақами № 1-235-25***

Самарқанд шаҳри

(ҳуқуқбузарликни содир этганликда айбли деб топиш ва жарима жазосини тайинлаш ҳақида)

Фуқаролик ишлари бўйича Самарқанд шаҳар суди биносидаги суд мажлисида шаҳар судининг судьяси Толибов Азизбек Сардорович раислигида, судья ёрдамчиси А.Ғайбуллаевнинг котиблигида,

Даъвогар Акрамов Собир Саттаровични Бориева Гулнора Восит қизига нисбатан "эр-хотин умумий мулкини бўлиш, уй ва транспорт воситасини натура ҳолда унда қолдириш ҳақида" ги даъво аризаси кўрилаётган суд мажлисида ФПКни 150-моддаси ҳамда МЖтКни 180-моддаси назарда тутилган ҳуқуқбузарликни содир этганлик юзасидан Бориева Гулнора Восит қизига нисбатан маъмурий ҳуқуқбузарлик иши ҳужжатларини кўриб чиқиб, қуйидагиларни

А Н И Қ Л А Д И:

Бориева Гулнора Восит қизи,
1996 йил 9 декабрда Самарқанд шаҳрида туғилган, миллати ўзбек, Ўзбекистон Республикаси фуқароси, вақтинча ишсиз, Самарқанд шаҳар, Белтепа кўчаси 14^{A}-уй 12-хонадонда истиқомат қилади.

Даъвогар Акрамов Собир Саттаровични Бориева Гулнора Восит қизига нисбатан "эр-хотин умумий мулкини бўлиш, уй ва транспорт воситасини натура ҳолда унда қолдириш ҳақида" ги даъво ариза юзасидан 2024 йил 5 январда суд мажлисида иш бўйича жавобгар Болиева Гулнора Восит қизи суд мажлисида белгиланган тартибларга риоя қилмасдан, раислик қилувчининг кўрсатмаларини бажармасдан, суд мажлис олиб борилишига ҳалақит бериб, суд мажлисида раислик қилувчининг уни бир неча маротаба жавобгарлик

ҳақида огоҳлантиришларга қарамай, кўрсатмаларини бажармасдан судга ҳурматсизлик қилди.

Даъвогар Акрамов Собир жавобгарнинг ҳаракатлари ва судга ҳурматсизлиги учун унга нисбатан қонуний жазо чорасини қўллашни сўради.

Ўзбекистон Республикаси 150-моддасига мувофиқ, суд мажлисида тартибни бузган ёки судга бошқача тарзда ҳурматсизлик билдирган шахс суд томонидан маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 180-моддасига асосан, судга ҳурматсизлик қилиш, яъни фуқароларнинг раислик қилувчи фармойишига бўйсунмаслигида ёхуд суд мажлиси пайтида тартибни бузишда ўз ифодасини топган судга ҳурматсизлик - базавий ҳисоблаш миқдорининг бир бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

МЖтКнинг 33-моддасига кўра орган (мансабдор шахс) маъмурий жазо чорасини қўллаётганда жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатларни ва ҳуқуқбузарнинг моддий аҳволини инобатга олган ҳолда сабабини албатта кўрсатиб туриб ушбу Кодекснинг Махсус қисмидаги моддаларнинг жазо белгилаш қисмида назарда тутилган энг кам жазодан ҳам енгилроқ жазо чорасини қўллаши мумкин.

Шунга кўра суд Бориева Гулнора Восит қизига жазо тури ва миқдорини тайинлашда унинг шахсини, ёшини, содир қилган ҳуқуқбузарликнинг хусусиятини, оғирлик даражасини, у кейинчалик ҳаракатларидан пушаймон бўлишлигини инобатга олиб, унга нисбатан МЖтКнинг 33-моддасини қўллаган ҳолда жарима жазоси тайинлашни лозим топади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб ва Ўзбекистон Республикаси ФПКни 150-моддасини ҳамда МЖтКнинг 30, 33, 180, 309,311 ва 245^4 -моддаларини қўллаб, суд, қарор қилади,

Қ А Р О Р :

Бориева Гулнора Восит қизи Ўзбекистон Республикаси МЖтКнинг 180-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарликни содир этганликда айбли деб топилсин;

Бориева Гулнора Восит қизига нисбатан Ўзбекистон Республикаси МЖтКнинг 180-моддасига асосан Ўзбекистон Республикаси МЖтКнинг 33-моддаси қўлланилиб, унга базавий ҳисоблаш миқдорининг бир баравари миқдорида, яъни 375 000 сўм жарима жазоси тайинлансин ва у давлат даромадига ундирилсин.

Қарордан норози қатнашувчилар қарор нусхасини олган кундан бошлаб икки ой муддат ичида шикоят беришлари ёки прокурор протест келтириши мумкин.

Судья *Б.Зафаров*

ФОЙДАЛАНИЛГАН НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

I. НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Янги таҳрирда 2023 йил 30 апрель куни референдум орқали қабул қилинган.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси. 2018 йил 22 январь, ЎРҚ–460-сон.
3. Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси. 2018 йил 24 январь, ЎРҚ–461-сон.
4. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси. 2018 йил 25 январь, ЎРҚ–462-сон.
5. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. 1994 йил 22 сентябрь.
6. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. 1994 йил 22 сентябрь.
7. Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги Қонуни. 2021 йил 28 июль, ЎРҚ–703-сон.
8. Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги Қонуни.
9. Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатура тўғрисида»ги Қонуни.
10. Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида»ги Қонуни.
11. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат божи тўғрисида»ги Қонуни. 2020 йил 6 январь, ЎРҚ–600-сон.
12. Ўзбекистон Республикасининг «Медиация тўғрисида»ги Қонуни.
13. Ўзбекистон Республикасининг «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги Қонуни.
14. Ўзбекистон Республикасининг «Электрон рақамли имзо тўғрисида»ги Қонуни.

15. Ўзбекистон Республикасининг «Электрон ҳукумат тўғрисида»ги Қонуни.

16. Ўзбекистон Республикасининг «Шахсга доир маълумотлар тўғрисида»ги Қонуни.

17. Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонуни.

II. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМИ ҚАРОРЛАРИ

18. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг фуқаролик ишларини суд муҳокамасига тайёрлашга оид қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 24 августдаги 26-сон «Фуқаролик ишларини суд муҳокамасига тайёрлаш тўғрисида»ги қарори.

20. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2019 йил 25 октябрдаги 19-сон «Фуқаролик ишлари бўйича биринчи инстанция судининг ажримлари тўғрисида»ги қарори.

21. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2019 йил 19 декабрдаги 35-сон «Судлар томонидан фуқаролик ишлари бўйича далиллар ва исботлашга оид қонун нормаларини қўллаш амалиёти тўғрисида»ги қарори.

22. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг фуқаролик ишларини биринчи инстанция, апелляция ва кассация тартибида кўришга оид қарорлари.

23. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг иқтисодий ишлар бўйича суд муҳокамаси ва процессуал қонун нормаларини қўллашга оид қарорлари.

24. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг маъмурий суд ишларини юритишга оид қарорлари.

25. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг жиноят ишларини судда кўриш тартиби ва суд муҳокамасига оид қарорлари.

26. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 30 ноябрдаги 35-сон «Судлар томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўришни тартибга солувчи қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги қарори.

27. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг судга ҳурматсизлик, суд мажлисида тартибни таъминлаш ва процессуал қонунчиликни қўллашга оид қарорлари.

III. МАХСУС ИЛМИЙ МАНБАЛАР

28. Тажибоев Маъруфжон Маматожиевич. **Суд мажлисларидаги ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарлик: муаммо ва таклифлар**: монография. Масъул муҳаррир М.Т. Тургунов — Давлат ва ҳуқуқ институти директори, юридик фанлари доктори, профессор. — Тошкент, 2025. — 192 б.

Изоҳ: Мазкур монография Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ институти Илмий кенгашининг 2025 йил 26 ноябрдаги 13-сонли мажлис баённомаси билан нашрга тавсия этилган.

29. Суд мажлисида процессуал тартибни таъминлаш, судга ҳурмат ва процессуал мажбурлов чораларига оид илмий-амалий тадқиқотлар.

30. Тарафлар тенглиги ва мусобақалашув принципларига оид илмий тадқиқотлар.

31. Судьянинг процессуал раҳбарлиги ва судья холислиги масалаларига оид илмий ишлар.

32. Суд далиллари ва исботлашга оид илмий-амалий адабиётлар.

33. Суд ҳужжатларининг қонунийлиги ва асослилигига оид илмий тадқиқотлар.

34. Апелляция ва кассация инстанцияларида процессуал ҳуқуқ бузилишларини баҳолашга оид илмий адабиётлар.

IV. ЎҚУВ ВА ИЛМИЙ АДАБИЁТЛАР

35. Треушников М.К. Гражданский процесс: учебник. — Москва: Статут.

36. Ярков В.В. Гражданский процесс: учебник. — Москва: Статут.

37. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса. — Москва: Статут.

38. Треушников М.К. Судебные доказательства. — Москва: Городец.

39. Викут М.А., Зайцев И.М. Гражданский процесс России. — Москва.

40. Шакарян М.С. Гражданское процессуальное право. — Москва.

V. ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ МАНБАЛАР

41. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. 1948 йил 10 декабрь.

42. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. 1966 йил 16 декабрь.

43. Суд органлари мустақиллигининг асосий принциплари. БМТ Бош Ассамблеяси резолюциялари.

44. Судьялар хулқ-атворининг Бангалор принциплари.

VI. ЭЛЕКТРОН ВА РАСМИЙ МАНБАЛАР

45. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси — LexUZ.

46. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг расмий веб-сайти.

47. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг расмий ахборот ресурслари.

48. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг расмий ахборот ресурслари.

49. Суд-ҳуқуқ соҳасига оид расмий статистик ва таҳлилий материаллар.

50. Суд мажлисларида аудио-видео қайд, видеоконференцалоқа ва электрон суд хизматларидан фойдаланишга оид расмий материаллар.

М.М.Тажибоев.

СУД МУҲОКАМАСИДА ПРОЦЕССУАЛ ТАРТИБ ВА ТАРАФЛАР ТЕНГЛИГИ

SCAN ME

Bosishga ruxsat etildi: 19.11.2026-yil.
Bichimi 60x84 1/16 , “Times New Roman”
garniturada raqamli bosma usulida bosildi.
Shartli bosma tabog‘i 3.125. Adadi: 50. Buyurtma: №68.
Tel (33) 273 44 44.
Guvohnoma reestr № 1191485
“RENOVA PRINT” MCHJ nashriyotida bosildi.
Toshkent sh., Mirzo Ulug‘bek tumani
Ismoyil ota ko‘chasi, 42, 42/1-uy